

*Dublét
PE 1025*

revista arhivelor

ANUL L

VOL. XXXV

NR.

4

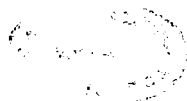
BUCUREȘTI
1973

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Revista Arhivelor

ANUL L
VOL. XXXV
Nr. 4

P.47893/1974

BUCUREȘTI
1973

COMITETUL DE REDACȚIE

Vasile ARIMIA, Florea BOERAȘ, Ioana BURLACU, Ștefan HURMUZACHE — redactor șef,
Dumitru IVĂNESCU, Ion MĂRCUȘ, Maria PÎRVULESCU, Ioan PUȘCAȘ, Ion RANCA, Maria
SOVEJA, Gheorghe UNGUREANU.

Redactori: Mioara TUDORICĂ, Corneliu LUNGU

Secretar de redacție: Rodica MUȘETOIU

Coperta: Valentina BOROȘ

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

APLICAREA INFORMATICII ÎN CERCETAREA DOCUMENTARĂ A ARHIVELOR DIN ROMÂNIA

ION DUMITRU
CONSTANTIN CIOCHINĂ

În epoca noastră de puternică efervescență creatoare, informarea documentară științifică oferă largi posibilități de cunoaștere a imensei cantități de valori spirituale create de omenire în decursul existenței sale. Dar o informare documentară eficientă care să asigure transferul operativ de informații între diverse domenii ale activității umane, se realizează numai cu ajutorul informaticii¹, această știință modernă care are la bază metode, mijloace și tehnici speciale de prelucrare complexă a informației și pune la dispoziția oamenilor instrumente optime de orientare în tezaurul multidimensional de acumulări spirituale, de cunoștințe, de informații.

Informatica — știința și tehnica prelucrării informației cu ajutorul mijloacelor de calcul automate — a suscitat încă de la apariția sa un viu interes și, în ciuda multor discuții controversate, s-a dezvoltat vertiginos cuprinzând aproape toate domeniile de activitate. Cele mai importante aplicații ale informaticii sînt cele economice, științifice, tehnice și începînd cu deceniul trecut ea își face tot mai mult simțită prezența și în cadrul informării documentare.

Socotim că nu este lipsită de interes prezentarea citorva noțiuni de informatică pentru a se înțelege procesul de prelucrare automată cu ajutorul calculatoarelor electronice.

Prin calculator electronic se înțelege un mijloc de calcul automat care permite efectuarea operațiilor aritmetice și logice conform unui program dinainte stabilit².

Calculatoarele electronice au apărut ca urmare a creșterii volumului de calcule necesare rezolvării problemelor economice și științifice, a tendinței de micșorare a cheltuielilor prin mecanizarea operațiilor complexe de calcul, a rapidității cu care sînt cerute rezultatele a acestor

¹ Pînă în anul 1967 această știință era cunoscută sub denumirea de „computers science (știința calculatoarelor) cînd Academia Franceză i-a precizat obiectul, definind-o ca știința prelucrării informației cu ajutorul calculatoarelor electronice și i-a schimbat denumirea în „informatică” (l'informatique).

² J. S. Murphy, Inițiere în calculatoare numerice, traducere din lb. engleză după ediția a 5-a. Edit. Tehnică, București, 1968.

calcule, precum și ca urmare a dezvoltării vertiginoase a electronicii și automaticii.

Prelucrarea automată a datelor ³ se efectuează în conformitate cu un program de calcul întocmit anterior. Acesta din urmă este o succesiune de comenzi (instrucțiuni) a căror secvență se stabilește pe baza unei descrieri riguroase a fluxului de prelucrare a datelor inițiale, în vederea obținerii rezultatelor. Programele de calcul se găsesc în memoriile interne ale calculatorului, pe când datele de prelucrat, organizate în fișiere ⁴, se află înregistrate de obicei pe diverși suporti tehnici: cartele și benzi perforate, discuri și benzi magnetice etc. Fișierul de date este o grupare omogenă a informațiilor, unite după criterii comune calitative și de prelucrare specifice scopului ⁵ concret pentru care ele au fost create.

Criteriile calitative ale datelor sînt expresia puterii lor de a caracteriza un fenomen, o situație, de a reda o stare; criteriile comune de prelucrare se referă la tehnologia comună de prelucrare a datelor calitativ omogene. Constituirea datelor în fișiere este impusă de considerente legate de obținerea unei productivități sporite în procesul de prelucrare a lor.

Prelucrarea fișierelor de date cuprinde totalitatea operațiilor pregătitoare a datelor (control, corecții, sortări, interclasări) și de calcul propriu zis care conduc la obținerea rezultatelor, precum și activitățile necesare arhivării acestora din urmă.

Aceste operații, împreună cu întregul complex de procedee, metode, mijloace tehnice specifice utilizate în procesul de prelucrare automată a datelor formează un *sistem informatic*. O extindere a unui sistem informatic care permite introducerea automată și memorarea organizată a unor programe sau elemente de programe, precum și cantități mari de date într-o formă sistematizată și ușor accesibilă în orice moment, formează o *bancă de date* ⁶. Băncile de date au apărut ca un răspuns al fenomenului cunoscut astăzi sub numele de „foame de informații”, ceea ce înseamnă nevoie de informare în orice loc, în orice condiții și în orice moment.

În elaborarea unui sistem informatic se deosebesc următoarele etape ⁷:

— analiza domeniului de activitate și proiectarea unui sistem corespunzător necesităților domeniului;

— programarea sistemului și pregătirea datelor în vederea prelucrării;

³ R. R. Arnold ș.a., Inițiere în prelucrarea datelor, traducere din lit. americană, Edit. Tehnică, București 1969.

⁴ R. S. Ledley, Programarea și utilizarea calculatoarelor numerice, traducere din lb. engleză, Ed. Tehnică, București, 1968.

⁵ Scopul prelucrării datelor este în funcție de domeniul de activitate din care provin datele și se utilizează rezultatele. De aceea, unul va fi procesul de prelucrare a datelor economice și altul va fi procesul de prelucrare a datelor științifice sau a datelor provenite din tehnică. Chiar în cadrul aceluiași domeniu de activitate, pot exista procese de prelucrare diferite, pentru diferite probleme.

⁶ N. Popescu, Automatizarea prelucrării informației, Edit. Militară, București, 1972.

⁷ P. Constantinescu ș.a., Inițiere în organizarea și proiectarea sistemelor de conducere cu mijloace de automatizare, Ed. Tehnică, București, 1972.

- experimentarea sistemului pe date reale;
- implementarea și exploatarea curentă, adică utilizarea lui conform scopului și domeniului pentru care a fost proiectat.

Întrucît asupra acestor chestiuni se va reveni mai departe, considerăm că este utilă prezentarea unor aplicații ale calculatoarelor. Principalele aplicații ale calculatoarelor sînt desigur cele economice, întrucît ele permit prelucrarea unor volume uriașe de date economice, facilitează luarea unor decizii optime și în timp util sau sînt elemente indispensabile ale automatizării proceselor industriale.

În cadrul unor sisteme de teleprelucrare ⁸ (prelucrare la distanță), calculatorul electronic poate asigura coordonarea centralizată a unei întregi ramuri economice.

Cercetarea în domeniul științelor exacte este de neconceput în momentul de față fără calculator, iar în ultimul timp s-a început utilizarea calculatoarelor și în științele umanistice.

O aplicație interesantă este cea efectuată la facultatea de litere din Nancy, pentru stabilirea paternității lui Homer asupra Iliadei. Cu ajutorul unui calculator electronic s-au analizat corelațiile structurale ale celor 15.693 versuri ale Iliadei, ajungîndu-se la concluzia că într-adevăr Homer este singurul autor al Iliadei ⁹.

Apropiate de cercetarea istorică sînt și unele încercări făcute de institutele de documentare din S.U.A. privind prelucrarea automată a informațiilor legate de războiul civil, analiză rentabilității sclaviei, rolul căilor ferate sau problema industrializării în America secolului al XIX-lea ¹⁰.

Desigur rezultatele prezentate mai sus demonstrează largile posibilități de utilizare a calculatorului în probleme de cercetare istorică, lingvistică, dar ele nu sînt semnificative pentru stadiul actual de aplicare a informaticii în cercetarea științifică.

Introducerea informaticii ca știință și practică a prelucrării datelor cu ajutorul calculatoarelor electronice, este o cerință a progresului economic și social din orice țară, de aceea în directivele Congresului al X-lea al P.C.R. se arată necesitatea folosirii „tehnicilor noi de calcul și prelucrare a datelor, a mijloacelor pe care le oferă descoperirile științei contemporane în domeniile matematicii, ciberneticii, informaticii, electronicii și a altor discipline” ¹¹ atît în sistemul informațional economico-social cît și în cercetarea științifică.

De altfel, Hotărîrea Plenarei C.C. al P.C.R. din aprilie 1972 cu privire la perfecționarea sistemului informațional economico-social, introducerea sistemului de conducere cu mijloace de prelucrare automată a datelor și dotarea economiei naționale cu tehnică de calcul în perioada

⁸ V. Pescaru, ș.a., *Inițiere în teleprelucrarea datelor*, Edit. Tehnică, București, 1972.

⁹ M. Pélegrin, *Machines à calculer électroniques. Application aux automatismes*, ediția II, Edit. Dunod Paris, 1964.

¹⁰ E. A. Bowles, *Computers in Humanistic Research; Readings and Perspectives*, Ed. Prentice-Hall International, 1967.

¹¹ Ion Gheorghe Maurer, *Raport asupra directivei Congresului al X-lea al P.C.R. privind planul cincinal pe anii 1971—1975 și liniile directoare ale dezvoltării economiei naționale pe perioada 1976—1980*, Congresul al X-lea al P.C.R., 6—12 august 1969, Edit. politică, București, 1971, p. 117.

1971—1980, precum și crearea unui sector al industriei românești pentru producerea mijloacelor de calcul, a impulsionat puternic dezvoltarea informaticii în țara noastră.

Ca urmare a măsurilor preconizate de partid și guvern, s-a început activitatea de pregătire a cadrelor de informaticieni și de realizare a unor echipamente de calcul cu performanțe la nivelul tehnicii mondiale. Primele calculatoare electronice din generația a III-a fabricate în țară pînă în prezent sînt utilizate pentru rezolvarea problemelor economice și științifice.

La sfîrșitul actualului cincinal vor funcționa 80 de centre de calcul teritoriale, departamentale sau la nivelul unor unități economice¹².

În ce privește introducerea informaticii în cercetarea documentară, pînă în prezent s-au obținut deja rezultate convingătoare și s-a acumulat o bogată experiență atît în țară, cit și în străinătate.

În cadrul procesului de informare se deosebesc următoarele etape :

1. Colectarea documentelor
2. Prelucrarea analitică și sintetică a informațiilor din documente.
3. Înmagazinarea, conservarea, regăsirea și valorificarea acestor informații.

În vederea regăsirii rapide și prezentării facile a informațiilor documentare, ele trebuie să îndeplinească următoarele condiții : să fie grupate în unități independente (de exemplu documente), să fie înmagazinate pe medii magnetice corespunzător unităților reale din domeniul respectiv (documentelor originale), să fie sintetizate sub formă de rezumate și caracterizate cu ajutorul unor descriptori¹³.

Această din urmă operație se numește indexare coordonată și se bazează pe o anumită sistematizare a noțiunilor într-o concepție specifică unui anumit domeniu, avînd rolul determinant în regăsire. Aceste condiții sînt realizate numai în cadrul unui proces de prelucrare automată cu ajutorul unui sistem informatic adecvat.

În vederea prelucrării automate a informațiilor de care dispun, institutele de documentare trebuie să țină seamă de unele criterii pentru realizarea unei eficiențe cit mai mari a sistemului ce îl proiectează¹⁴.

Dintre acestea, cele mai importante se referă la : oportunitatea sistemului, la exhaustivitatea, concizia, sinopticitatea și claritatea informațiilor înmagazinate precum și la fiabilitatea (siguranța în funcționare) sistemului în vederea regăsirii rapide a informațiilor. În acest sens, institutele de documentare au de rezolvat următoarele sarcini : organizarea activității pentru culegerea și sintetizarea informațiilor, elaborarea unor normative privind problemele ce urmează să fie obiectul prelucrării automate și a unor normative tehnice pentru buna funcționare a siste-

¹² Hotărîrea Comitetului Central al P.C.R. cu privire la perfecționarea sistemului informațional economico-social, introducerea sistemelor de conducere cu mijloace de prelucrare automată a datelor și dotarea economiei naționale cu tehnică de calcul în perioada 1971—1980, Scînteia, 22 aprilie, 1972.

¹³ Descriptorii sînt noțiuni generale al căror conținut se referă la un anumit domeniu de activitate dar a căror sferă este suficient de largă pentru a caracteriza în mod unic cit mai multe documente supuse procesului de indexare coordonată.

¹⁴ T. I. Alexandrescu, Rolul informării documentare în dezvoltarea cercetării științifice Sinteză documentară, I.D.T., 1971.

mului de informare, înmagazinarea informațiilor pe măsura posibilităților și nevoilor de cercetare, în urma studierii sarcinilor de plan, actuale și de perspectivă ale „beneficiarilor,” furnizarea operativă a informațiilor solicitate etc. Alături de acestea, se mai ridică și problema creării cadrului juridic al funcționării sistemului prin stabilirea restricțiilor de accesibilitate la informațiile înmagazinate, păstrarea secretului anumitor date, protejarea datelor împotriva deformării sau degradării, garantarea securității fondurilor de date înregistrate etc.

În vederea realizării celor de mai sus este necesară o analiză temeinică a volumului de date disponibile, o clasificare¹⁵ științifică a documentelor, precum și stabilirea unei metodologii riguroase atât în ce privește pregătirea documentelor pentru a fi introduse în calculator cât și în ce privește înmagazinarea și regăsirea lor.

Pentru rezolvarea acestor probleme, institutele de documentare trebuie să dispună de personal specializat atât în informatică, cât și în domeniul pentru care s-a creat sistemul de informare. Tot în acest sens trebuie realizată o strânsă colaborare între specialiștii sistemului și beneficiarii informațiilor înmagazinate pentru a rezolva toate problemele ce se ivesc în exploatarea curentă a sistemului.

Rezolvarea acestor probleme a dus la apariția unui nou domeniu de activitate denumit „informatica documentară” care se ocupă cu crearea unor sisteme de informare complexă și operativă bazate pe prelucrarea automată a informațiilor documentare.

Eficiența unui sistem de informare ca mijloc principal de transmitere a cunoștințelor în timp și în spațiu depinde în primul rând de calitatea informațiilor deținute, de gradul lor de sintetizare, de modul în care sunt sistematizate. În plus, creșterea rapidă a cantității de informații fixate în documente face ca cercetătorul să consume din ce în ce mai mult timp pentru regăsirea informațiilor care îl interesează. Iar dacă informațiile nu sînt de calitate, rezultatul căutării este îndoielnic. Este suficient de amintit că fiecare țară cheltuiește pentru cercetarea științifică în medie, circa 1% din produsul național brut și că 1% din populația țării este ocupată în acest domeniu, pentru care informarea documentară este indispensabilă¹⁶. De asemenea este edificator faptul că în S.U.A.¹⁷ se cheltuiește anual circa 1 miliard dolari pentru regăsirea informațiilor din care a zecea parte se irosește prin repetări nejustificate¹⁸ și cercetări paralele¹⁹.

¹⁵ G. Lăzărescu, *Sistematizarea informațiilor în chimia organică*, Edit. Acad. R.S.România, București, 1972, 242 p.

¹⁶ I. Trifu ș.a., *Automatizarea sistemelor de înmagazinare, regăsirea și prezentarea informației*, în „Studii și cercetări de calcul Economic și Cibernetică Economică”, nr. 1/1972.

¹⁷ G. Salton, *Information Disemination and Automatic Information Systems*, Proceedings of the IEEE, vol. 54, nr. 12, dec. 1966.

¹⁸ În S.U.A. s-au cheltuit 256.000 dolari numai pentru experiențe de „însămînțare a norilor” și încă 300.000 dolari pentru refacerea experimentului, deoarece documentația precedentă a fost imposibil de regăsit în arhive.

¹⁹ Este cunoscut faptul că o serie de laboratoare americane au cheltuit 200.000 dolari și au consumat 5 ani de cercetare pentru elaborarea metodei de sinteză a schemelor reelelor cu contacte, cercetare care a fost terminată și publicată în URSS înaintea începerii cercetărilor în SUA. De asemenea tot în SUA, NASA și Ministerul Apărării au cheltuit într-un singur an 18.000.000 dolari pentru efectuarea în paralel a experiențelor cu rachete Atlas-Vega și Atlas-Agena-V.

Metodele și procedeele tehnice de înmagazinare și regăsire a informațiilor au cunoscut o evoluție ascendentă de la clasicele fișe, la indexurile de selecție și regăsire manuală, la dispozitivele de regăsire cu fișe perforate și pînă la sistemele actuale de înmagazinare și regăsire automată a informației documentare ²⁰.

În ultimul timp, aceste preocupări s-au concretizat prin proiectarea și realizarea unor procedee și tehnici cît mai generale de înmagazinare, regăsire și prezentare a informației. Astfel, firma I.B.M.²¹ a conceput și realizat sub forma unui pachet de programe sistemul IRMS ²² (*Information Retrieval and Management System*) care folosește pentru regăsire un „tezaur” de descriptori prestabiliți. Acest sistem de programare se poate adapta pentru orice domeniu al informării și cercetării documentare.

Un procedeu general aplicabil pentru informarea documentară denu-mit GOLEM ²³ permite înmagazinarea informațiilor din cele mai diverse domenii, indexarea coordonată a lor cu ajutorul descriptorilor și regăsirea rapidă la cerere a informațiilor înmagazinate. În prezent GOLEM este adaptat pe calculatoarele firmei Siemens din R.F. Germania și este utilizat curent în administrația îndeprinderilor (pentru informații despre personal), în sistemele economice de evidență, în medicină, criminalistică, presă și chiar în informarea sportivă ²⁴. Sistemele de tip GOLEM permit regăsirea rapidă a informațiilor înmagazinate în fișierele sale, însă au o capacitate de înmagazinare limitată datorită utilizării exclusive a discurilor magnetice ca suporti tehnici de înregistrare.

În țara noastră preocuparea pentru satisfacerea într-un timp cît mai scurt a multiplelor cerințe de informare stă la baza activității unor instituții și centre de documentare.

Trebuie menționată în primul rînd activitatea desfășurată de Institutul Național de Informare și Documentare Științifică și Tehnică (INIDST) care a reușit să creeze o bancă de date ²⁵ ce acoperă nevoile de informare curentă în ramurile de bază ale economiei naționale. Această bancă utilizează un sistem modern fotoelectronic de înmagazinare și regăsire a informațiilor pe microfise și are la bază un vocabular de descriptori bine stabilit. În urma unei anchete s-a determinat profilul băncii de date, adică un plan tematic de informații faptice ²⁶ în baza căruia sînt selectate informațiile interesante ce urmează a fi înmagazinate; aceste informații

²⁰ G. Salton, Progress in automatic information retrieval, IEEE Spectrum, august 1965, p. 90—103.

²¹ Firma IBM, International Business Machines deține monopolul industriei de prelucrare a informației. Pînă în anul 1971, IBM a produs 72 % din numărul de calculatoare din lume și a vîndut 85 % din totalul calculatoarelor desfăcute pe piața internațională.

²² IRMS — Information Retrieval and Management System — Biblioteca IBM, Centrul de Calcul al Catedrei de Cibernetică Economică, Academia de Studii Economice, București.

²³ K. Hühl — GOLEM — ein allgemeines auwedbares Verfahren fur die Documentation und des Weideronffiden von Informationen, Siemens — Schuftenreihe „Data praxis” iulie 1967.

²⁴ În cadrul ultimei ediții a Jocurilor Olimpice München 1972, informațiile sportive au fost furnizate operativ prin procedeuul GOLEM de către un calculator electronic avînd ca memorii externe discuri magnetice.

²⁵ INIDST — Banca centrală de date și informații — Informare faptică rapidă, 1972.

²⁶ Informațiile faptice sînt informații analitice cu caracter de sine stătător prezentate sub formă de cifre, tabele, diagrame, scurte descrieri, fraze sau ansambluri de fraze selectate din diferite materiale documentare.

documentare se indexează prin descriptori și se înmagazinează pe microfilme, pentru fiecare document întocmindu-se câte o microfîșă. Regăsirea documentelor se face în funcție de descriptorii indicați, cu ajutorul unei instalații speciale de selectare fotoelectronică. Conținutul microfîșelor selectate este afișat într-o formă lizibilă pentru solicitant. INIDST editează publicații și oferă servicii absolut necesare cadrelor de conducere din economie și specialiștilor din diferite sectoare de cercetare, proiectare și producție.

În cadrul Centrului de informare și documentare al învățămîntului a fost proiectat și este în curs de realizare un sistem de înmagazinare pe fișe cu regăsirea manuală a datelor²⁷. Acest sistem conține informații culese din publicațiile apărute în țară și străinătate în domeniul educației și învățămîntului, date statistice privind trecutul și prezentul învățămîntului cît și prognoze în acest domeniu. Informațiile sînt caracterizate prin descriptori codificați numeric. Regăsirea se face pe baza indicării descriptorilor și căutării prin eliminare a fișelor cu documente. Sistemul este astfel conceput încît să poată fi adaptat ușor pe un calculator electronic.

Pentru prima dată în țara noastră a fost realizat un sistem automat de înmagazinare, regăsire și prezentare a informației bazat pe utilizarea calculatoarelor electronice, de către Centrul de Informare și Documentare pentru Agricultură și Silvicultură (CIDAS) împreună cu Centrul de calcul al catedrei de cibernetică economică din cadrul Academiei de Studii Economice (CCECE). Sistemul denumit SIRPI²⁸ (Sistem de Înmagazinare, Regăsire și Prezentare a Informației) constituie o extindere a sistemului IRMS amintit anterior.

În vederea regăsirii și prezentării, informațiile înmagazinate în sistem sînt indexate cu ajutorul unor descriptori aparținînd unui vocabular stabilit și organizat în prealabil. Sistemul permite editarea periodică sau la cerere a tuturor informațiilor existente în fișierele sale sub formă de :

- titluri, informații bibliografice și rezumate ale documentelor, în cadrul revistelor de referate;
- indexuri de autori și descriptori;
- răspunsuri imediate la cereri de informare retrospectivă sau curentă.

Începînd cu luna octombrie 1971, CIDAS editează lunar 11 reviste de referate, indexuri de autori și descriptori și răspunde operativ pe baza SIRPI la orice cerere de documentare în probleme de agricultură, silvicultură, industrie alimentară etc.

Și alte institute și centre documentare din România au în centrul atenției lor perfecționarea sistemelor de informare prin folosirea calculatoarelor electronice.

În contextul acestor preocupări se înscrie și aplicarea informaticii în activitatea Arhivelor Statului.

²⁷ G. Lăzărescu, Construirea sistemelor moderne de înmagazinare și regăsire a informațiilor, în Studii și Cercetări Documentare, 3, 1972.

²⁸ SIRPI — Sistem de Înmagazinare, Regăsire și Prezentare a Informațiilor, documentație CIDAS-CCECE, 1970, Biblioteca Centrului de Calcul al cadrei de Cibernetică Economică, Academia de Studii Economice, București.

Arhivele au importanță deosebită pentru istoria oricărui popor. Arhivistica, știința care se ocupă cu teoria și practica muncii în arhive este asimilată științelor auxiliare ale istoriei ca : paleografia, diplomatica și sigilografia. Arhivele ocupă un loc central în practica documentării, întrucât cu ajutorul lor se pot studia numeroase probleme din orice domeniu de cercetare științifică.

În condițiile actuale, când cerințele majore ale cercetării științifice în domeniile economic, social, politic, cultural etc, impun o informare largă și, în același timp, operativă în noianul de informații și de date istorice înmagazinate în bogatul tezaur arhivistic, aplicarea informaticii oferă mari avantaje pentru stocarea, păstrarea, regăsirea și transmiterea informațiilor documentare.

Pe plan mondial, introducerea informaticii în arhive s-a impus încă din deceniul trecut ²⁹ însă, cu oarecare greutate, din cauza problemelor speciale pe care le ridică ³⁰, iar în prezent există preocupări intense în acest „domeniu hotărâtor pentru viitorul arhivelor” ³¹.

Într-adevăr, informatica arhivistică va impune o reorganizare a activității din arhive, începînd cu modul de cercetare a documentului și terminînd cu modul de regăsire a lui, va determina schimbări chiar în relația cercetător-document, în sensul că cercetătorul nu va mai veni în contact direct cu documentele originale decît în cazuri cu totul deosebite, punîndu-i-se mai întîi la dispoziție texte prescurtate ale documentelor sub formă de listinguri, xerografii, microfilme etc.

Tendința generală de aplicare a informaticii în arhive este determinată și de faptul că documentele conservate în arhive constituie izvorul cel mai bogat de cunoștințe pentru toate domeniile de activitate și se referă nu numai la evenimente și fenomene ale trecutului istoric, dar și la probleme ale lumii contemporane, permițînd valorificarea cercetărilor nefinalizate din diferite cauze. Prin aplicarea informaticii în activitatea arhivelor se urmărește pregătirea informațiilor documentare în vederea înmagazinării lor sub formă de fișiere, sortarea și arhivarea lor în scopul regăsirii în timp rapid. Aceste operațiuni se realizează cu cea mai mare eficiență numai în cadrul unui sistem automat de prelucrare a datelor care este în măsură să efectueze operațiile necesare în timp minim și complet automatizate.

Prelucrarea informațiilor arhivistice se realizează în următoarele etape : cercetarea tematică și pregătirea documentelor arhivistice pentru a fi introduse în calculator, prelucrarea propriu-zisă (selecționarea, înregistrarea și înmagazinarea informațiilor din documente), regăsirea și difuzarea acestora în funcție de necesitățile cercetării documentare.

²⁹ În cadrul celei de a IX-a conferințe a Mesei Rotunde a Arhivelor ținută la Londra în anul 1965 s-a dezbătut pentru prima oară tema „Arhivele și Informatica” stabilindu-se locul și rolul informaticii în activitatea arhivelor.

³⁰ În „La Gazettes des Archives”, nr. 75/1971, Francois Burkard face un studiu privind „Arhivele și Informatica în Franța. Perspective și direcții de cercetare” în care sînt analizate principalele probleme legate de introducerea informaticii ca practică arhivistică, precum și zece direcții de dezvoltare a cercetării în acest domeniu.

³¹ R. H. Bautier, *Arhivele și Informatica*, raport prezentat la cea de a XIII-a Conferință a Mesei Rotunde a Arhivelor, care a avut loc la Bonn în anul 1971.

Ori, asemenea operații se efectuează în timp util numai cu ajutorul unor procedee și mijloace tehnice speciale de performanțe deosebite.

În faza incipientă a aplicării informaticii în arhive, au apărut o serie de probleme dintre care una, rezolvată doar parțial, este cea a suportilor de înregistrare a informației arhivistice. Suportii magnetici, ca documente de tip nou, pun arhiviștilor probleme delicate atât prin costul ridicat al producerii lor, cât și prin riscul distrugerii informației stocate pe ele printr-o rescieri greșită sau prin condițiile speciale necesare păstrării și conservării lor.

Alte probleme deosebite, cum ar fi pregătirea cadrelor în domeniul informaticii, utilizarea unui anume tip de calculator la prelucrarea informației arhivistice, au constituit obiectul unor discuții pe plan internațional³².

Aportul crescând al Arhivelor Statului la manifestările culturale-științifice din țara noastră, lărgirea relațiilor cu arhivele din alte țări, schimburile de documente cu acestea, numărul mare al cercetătorilor care le solicită, temele variate și complexe care sînt abordate în cercetarea de specialitate, au impus introducerea informaticii și în activitatea arhivelor din țara noastră.

Pentru cercetarea științifică și munca cultural-educativă, documentele arhivistice oferă un larg cîmp de investigare și informare, furnizînd date importante asupra tuturor domeniilor de activitate.

În contextul general de perfecționare a întregii legislații, privind toate sectoarele de activitate, pe bază de norme corespunzătoare nivelului actual de dezvoltare a României socialiste, în anul 1971 au fost elaborate noi reglementări³³ referitoare la păstrarea și folosirea documentelor cu caracter istoric create în decursul vremii, constituite în Fondul Arhivistic Național. Reglementările prevăd reguli precise pentru toate laturile activității arhivistice, începînd cu crearea, modul de înregistrare și de constituire a documentelor, selecționarea celor de valoare științifică și istorică de cele nefolositoare, ținerea evidenței documentelor în arhive, folosirea acestora în scopuri practice și științifice, precum și asigurarea securității și bunei lor păstrări.

S-au creat premisele introducerii informaticii în munca arhivistică, intrucît pregătirea datelor în serii ordonate și omogene este una din cerințele de bază ale informaticii.

În condițiile create de politica partidului de intensificare a cercetării științifice în scopul creșterii aportului ei la dezvoltarea multilaterală a societății românești, Arhivele Statului și-au propus realizarea unui sistem informațional care să sporească eficiența documentării arhivistice și deci și a cercetării științifice în general.

Încă din anul 1969 a fost experimentat pe un calculator mic de la Catedra de cibernetică economică din cadrul Academiei de Studii

³² M. H. Fishbeine, *Appraising Information in Machine Language Form*, The American Archivist, vol. 35, nr. 1, 1972.

³³ Decretul 472/1971 privind Fondul Arhivistic Național al Republicii Socialiste România — Legislație privind organizarea de stat. 4.

Economice, un sistem de prelucrare automată a informațiilor arhivistice³⁴.

Rezultatele promițătoare apreciate și în străinătate³⁵, obținute cu prilejul acestui experiment au impus trecerea la studierea posibilităților de utilizare a tehnicilor de calcul moderne în procesul de documentare specific Arhivelor Statului.

În acest sens, s-a desfășurat o intensă activitate de cercetare a experienței de informatică documentară atât din țară, cât și din străinătate și prin consultarea unor specialiști în informatică și științe umanistice s-a găsit soluția corespunzătoare pentru aplicarea informaticii în activitatea arhivistică. Pe baza experienței acumulate în cercetarea tematică a fondurilor și colecțiilor din arhive, s-a elaborat o metodologie specifică prelucrării automate a informațiilor documentare și s-a proiectat un sistem automat de înmagazinare, păstrare și regăsire a informațiilor arhivistice, denumit SARIAS. Un astfel de sistem, proiectat și organizat pentru arhive, este în curs de experimentare pe documente reale de arhivă și nu e departe timpul când va intra în practica curentă de documentare arhivistică.

La proiectarea sistemului automat de regăsire a informațiilor pentru Arhivele Statului³⁶ s-au avut în vedere următoarele necesități: alegerea purtătorilor tehnici ce vor fi utilizați drept suport de informație, alegerea metodei de organizare a informației pe acești purtători tehnici, stabilirea tipurilor de înregistrări pentru informațiile arhivistice, determinarea conținutului și a lungimii acestor înregistrări.

S-au avut în vedere de asemenea, necesitățile de prelucrare a informațiilor din fișiere, volumul de date ce poate și trebuie să fie înmagazinat, caracteristicile calitative ale informațiilor arhivistice.

În soluția finală s-a ales varianta de organizare secvențială a fișierelor pe benzi magnetice, acest lucru fiind acceptat în urma unei analize de performanțe și cost-echipamente, din care a rezultat că prelucrările pe pachete de cereri pentru fișiere organizate pe benzi magnetice dau performanțe apropiate de cele ale prelucrărilor de cereri individuale pentru fișiere organizate pe discuri magnetice. Aceasta, deoarece costul benzilor magnetice este mai mic decât al discurilor magnetice, iar capacitatea de memorare pe o bandă magnetică este de câteva ori mai mare decât pe un pachet de discuri.

Timpul de regăsire a documentelor depinde de numărul total al lor, iar prelucrarea informațiilor pe pachete de cereri are avantajul că timpul mediu de regăsire nu depinde esențial de numărul de cereri din pachet; de exemplu, timpul de regăsire pentru o singură cerere sau un pachet de 100 cereri nu diferă semnificativ.

³⁴ M. Dogaru, ș.a., Experimentarea prelucrării electronice a datelor în Arhivele din România, în „Revista Arhivelor”, anul XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1970.

³⁵ R. A. D. Renting, XI-a Conférence Internationale de la Table Ronde des Archives Locales et Restauratie van Archivalie Nederlands Archievenblad, Tijdschrift van de vereniging van Archiverissen in Nederland, Vier en zeventigste Jaargang eerste aflevering, 1970, p. 36—50.

³⁶ La proiectarea și realizarea sistemelor de programe SARIAS au participat analiști și programatori din cadrul Academiei de Studii Economice, București și Academiei de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu”.

În ceea ce privește tipul înregistrărilor și lungimea lor, a fost acceptată ideea că documentele arhivistice au lungimea variabilă, ele compunându-se din două părți: partea fixă, care conține elemente caracteristice sistemului de arhivare și rezumatul sau textul integral al documentelor. Pentru indexare se utilizează ca descriptori atât elemente de cotă cît și cuvinte cheie din textul rezumatului. Tezaurul de cuvinte cheie este deschis, adică el poate fi oricînd îmbogățit cu cuvinte noi. Avînd în vedere specificul informațiilor arhivistice, SARIAS a fost conceput ca o generalizare a sistemelor deja existente, în sensul că s-a renunțat la tehnica tradițională a vocabularului de cuvinte cheie stabilit și organizat în prealabil, întrucît varietatea informațiilor arhivistice nu poate fi încorsetată într-un astfel de dicționar. O clasificare mult mai liberă a documentelor se realizează în cadrul unui proces de selecționare a cuvintelor cheie pe baza principiilor clasificării tematice și de omologare a acestor cuvinte de către un colectiv de specialiști în arhivistică, lingvistică, istorie etc.

În acest sens menționăm necesitatea selecționării riguroase a documentelor ale căror informații urmează să fie prelucrate, codificarea elementelor cotelor, evidențierea cît mai complexă a conținutului documentelor prin cuvinte cheie, completarea conform cerințelor a documentului primar cu ajutorul căruia se introduce în memoria echipamentului electronic informațiile arhivistice.

Pentru pregătirea documentelor arhivistice necesare aplicației SARIAS, au fost elaborate indicații precise referitoare la corelarea cercetării tematice cu activitatea de prelucrare automată a datelor, respectiv stabilirea cuvintelor cheie, întocmirea rezumatelor documentelor și completarea formularelor speciale elaborate în acest scop. O activitate deosebit de importantă în funcționarea sistemului este omologarea cuvintelor cheie, în scopul înlăturării ambiguităților, confuziilor și eliminării posibilităților de duplicare a documentelor.

În ceea ce privește etapele de înmagazinare și regăsire a informațiilor arhivistice, sistemul a fost conceput ca orice sistem informatic, din următoarele părți componente: crearea fișierelor de date, menținerea și actualizarea fișierelor permanente, ceea ce corespunde tezurizării cuvintelor cheie și înmagazinării rezumatelor și, în sfîrșit, exploatarea fișierelor permanente, ceea ce corespunde regăsirii documentelor arhivistice prin combinări eficiente ale cuvintelor cheie.

Ca o particularitate a sistemului trebuie menționat faptul că dimensiunile rezumatelor documentelor sînt limitate³⁷, din motive de economisire a memoriei externe pe benzi magnetice și că atât începutul și sfîrșitul rezumatelor, cît și al cuvintelor cheie sînt delimitate prin semne speciale. Evident, orice încălcare a restricțiilor impuse de sistem determină excluderea documentului respectiv și imposibilitatea regăsirii lui în cadrul etapelor de căutare.

În ce privește regăsirea informațiilor înmagazinate, există o varietate de procedee mai mult sau mai puțin complexe, mai mult sau mai

³⁷ Sistemul acceptă rezumate avînd maxim 4000 caractere alfanumerice ceea ce corespunde la 60 rînduri dactilografiate normal.

puțin rapide. Pentru SARIAS s-a ales un procedeu ușor de regăsire pe baza cuvintelor cheie ponderate pozitiv și negativ în funcție de frecvența lor în sistem sau de importanța lor pentru regăsire.

Cererile de regăsire pentru SARIAS pot fi completate fie direct în limbajul descriptorilor, fie în limbajul natural urmînd ca trecerea în limbajul descriptorilor să fie făcută de către specialiștii sistemului.

SARIAS constituie un instrument modern de informare amplă și operativă în imensul tezaur arhivistice, care poate acumula o mare cantitate de informații în vederea consultării lor ulterioare. Sistemul posedă un înalt grad de automatizare utilizînd din plin avantajele pe care le conferă un calculator din generația a III-a: viteză mare, siguranță sporită, exactitate în prelucrarea, suporturi magnetice (benzi pentru înmagazinarea informațiilor). În scopul asigurării unei prelucrări eficiente, programele sistemului au fost scrise în limbajele ASSEMBLER, COBOL PL/I³⁸.

Introducerea SARIAS în activitatea curentă a Arhivelor Statului va permite :

- îmbunătățirea gradului de cunoaștere a bogatului tezaur arhivistice ;

- înlocuirea muncii de rutină cu prelucrarea automată, operativă a documentelor, ceea ce va scuti de uzură documentele originale și va permite abordarea unor teme de cercetare oricît de generale ;

- reducerea timpului de căutare prin eliminarea irosirii inutile a timpului sau a repetărilor inevitabile activității arhivistice³⁹.

SARIAS a fost proiectat cu performanțe deosebite și cu multiple posibilități de adaptare la necesitățile muncii de arhivă, însă prezintă și unele dezavantaje de exploatare. Aceste dificultăți ale sistemului depind în mare măsură de calitatea informației de intrare, întrucît s-a constatat că documentele înregistrate pe benzi magnetice nu sînt în totalitate relevante, nu sînt caracterizate prin cuvinte cheie adecvate regăsirii, iar acestea din urmă nu au forme gramaticale uniforme. Pentru regăsire s-a impus completarea informațiilor de intrare cu cuvinte cheie adiționale, avînd forme de nominativ, singular, nearticulat, cu unele excepții admise.

Orice sistem de prelucrare automată a datelor, oricît de bine ar fi proiectat, necesită o anumită perioadă în care trebuie verificat din următoarele puncte de vedere : al funcționării programelor de calcul, al calității informațiilor pe care le prelucreză, precum și al eficienței lui în domeniul pentru care a fost realizat. Se impun mereu noi modificări, noi îmbunătățiri evidențiate cu prilejul experimentării lui ; chiar după implementarea definitivă se pune problema optimizării funcțiilor sale astfel ca el să funcționeze eficient și în timp real.

În prezent se pune problema extinderii și perfecționării sistemului în sensul creșterii performanțelor sale de introducere și înmagazinare a documentelor, precum și de adaptare a lui la nevoile concrete de infor-

³⁸ ASSEMBLER, COBOL, PL/I sînt limbaje de programare automată în care se scriu programele de lucru ale calculatoarelor electronice.

³⁹ După unele date, pentru căutarea și regăsirea informațiilor documentare din arhivă se pierde 30—80 % din timpul afectat cercetării.

mare documentară. În scopul rezolvării operative a acestora, se vor sonda cerințele cercetării științifice și direcțiile de dezvoltare ale activității arhivistice.

Nici nu se poate vorbi de eficiența sistemului fără o prezentare corespunzătoare a răspunsurilor la cererile de regăsire solicitate, realizată cu ajutorul calculatorului electronic.

Valorificarea informațiilor prin publicare este cea mai importantă acțiune care va demonstra utilitatea SARIAS în circuitul cercetării, întrucît informațiile înmagazinate în el pot fi ordonate și clasate după orice criterii, editarea lor putîndu-se face în orice format, organizat în pagini pentru multiplicare directă.

O valorificare completă a informațiilor deținute de SARIAS se va face atît prin instrumentele de informare științifică ca : inventarele de fonduri ; cataloage de probleme și genuri de acte ; conspecte ale documentelor arhivistice cît și prin ediții de documente, indici de nume, localități, îndrumătoare ale arhivelor, precum și alte materiale pentru necesitățile interne ale arhivelor.

Este inevitabil ca pe viitor, funcția de reproducere să joace un rol crescînd în sistemele de prelucrare a datelor. Microfilmul s-a dovedit a fi cel mai bun mijloc de reproducere în orice domeniu, deci și în cadrul sistemelor automate. Se știe că, calculatorul nu poate da răspunsul final în problema depozitării, găsirii și distribuției volumelor mari de informații acumulate în economie, industrie, știință și tehnologie. Trebuie convertită informația de pe mediile magnetice astfel încît să poată fi citită de ochiul omenesc, adică trebuie realizată reproducerea. Volumul mare de informații obținut pe hîrtia de la imprimanta rapidă constituie o problemă pentru operativitatea folosirii rezultatelor și în general în manipulare. Tehnica folosirii microfilmului la „ieșirea“ calculatorului urmărește să rezolve această problemă.

Această preocupare a informaticii de a-și simplifica mijloacele de prezentare a informațiilor este determinată de dificultățile utilizării rezultatelor prelucrării. În special pentru sistemele mari de înmagazinare, regăsire și prezentare a informației se ridică cu stringență astfel de probleme, de aceea nu este hazardată posibilitatea cuplării microfilmului la calculator în cadrul SARIAS.

De o deosebită importanță sînt problemele materialelor rezultate în cadrul procesului de prelucrare automată.

Din studiile pe această temă se desprinde ideea păstrării în perioada de experimentare a sistemelor de prelucrare automată, a tuturor materialelor folosite la introducerea datelor în calculator. Acest lucru este necesar pentru refacerea la nevoie a informațiilor deteriorate din diferite cauze. Deși în faza actuală nu se pune problema păstrării și depozitării benzilor magnetice pe care sînt înregistrate documentele arhivistice, totuși, întrucît s-a constatat că înregistrările pe ele se deteriorează repede și chiar benzile magnetice au o durată de existență de maximum 20 de ani, va fi nevoie pentru conservarea și păstrarea informațiilor arhivistice să se recopieze periodic aceste benzi. În plus, atît benzile cît și discurile magnetice necesită condiții de climatizare speciale. Problema găsirii unui

suport permanent de înregistrare și păstrare este încă nerezolvată pe plan mondial.

Mai avem în vedere pregătirea arhiviștilor și cercetătorilor pentru exploatarea rațională a sistemului, în sensul că aceștia să cunoască modul de înmagazinare a documentelor solicitate, tezaurul de cuvinte cheie și modul de completare a cererilor de regăsire. Bineînțeles că cercetătorii nu se vor adresa direct calculatorului, ci prin intermediul personalului specializat care va strânge cererile și le va pregăti în pachete de cereri, după anumite criterii dinainte stabilite.

Eficiența sistemului va crește o dată cu înmagazinarea unui volum cât mai mare de documente care să intereseze pe cât mai mulți cercetători și să corespundă necesităților interne ale Arhivelor Statului, de aceea se vor cerceta tematic, selecționa și pregăti pentru introducerea treptată în sistem a celor mai importante documente din tezaurul istoric în care se includ și documentele microfilmate achiziționate din străinătate. Evident că pe baza acestui sistem, volumul de documente deținute, lărgit prin preluări continue de la organizațiile socialiste, va fi valorificat mult mai operativ și complex.

Realizarea și aplicarea pentru prima dată în Arhivele Statului a unui sistem de înmagazinare, regăsire și valorificare a informațiilor, bazat pe utilizarea calculatoarelor electronice, este o premisă importantă pentru ridicarea eficienței cercetării în țara noastră, prin reducerea timpului afectat documentării și mărirea capacității creatoare a cercetătorilor.

În încheiere, credem că nu este lipsit de interes să amintim că vom publica în paginile acestei reviste câteva articole privind problemele sistematizării și clasificării tematice a documentelor, noile aplicații ale informaticii în arhive, precum și experiența acumulată de noi pe parcursul integrării SARIAS în activitatea arhivistică din România.

R É S U M É

Ce travail représente une succincte relation sur l'application de l'informatique dans la recherche documentaire en général et les facilités offertes par l'informatique pour l'activité archivistique spéciale.

Dans la première partie sont passés en revue les principales notions de base de l'analyse et de la projection des systèmes informatiques. Par la suite sont indiquées les préoccupations pour l'informatique documentaire, ici et à l'étranger, par la présentation de certains procédés et systèmes informatiques.

La seconde partie du travail s'occupe des problèmes de l'informatique archivistique et des essais de leur solution sur le plan mondial. L'introduction de l'informatique dans la recherche archivistique est le résultat du fait que les documents conservés par les Archives constituent la source la plus riche de connaissances de tous les domaines d'activité et du fait aussi qu'elles se rapportent non seulement, aux événements et aux phénomènes du passé historique, mais aussi aux problèmes du monde contemporain.

Dans la dernière partie du travail sont présentées les préoccupations visant l'informatique aux Archives d'Etat de la Roumanie dans le but du développement de la contribution des Archives d'Etat de Roumanie à la recherche scientifique, aux manifestations culturelles — éduca-

tives dans notre pays. A ces fins on a réalisé un système automatique, pour retrouver les informations dans les Archives d'Etat, intitulé SARIAS.

Le traitement des informations archivistiques dans le cadre de ce système s'effectue dans les étapes suivantes : recherche thématique exhaustive des fonds, préparation des informations documentaires à introduire dans l'ordinateur, traitement proprement dit (emmagasinage des résumés des documents et „des mots-clef), et diffusion des informations archivistiques en fonction des nécessités de la recherche documentaire. Ce processus de traitement automatique a imposé l'emploi d'une méthodologie de recueillement des dates, des procédés et des techniques spéciales de l'emmagasinage et du retrouve, de même que de l'utilisation de certains supports pour l'enregistrement, la garde et la conservation des informations archivistiques. Par l'introduction de SARIAS dans l'activité archivistique courante, le degré de connaissance du riche trésor archivistique national va s'améliorer on pourra aborder des thèmes de recherche les plus générales et le temps de recherche des documents dans les archives deviendra plus, court, on va être à même d'élaborer avec plus d'aisance les instruments d'information scientifique dans les Archives d'Etat.

L'expérience de l'informatique archivistique obtenue par la réalisation de SARIAS constitue une prémisses importante pour l'accroissement de l'efficacité de la recherche scientifique dans notre pays.

PRÉCIS

In the respective article is briefly presented the application of cybernetics in the scientific research of documents, in general, and the facilities offered by cybernetics for archival activity in particular.

In the first part are surveyed the main notions and concepts concerning cybernetics as well as the basic principles of cybernetics analyses and design systems.

Further on, are shown the preoccupations for documentary cybernetics in our country and abroad, being presented some proceedings and cybernetics information.

The second part of the article, deals with archival cybernetics problems and the attempts done, all over the world, to solve them. The introduction of cybernetics in the archival research is due to the fact that the records kept in archives represent the richest source of information from all fields of activity and concern not only with events and phenomena of past history but also with problems of present times.

In the last part of the essay are presented the cares relating to cybernetics in the State Archives of Romania with the view to improving the contribution of archives to the scientific research and the cultural-educative manifestations in our country.

In this aim, in the State Archives, was obtained and is in course of testing, a system of computerized data processing techniques, named SARIAS.

The archival data processing is done, on this system, in the following stages : exhaustive subject research of archival fonds, preparation of documentary information to be introduced in computer, proper processing (storing of record summaries and key words) and archival information retrieval and spreading according to the needs of documentary research. This system of computerized data processing, required the utilization of a genuine methodology of data gathering and of some proceedings and special techniques of data storing and retrieval as well as the use of some supports for registering, keeping and preservation of archival information. By SARIAS introduction, in current archival activity, could be improved the knowledge level of the rich national archival treasury, will be possible to approach more extended themes of research and to reduce the time of seeking the documents in archives. At the same time, the scientific informing aids, in the State Archives, could be compiled with much more easiness.

The experience of archival cybernetics obtained by SARIAS is an important starting point for a substantial increase of efficiency of scientific research in our country.

DATE ȘI CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNVĂȚĂMÎNTUL LA SATE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA PÎNĂ ÎN 1838 (respectiv, 1851)

G. D. ISCRU

Un învățămînt a existat, indiscutabil, în toate timpurile istorice, chiar înainte de apariția semnelor grafice, a alfabetului, dacă prin această noțiune înțelegem experiență umană transmisă din generație în generație, Ceea ce, pentru țările române, N. Iorga mai mult a intuit, cercetări recente au confirmat documentar. Și dacă ni s-ar fi păstrat documente sau mențiuni mai vechi decît pentru începutul celui de al doilea mileniu e.n., este foarte probabil că ele ar fi dovedit existența vreunei forme de învățămînt pe teritoriul locuit de români, chiar înainte de școala de la Cenad (Morisena). Căci învățămîntul a apărut în legătură cu „nevoile adînci, neapărate ale societății”¹, — nevoi care i-au determinat caracterul, întinderea, metoda — și a cunoscut, în evoluția sa, mai multe trepte: „de la învățămîntul ocazional și pasager la cel sistematic și de durată; apoi, de la un învățămînt empiric la unul organizat în mod pedagogic și, în fine, de la un învățămînt unilateral-religios, militar, practic etc. la unul multilateral, științific și educativ”². De aceea, cercetătorii au început mai de mult să nu considere drept limită inferioară de vîrstă pentru învățămîntul dintr-o localitate, regiune, țară, data atestării documentare a primei școli, ci, extinzîndu-și investigațiile în trecut, au adus informații, uneori revelatoare, care vin să argumenteze o idee de maximă importanță pentru umanitate în general: anume că, în ciuda greutăților de tot felul, comunitățile umane n-au trăit izolate de-a lungul istoriei, iar învățămîntul a fost un liant care în anumite momente a jucat un rol dintre cele mai importante. Din acest unghi privindu-l, se înțelege că forma pe care a îmbrăcat-o învățămîntul (pasager sau organizat etc.), limba în care s-au transmis cunoștințele, chiar și oamenii care au făcut oficiul de primi învățători, trec pe un plan secundar, esențial rămî-nînd faptul că societatea respectivă a creat instituția de care avea nevoie.

¹ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, Edit. Casei școalelor, București, 1928, p. 6—7.

² Birsănescu St., *Pagini nescrise din istoria culturii românești (sec. X—XVI)*, Edit. Acad. R.S. România, București, 1971, p. 32.

Deși anumite condiții istorice au determinat, în evul mediu timpuriu formarea de state românești deosebite³, legăturile dintre ele par să fi fost mult mai intense, mai strinse decât a putut demonstra până acum cercetarea istorică. În cadrul acestor legături, învățămîntul și-a avut locul și rolul său. Plecarea tinerilor la învățătură dintr-o țară românească în alta, trecerea peste munți, în ambele sensuri, a unor harnici copişti de manuscrise și scriitori de acte, mai apoi înființarea sau subvenționarea de așezăminte școlare în Transilvania de către voievozii munteni, răspîndirea multor cărți și idei identice pe întreg teritoriul locuit de români — toate acestea au avut un rol însemnat în păstrarea unității neamului⁴, pînă în epoca modernă, cînd barierele au trebuit să cadă.

Primele forme de învățămînt atestate documentar în țara noastră — învățămîntul prin predică, cel de citeți, de grămăticî, învățămîntul meseriașilor, școlile de slavonie sau de dieci⁵ — au avut o cuprindere restrînsă. Învățămîntul popular, de masă, a fost, ca și în Occident, o apariție mai tîrzie. Pe plan european, ideea și primele realizări de oarecare importanță se întîlnesc în veacul al XVI-lea, în atmosfera de creație multilaterală a Reformei. Receptarea ideilor Reformei sau ale Umanismului de către societatea românească în sec. al XVI-lea și, mai ales, în al XVII-lea — în limitele impuse, evident, de natura diferită a acestei societăți —, proba existența și aci a unor elemente — oricît de restrîns ar fi fost cercul lor! — care simțeau nevoia desprinderii din formele tradiționale ce caracterizau evoluția de pînă atunci a societății (cu economia încă în mare măsură închisă, patriarhală, cu concepția sa despre o așa-numită ordine imuabilă a creatorului). Dar tocmai limitele impuse de societatea feudală — societate ale cărei nevoi privind știința de carte erau încă restrînses — au făcut ca învățămîntul popular să nu cunoască ascensiunea din apusul Europei (din țările cuprinse de Reformă), nici măcar ca mișcare de idei, necum sub raportul realizărilor practice. Dacă în Transilvania, în veacul al XVII-lea, efortul protestant pentru cîștigarea de prozeliti a avut ca urmare și extinderea științei de carte în rîndul populației românești majoritare (vezi dispoziția din 1624 a principelui G. Bethlen privind admisibilitatea copiilor de români în școli, apoi opera școlară a Suzanei Lorántffy, în Făgăraș, la jumătatea veacului, tipărirea, în 1699, a primei cărți destinată școlilor românești — Bucoavna de la Bălgrad), cu unele rezultate apreciabile (în 1658, de pildă, în Țara Oltului, învățătorul școlii din Făgăraș a examinat 40 de grămăticî din 19 sate⁶), în Țara Românească și Moldova se constată o creștere a numărului acelor care urmau „școlile” tradiționale de pe lîngă mănăstiri, adoptînd apoi cariera preoțească sau devenind grămăticî, scriitori de acte în sate, în tirguri. Căci școlile de grad mediu, înființate către jumătatea veacului al XVII-lea în capitalele celor două țări, nu se adresau elementelor populare.

³ Panaintescu, P. P., *Introducere la istoria culturii românești*, Edit. științifică, București, 1969, p. 302—304.

⁴ Giurescu, C. C., *Transilvania în istoria poporului român*. Edit. științifică, București, 1967, p. 102 și următoarele.

⁵ Birsănescu, St., *op. cit.*, passim.

⁶ Albu, N., *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 76—78.

Cu toate predicile puse de nobile în perioada iozefinistă și postiozefinistă, în calea înființării de școli în sate, mai cu seamă în cele românești, pînă la jumătatea sec. al XIX-lea, Transilvania a cunoscut o dezvoltare apreciabilă din acest punct de vedere. Deși instrucția populară în Transilvania s-a bucurat de mai multă atenție din partea cercetătorilor⁷, totuși o tratare sistematică a ei, în maniera unui studiu istoric, abia urmează să se întreprindă.

Pentru *Moldova*, o cercetare specială care să pună în evidență existența școlilor la sate începînd cu sec. al XVIII-lea sau mai devreme, pe întreg teritoriul provinciei, nu s-a publicat pînă acum, deși, după informațiile noastre, investigații s-au făcut iar pentru ținutul Sucevei urmează să apară în curînd o lucrare mai mare. Pentru sfîrșitul sec. al XVII-lea N. Iorga vorbea tot de dascăli scriitori de acte, dieci, prin sate⁸. Pentru o perioadă mai veche — sfîrșitul sec. al XVI-lea —, tradiția (cu o confirmare documentară tîrzie — din 1743) a păstrat amintirea unei școli în satul Rădășeni din ținutul Sucevei, școală la care a învățat voievodul Ștefan Tomșa, pe cînd era „copil mic și sărac”⁹. Din sec. al XVIII-lea se constată, ca și în Țara Românească, o preocupare pentru răspîndirea științei de carte. Constantin Mavrocordat (1741—1743), Grigore al II-lea Ghica (1747), Grigore al III-lea Ghica — în prima și a doua domnie — exprimă în brisoave speciale idei luministe și preconizează măsuri pentru extinderea rețelei școlare¹⁰. V. A. Urechia cunoștea, în a doua domnie a acestui din urmă voievod, școala din satul Ruginoasa¹¹. Ca și în Țara Românească, în școlile episcopești și mănăstirești existente în Moldova — al căror „îndreptător” era Vartolomeiu Măzăreanu, conducătorul școlii de la mănăstirea Putna — vor fi învățat carte și grămăticii, dascălii și preoții multor sate. Totuși, de o preocupare mai susținută pentru înființarea de școli la sate nu se poate vorbi înainte de așezămîntul școlar din 1851. Pentru perioada regulamentară, V. A. Urechia menționa școala de la Flămînzii, cu o existență precară în 1837¹². O alta a fost „școala începătoare” înființată în 1838 de hatmanul Anastasie Bașotă, pe moșia sa Pomârla¹³. În 1839 este menționată școala de pe moșia Bozieni (Roman) a clucerului N. Fundătescu, care a angajat dascălul și a dat și cărțile necesare¹⁴. La școala înființată de logofătul Lupu Balaș pe moșia sa Bozieni, sub direcția lui Haliți, cleric de la Seminarul Veniamin, sînt amintiți, în 1840, 24 de copii săraci și orfani care primeau, pe lingă învă-

⁷ Lucrări mai recente: N. Albu, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944; Idem, *Istoria școalelor românești din Transilvania între 1800—1867*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971; Illeana Bozac și Pompiliu Teodor, *Învățămîntul românesc din Transilvania în sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în vol. *Din istoria pedagogiei românești*, II, Edit. didactică și pedagogică București, 1966. Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania, 1774—1805*, București, 1966, Edit. didactică și pedagogică; V. Țîrcoșnicu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Banat (1780—1918)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970.

⁸ Iorga, N., *op. cit.*..., p. 19—20.

⁹ Giurescu, C. C., *Istoria românilor*, vol. III, partea a doua, București, 1946, p. 915.

¹⁰ Ibidem, p. 923—925.

¹¹ Urechia, V. A., *Istoria școalelor de la 1800—1864*, tom. IV, București, 1901, p. 31.

¹² Ibidem, tom. I, p. 332.

¹³ „Albina Românească”, an X, 1838, nr. 56/17 (29) iulie, p. 240, „Eșii”.

¹⁴ Urechia, V. A., *Istoria școalelor*..., tom. II, p. 116.

țatură, hrana și îmbrăcămintea¹⁵. La mănăstirea Doljești, în școala înființată de arhimandritul Veniamin Roset, egumenul, învățau, în 1840, 18 tineri : citire, scriere, catehism, aritmetică, geografie și gramatică de la un Ioan Cartul¹⁶. Seminaristul Gheorghe Crudu fusese angajat învățător de logofătul Teodor Balș la școala de pe moșia sa Drabani. Citorul, carea avea „de multă vreme dorința de a așăa o școală”, se adresa domnitorului, la 17 martie 1841, cerându-i un ajutor pentru plata dascălului, care putea „paradosi” nu numai „pentru relighie, catihismul, istorie svintă dar și în celelalte obiecturi, precum gheografia, aritmetica, caligrafia și meșteșugul musichiei”. Epitropia învățăturilor din Moldova, în recomandările date învățătorului Gh. Crudu arăta că „ținerea acestei scole fiind a dala fii <i> sătenilor o învățătură potrivită cu a lor stare pentru a-i face temători de d-zeu, cinstiți și sirguitori <i> lăcuiitori <i>”, va ține seama de următoarele : în școală va primi copii în vîrstă de 8—14 ani „și în număr potrivit cu încăperea casei”; predarea, într-un ciclu de 2 ani, să se facă vara 4 ore (două dimineața și două „la toacă”) și iarna 3 ore „de-a rîndul”; în primul an să se urmeze după abecedarul „înadins tipărit pentru școalele începătoare de la sate”, iar în anul II să se predea gramatica „prescurtată”, istoria sfîntă, aritmetică (continuare), compuneri de jalbe, caligrafie și „oarecare cunoștințe de lucrarea pămîntului”; „cei ce vor avé plecare — recomanda Epitropia în continuare — vor învăța și cîntările bisericești” iar în grădina școlii „va avé fieșcare ucenic o porție care o va prelucra și pomi care i va cultivi”¹⁷. În satul Starosilța (Botoșani), Lascăr Stavri a inaugurat o școală (numită și „școala Lazareană”, după numele său) la 8 noiembrie 1844, la care școală, în 1846, au fost examinați 40 de elevi, avînd ca învățători „doi studenți”, iar în 1847 s-au prezentat la examen 48 de elevi¹⁸. Această școală și-a încetat existența prin 1850¹⁹. Mai adăugăm că școala de la mănăstirea Vorona — pentru satele Icușani și Poiana Lungă (Botoșani) —, școală cu o frumoasă activitate mai tirziu, a fost înființată, probabil, în 1842²⁰, dacă nu exista mai dinainte. De asemenea, în 1847, s-a mai înființat în Moldova, la cererea sătenilor și cu cheltuiala lor, școala din satul Drăguțești, ținutul Bacău și tot în acest ținut mai exista școală, pe o moșie boierească, în satul Caraclău²¹.

După promulgarea Așezămîntului școlar (lege) din 1851, care institua în Moldova învățămîntul public la sate, numărul școlilor în mediul rural este în creștere, deși destul de încet.

Dacă admitem că învățămîntul de citeți („anagnosti”) a fost prima formă de *învățămînt de carte* la români și dacă reținem că el era legat

¹⁵ „Albina Românească”, an XI, 1840, nr. 4/11.I.1840, p. 13, „Eșii”; „Dacia literară”, I, 1840, p. 117 : „IV. Felurite”.

¹⁶ „Albina Românească”, an XI, 1840, nr. 4/11.I.1840, p. 13 : „Eșii” și p. 171 : „Dacia literară”, 1840, p. 117 : „IV Felurite”.

¹⁷ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Moldova (în continuare : M.I.M.), dosar 208/1841, f. 1 și 11.

¹⁸ „Gazeta de Transilvania”, an IX, 1846, nr. 101/16.XII.1846, p. 403—404, corespondență : „Iasi, 24.oct.”

¹⁹ M.I.M., dosar 705/1853, f. 31.

²⁰ *Ibidem*, dosar 187/1842.

²¹ Antohi, I. și Al. Andronic, *O școală sătească în Moldova în preajma anului revoluționar 1848*, în „Revista arhivelor”, an XXXV nr. 2, 1958, p. 195—200.

de formarea slujitorilor bisericii²², atunci un astfel de învățămînt este mult mai vechi decît sec. al XI-lea, el putînd să fie pus în legătură cu pătrunderea și apoi cu generalizarea creștinismului în țara noastră, adică înainte de venirea slavilor. Mai ales că, așa cum s-a demonstrat recent, răspîndirea creștinismului la nordul Dunării n-a fost opera misionarilor²³. Pe teritoriul *Țării Românești*, deși ipotetic se poate admite o vechime mai mare a instituției citeșilor, totuși deducțiile logice, pe bază de mențiuni documentare certe, nu s-ar putea referi la o perioadă anterioară primei jumătăți a veacului al XIII-lea, cînd avem știri, în celebra Diplomă a ioaînților, despre existența bisericilor în regiunea concedată de regele Bela IV, existentă — se înțelege — anterioară anului 1247; de altfel, bula papală din 1234 vorbește, precum se știe, despre niște pseudoepiscopi, de rit grecesc, ai valahilor, deci de o ierarhie bisericească. Ne interesează însă mențiuni mai exacte despre știința de carte în sate, în legătură cu nevoile practice ale oamenilor. Tot ipotetic, pentru începutul feudalismului timpuriu se pot admite aci oarecari cunoștințe elementare de socotit în legătură cu calendarul în general, cu cel agricol în special, precum și în legătură cu împărțirea periodică a pămîntului în obște. În feudalismul timpuriu însă și în bună parte din cel dezvoltat nevoile nu erau prea mari și școlile de pe lîngă mînăstiri și biserici le satisfăceau poate în cea mai mare parte dacă nu integral. Mențiuni despre existența unor școli în satele *Țării Românești*, în afara acestora, nu avem pînă în sec. al XVII-lea inclusiv. Cercetările de pînă acum au dovedit însă existența unui număr însemnat și în continuă creștere de scriitori de acte (dieci, grămăticii) în sate sau originari din sate²⁴. Ei erau, desigur, produs al unei școli. N-ar fi exclus ca în veacul al XVII-lea — ale cărui documente s-au publicat doar pentru prima treime — să fi existat școli în unele sate — evident, nu în forma pe care o întîlnim mai tîrziu.

O mai mare necesitate a științei de carte s-a făcut simțită în sec. al XVIII-lea, în strînsă legătură cu transformările economico-sociale și sub influența concepției luminate. Între aceste transformări, pe primul plan socotim a fi desființarea dependenței feudale clasice către jumătatea veacului. Relațiile agrare de tranziție, stabilite treptat, după aceea, cereau oarecari cunoștințe, fie și la un număr relativ restrîns de clăcași — la care apelau și ceilalți —, pentru încheierea tocmelilor (așezămîntelor) dar mai ales pentru executarea lor. Căci una din deosebirile importante dintre rumâni și clăcași a fost aceea că obligațiile celor din urmă au fost reglementate în detaliu, mai întîi prin hrisov domnesc, apoi prin lege. Respectarea numărului de zile de muncă (în cazul unor echivalări, mai ales), darea otașinei, răscumpărarea eventuală — în natură sau bani — a desfacerii băuturilor în sate, a unor vaduri de moară, învoielile pentru locurile de stîină, plata suhatului, a dijmelor (eventuala lor răscumpărare cu bani)

²² St., Bîrsănescu' *op. cit.*, p. 124—127.

²³ P. P., Panaitescu, *op. cit.*, p. 96—105.

²⁴ G., Strempele, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*. Vol. I, Edit. Acad. R.P.R. București, 1959; Pănuță, Gh., *Contribuții la cunoașterea începuturilor învățămîntului sătesc din Țara Românească (secolele XVII—XIX)*, în vol. *Din istoria pedagogiei românești*, vol. II, 1966, București, Edit. didactică și pedagogică, p. 76—84; idem, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească (sec. XVII—XIX)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971.

etc. erau tot atâtea cazuri în care obștea satului și fiecare clăcaș în parte simțeau mai mult nevoia unor cunoștințe elementare de scris, citit și socotit. Va mai face față, o vreme, cu tradiționalul răboj, pentru unele socoteli mărunte, dar mai târziu acesta se va dovedi, categoric, insuficient. Previzibile după desființarea rumâniei, tocmelile dintre clăcași și boieri au obținut reglementări mai de detaliu prin Pravilniceasca condică (1780), reglementări care sînt și mai amănunțite în Legiuirea Caragea (1818), iar Regulamentul organic a dat acestor tocmeli un cadru și mai larg, necunoscut pînă atunci.

Ca să nu-i înșele boierii, atunci cînd încheiau așezăminte sau tranzacții, clăcașii trebuiau să știe ce scrie în actul de învoială. Faptul că familii din unele sate, în a doua jumătate a veacului, au simțit nevoia să angajeze dascăl pentru copiii lor, este o dovadă și a acestei necesități.

La începutul sec. al XIX-lea fenomenul continuă, poate chiar se intensifică în atmosfera de reorganizare școlară din vremea domniei lui Caragea. Lovit, desigur, de tensiunea existentă în lumea satului după 1821, fără a fi însă oprit, el va cunoaște o evoluție specială după Regulamentul organic, în anii de organizare a învățămîntului public în limba națională.

Totodată, diversificarea activităților pe moșiile boierești și mănăstirești, pe de o parte, noile raporturi cu clăcașii, pe de altă parte, au făcut necesară existența mai multor oameni care să țină „seama” învoielilor și a socotelilor, mai ales dacă reținem că o seamă de obligații și, în primul rînd, claca se converteau în mod frecvent în bani. Faptul că un număr însemnat de boieri și mănăstiri au înființat școli pe moșiile lor nu se explică numai prin filantropia lor creștin-luministă sau numai prin avantajul tinerii unui tîrg pe moșie, ca „milă” pentru subvenționarea școlii, ci și prin creșterea acestei nevoi de oameni cu știință de carte.

După 1838, de altfel, boierii și arendașii își vor recruta o mare parte din „îpistați” etc. dintre învățătorii care, din cauza retribuției slabe și a greutăților, părăseau slujba respectivă.

După intrarea în vigoare a Regulamentului Organic s-a simțit mult nevoia de slujbași în aparatul administrativ, legat în special de sate: subcîrmuitori, pomojnici, jurați, cutieri, logofeți. Notăm, de pildă, că după 1838 foarte mulți logofeți de sate — care erau mai bine retribuiți — se recrutau dintre candidații de învățători și învățători.

De asemenea, dezvoltarea și diversificarea meșteșugurilor în lumea satului, pe de o parte, intensificarea legăturilor acestuia cu piața²⁵ au fost factori de seamă care au mărit nevoia științei de carte printre săteni. Un exemplu poate fi, de pildă, morăritul. Dacă în 1790 apar pe harta austriacă a Țării Românești peste 700 de mori, în 1832—1833, într-o statistică a vremii sînt înregistrate 2.299 de mori, din care numai 102 erau în orașe și tîrguri²⁶. Se știe că multe mori — mai multe decît în perioada anterioară — aparțineau țăranilor, fie celor liberi, fie clăcașilor care răscumpăraseră monopolul respectiv de la boier. De altfel, meșteșugurile de pe domenii, după cum s-a constatat, se aflau în declin, în

²⁵ St., Olteanu, și Const. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Edit. Acad. R.S. România, București, 1969, p. 244—263, 310—348.

²⁶ *Ibidem*, p. 329.

vreme ce meșteșugurile sătești cunoșteau fenomenul invers în perioada de descompunere a orînduirii feudale ²⁷.

În ceea ce privește diversificarea meseriilor, o statistică generală a patentarilor, din 1835 (fără jud. Ilfov), înregistrează, în sate, aproape 40 de ocupații strict meșteșugărești, unele dintre ele fiind, la rîndul lor, diversificate : de pildă, jocării (care erau „subțiri” și groși”) și fierării („mici”, spre deosebire, desigur, de cei „mari”); în total, în sate erau înregistrați peste 1.400 de meșteșugari, din care unii, desigur, puteau fi și negustori (ocupație mixtă). Cei mai mulți meseriași erau înregistrați în județul Rîmniceu-Sărat (195), Vlașca (195), Dîmbovița (193) și Buzău (165), în timp ce județul Brăila nu avea nici unul înregistrat, iar Vilcea numai 10.

Mult mai mare, (peste 1800) era numărul arendașilor și al celor cu ocupații pur negustorești (14 feluri de negustori). Cei mai mulți negustori și arendași au fost înregistrați în jud. Dolj (268, toți matrapazi — unii dintre cei mai speculanți), urmat în ordine de jud. Saac (199), Dîmbovița (195) și Prahova (145), iar cei mai puțini negustori erau înregistrați în jud. Buzău (44), mai puțini decît în micul județ Brăila (unde erau 62). Județul cu cei mai mulți meseriași, arendași și negustori (în sate) înregistrați de această statistică a patentarilor era jud. Dîmbovița (388), urmat de Dolj (363), Vlașca (303), Saac (258) și Buzău (209). La aceștia se adăugau patentarii — meșteșugari, negustori și arendași — înregistrați în țîrguri și orașe. Bucureștii, de pildă, avea 3.258 de patentari, Craiova 917, Ploieștii 626, țîrgul Filipești 92, țîrgul Cîmpina 103, Urziceni 78 etc. Ca proporție între patentarii din mediul rural și cei înregistrați în țîrguri și orașe, notăm că stărostia Buzău număra 486 de patentari, iar în satele județului erau 209 ; în alte județe — la care documentul dă cifra globală a patentarilor — raportul era : Dolj — 1317 în tot județul, la sate 363 ; Gorj — 200 total, față de 137 la sate ; Mehedinți — 337 total, față de 177 la sate ; Prahova — 905 total, față de 216 la sate ; Romanși — 261 total, față de 91 la sate ; Saac — 618 total, față de 258 la sate ; Vlașca — 510 total, față de 303 la sate ²⁸. Apreciem că foarte mulți, dacă nu cei mai mulți din patentari, în special negustori, aveau de-a face cu țăranii din satele județelor. Specula era oricînd posibilă. S-a observat, de altfel, că achizitorii de grîne — printre ei fiind foarte mulți arendași — au practicat un adevărat jaf la sate în perioada regulamentară, determinînd însăși domnia să intervină spre a-i apăra pe săteni ²⁹. Se înțelege însă că aceștia simțeau tot mai mult nevoia să se apere și singuri — și unul din mijloace era știința de carte. De altfel, după 1838, unii profesori de județ, căutînd să determine pe săteni în a trimite copii la școală, se refereau la nevoile lor curente de scris, citit, socotit, la înșelarea lor de către negustori în sat ori la țîrg. Mai era însă și un alt aspect, acela al deprinderii unor cunoștințe pentru practicarea unei meserii sau a negoțului, cu speranța unui trai mai bun pe această cale.

²⁷ *Ibidem*, p. 345—348.

²⁸ I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800—1850*, vol. II, Edit. Științifică, București, 1958, p. 596—616 (doc. nr. 446); calculul, pentru sate, ne aparține; statistica este susceptibilă de inexactitate și de unele greșeli la înregistrare.

²⁹ I., Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, Edit. Acad. R.S. România, București, 1969, p. 255—275.

Cît privește legătura satelor cu piața, adăugăm că numărul bilciurilor și târgurilor, prin care se realiza îndeosebi contactul, este în continuă creștere în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Necesitatea lor o simțeau țaranii, dar și boierii. La 7 aprilie 1825, domnitorul aproba căminarului Constantin Buzescu să țină două bilciuri la Strejești (Vilcea). Boierul argumentase că locuitorii din cîteva sate ale județelor Vilcea și Romanati, fiind depărtați de alte bilciuri, la care să-și vîndă vitele, „au neînlesnire și supărare la alîșverîșul lor”³⁰. Un perilipsis din 1828 nominalizează 248 de bilciuri în Țara Românească, dar după părerea editorului acestui important document, numărul lor se ridica la 478 în 251 de localități³¹. Mai multe bilciuri erau în zona de deal și munte. Majoritatea celor din perilipsis erau pe moșii boierești — unii boieri avînd pe moșiile lor cîte 16 (Filip Lenj) și 18 (Gr. Brîncoveanu) bilciuri.

Așadar, nevoile zilnice, mereu în creștere — pentru săteni ca și pentru boieri etc. — au determinat înmulțirea „școlilor” în sate, sau trimiterea copiilor la învățătură în alte părți (la școala vreunei mănăstiri, de pildă). *Concepția luministă* și-a avut, desigur, rolul său, care nu trebuie neglijat, dar în niciun caz luminismul nu a fost factorul hotărîtor. De altfel, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea el nu poate fi luat în seamă ca idee care a preocupat stăpînirea pentru „luminarea” satelor. Hrisovul lui Alex. Ipsilanti, din ianuarie 1776, oricît de luminist era în alte privințe, interzicea accesul la școala din București a fiilor de plugari, cărora — preciza domnitorul — „le este dată agricultura și păstoria și ocupațiunea obligatorie pentru lucrarea pămîntului și creșterea vitelor”. Doar copiii breslașilor și negustorilor erau admiși, însă numai pentru deprinderea gramaticii, după care, „eliberîndu-se din școală, să se ducă fiecare la meseriile la care i-ar socoti părinții lor, lăsînd pe fiecare la aplicațiunea firească”³². În această perioadă s-a manifestat, la unii boieri, mai ales argumentul creștin (iertarea păcatelor, fericierea de apoi), dublat, în unele cazuri, de interesul — voalat sau nu — al înființării unui tîrg pe moșie. Desigur, nu este întîmplător că tocmai în sec. al XVIII-lea una din importante „faceri de bine” în concepția boierilor — și a domniei, care dădea aprobarea — era și luminarea prin știința de carte. „Revelația” creștin-filantropică a fost, de fapt, istoricește determinată. Unii boieri și unele înalte fețe bisericești vedeau și începeau să înțeleagă necesitatea științei de carte la sate; înființau școala cu conștiința că ea le era necesară sătenilor, cărora li se făcea, deci, un bine pe această cale. La începutul sec. al XIX-lea, dar mai ales după mișcarea de la 1821 concepția luministă — mai complet și mai deschis exprimată — cîștigă

³⁰ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 103, f. 159.

³¹ M. D. Ciucă, *Un perilipsis al bilciurilor și târgurilor din Țara Românească*, în „Revista Arhivelor”, an XLVI, nr. 2/1969, p. 271—280, părerea autorului — care a tratat problema bilciurilor, pînă în 1830, într-o teză de licență — la p. 271 nota 2. Pentru perioada regulamentară, studiul bilciurilor și târgurilor constituie subiectul unei lucrări de doctorat, recent susținută (G. Penelea).

³² C., Erbiceanu, *Croniciari greci cari au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. XVII—XX. Afirmția Ariadnei Camariano-Cioran, că la Academile domnești din București și Iași „învățămîntul era gratuit pentru oricine voia să se instruiască” (cf. *Academile domnești din București și Iași*, Edit. Acad. R.S. România, București, 1971, p. 207) este, credem, derutantă, căci nu oricine care voia, putea să intre într-o asemenea școală. Reținem principiul, dar ne îndoim de aplicarea lui practică.

în influență, determinînd în mare măsură hotărîrea de etatizare a învățămîntului, mai întîi la orașe apoi și la sate.

Nominalizarea tuturor școlilor înființate în satele Țării Românești începînd cu sec. al XVIII-lea și pînă la 1831 nu o mai socotim necesară. Ele au fost semnalate, în cea mai mare parte (din cele care se cunosc pînă acum), de V. A. Urechia³³. Cercetătorii de după el i-au reconfirma semnalările, uneori fără a-l cita, aducînd și cîteva nume noi de sate cu școli pînă la Regulamentul Organic.

Observăm că o abordare istorică a problemei încă nu s-a întreprins — și faptul este explicabil dacă ne gîndim că multe lucrări de istorie a învățămîntului au fost scrise în grabă, cu prilejul unor aniversări și mulți dintre cercetători au fost de formație pedagogică.

Aici ne mărginim la scurte considerații asupra școlilor înființate la sate în perioada de sfîrșit a orînduirii feudale, pînă la 1831. Înființarea școlii de la Pătroaia (Vlașca), în 1746, de către mitropolitul Țării Românești, Neofit Cretanul³⁴, deschide seria unor școli similare, ale căror cheltuieli urmau a se „întîmpina” și din venitul unor tîrguri. Înființarea acestei școli în anul desființării rumâniei ni se pare a avea, în perspectiva istorică, valoare de simbol. Ea a funcționat, cu intermitențe, pînă către sfîrșitul veacului al XVIII-lea, poate și după 1800; oricum, a creat în satul respectiv o tradiție școlară.

Ar fi foarte interesantă studierea școlilor în legătură cu existența și activitatea tîrgurilor și bilciurilor din satele respective. Prima mențiune despre școala din Agiești (Ilfov), de pildă, este din prima domnie a lui Mihail Suțu (1783—1786), mai precis din ultimul an al acestuia³⁵. Cu cîteva luni înainte se înființaseră acolo două bilciuri. Aceeași situație constatăm în cazul satului Tărtășești (Ilfov), în care „mila” pentru școală³⁶ a fost imediat ulterioară înființării celor două bilciuri de acolo.

Dintre domnitorii care, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea au acordat ori au confirmat „mile” pentru întreținerea bisericilor și școlilor legate de ele, au fost Mihail Suțu, Alexandru Moruzi și Alexandru Ipsilanti iar de la începutul veacului următor, desigur, Ioan Gheorghe Caragea. După 1821, confirmările de „mile” au fost mai puțin frecvente, după cum rezultă din cercetările de pînă acum, deși nu au lipsit cu totul. În această perioadă, un loc cu totul aparte — ca nivel și ca ecou în epocă — l-a avut școala de la Golești, redeschisă (1826) de Dinicu Golescu.

După 1821, însă, și în urma reușitei lui Gh. Lazăr, problema instruirii prin școală se punea altfel. Se discuta tot mai mult despre responsabilitatea societății în acest sens, căci nevoia de școli era mai mare. Societatea încerca să-și modernizeze instituțiile, după cerințele epocii. De aceea, existența școlii ca „milă” domnească sau ca gest filantropic trebuia să

³³ Urechia, V. A., *Scoalele satesci în România*, București, 1868; idem, *Istoria școalelor* vol. I.

³⁴ Mihordea, V., *Un colaborator al lui Constantin Mavrocordat la desființarea rumâniei: mitropolitul Neofit (1738—1753)*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXXIII, 1965, nr. 7—8, p. 715—734, cu anexe.

³⁵ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 10—11, f. 107—108.

³⁶ *Ibidem*, nr. 35, f. 45.

înceteze în mod necesar. De altfel, Regulamentul Organic a desființat „milele” domnești, luînd școlilor o importantă sursă de venit. Încă V. A. Urechia observă că aceasta a putut să ducă la închiderea școlilor respective³⁷. Poate nu a tuturora. Poate, în unele locuri, cheltuielile vor fi suportate în continuare de boierul-filantrop sau interesat, ori de săteni. Dar agitația ulterioară din lumea satelor, în legătură cu votarea și impunerea noilor relații agrare, tensiunea care s-a creat în această privință între săteni și „proprietari” a influențat, în continuare, negativ școlile care, eventual, mai existau.

La ordinea zilei era, totuși, transformarea învățămîntului la sate într-un serviciu public.

RÉSUMÉ

Considérant que l'enseignement a existé de tout temps, sous les diverses formes imposées par les étapes de développement de la société, l'auteur esquisse l'évolution de cette institution, dans les Principautés Roumaines, jusqu'au milieu du XIXe siècle. En dépit du fait que certaines conditions historiques ont déterminé la formation d'états féodaux roumains distincts, elles ont entretenu constamment des rapports, rapports intensifiés d'une manière substantielle par l'enseignement.

Les premières formes — l'enseignement par la prédication, celui des lecteurs, des enseignants de l'alphabète et des menus clercs — attestées par les documents ont eu dans notre pays une aire, restreinte et celà à cause des étroites limites de la société médiévale.

Depuis le XVIIe siècle on constate toutefois, tant en Moldavie qu'en Valachie, une préoccupation plus féconde pour l'extension du réseau scolaire, préoccupation soulignée par les parchemins princiers émis à ce sujet. Ces mesures ont été dictées par les transformations économiques et sociales parmi lesquelles l'auteur situe en premier lieu, l'abolissement vers le milieu du XVIIIe siècle de la dépendance féodale classique.

Dans la première moitié du XIXe siècle, ce phénomène non seulement continue mais devient de beaucoup plus intense dans l'atmosphère de puissante réorganisation des écoles qu'eut lieu sous le règne de Caragea et après 1821. À cette époque, le développement et la diversification des métiers, l'intensification des liens avec le marché, la multiplication des activités sur les domaines des boyards et des monastères, l'augmentation du nombre des fonctionnaires dans l'appareil administratif, ont amplifié le besoin du savoir et d'instruction de toutes les catégories sociales.

PRÉCIS

Considering that the teaching has ever existed under the diverse forms determined by the stages of the development of the society, the author points out the evolution of this institution from the Romanian Principalities, until the middle of the 19th century.

Although some historical conditions have determined the founding of the separated feudal Romanian states, the relations between them have ever continued. The teaching has strongly intensified these relations.

³⁷ V. A., Urechia *Istoria școalelor*... I, p. 196—197.

Its first forms — such as the teaching by sermon, (with *citești, grămățici, dieci*) certified in our country by documents, had a very restricted area owing to the limits of the mediaeval society.

Since the 19th century it still existed both in Moldavia and in Wallachia a special interest for the development of schools, underlined in the documents given by the Princes on that purpose. The measures taken have been imposed by the economic-social changes, such an example being offered by the abolition of the classic feudal dependence in the second half of the century.

In the first part of the 19th century this phenomenon is continued and intensified by school reorganization under Caragea's reign. In this period of time there were many other elements that intensified the development of teaching and education of all social groups, such as : the development of handicrafts, the intensification of trade relations, the increase of the activities on the landowner and monastery estates, the growth in number of the government officials.

-

M. KOGĂLNICEANU ȘI GR. A. GHICA

(Note pe marginea unor manuscrise inedite)

ALEXANDRU ZUB

Cercetarea legăturilor dintre personalitățile proeminente ale unei epoci s-a dovedit întotdeauna o cale fructuoasă de adîncire a cunoașterii despre fiecare în parte și despre epocă în genere, cunoaștere întemeiată mai ales pe explorarea memorialisticii, a corespondenței particulare, a rapoartelor oficiale și a știrilor din presă. O asemenea rapoartare convergentă a mentorului „Junimii” a fost întreprinsă, cum se știe, cu rezultate remarcabile¹. Pentru epoca Revoluției pașoptiste și a Unirii, cel ce s-ar cuveni să beneficieze de un tratament similar este, desigur, M. Kogălniceanu. Situat în miezul unor evenimente decisive din istoria noastră modernă (1848, 1859, 1877), el este, în mod firesc, un permanent centru de referință pentru vremea sa. A-l cerceta, prin urmare, în raporturile inerent fluctuante cu alți fruntași ai vieții politice și culturale românești nu poate fi decît o întreprindere utilă. Ne vom opri în cele ce urmează, fără intenția de a epuiza subiectul, susceptibil de o tratare mai largă, asupra raporturilor dintre M. Kogălniceanu și Gr. A. Ghica, pe baza cîtorva manuscrise necunoscute ale celui dintîi.

I s-au reproșat lui Kogălniceanu frecventele schimbări de atitudine, caracterul capricios al relațiilor cu diferite personalități, pierzîndu-se din vedere că el a fost — fapt cu totul rar — unul dintre foarte puținii bărbați politici care au urmărit cu stăruință, pe parcursul unei jumătăți de secol, realizarea unui program gîdit, în linii mari, încă din primii ani după întoarcerea sa de la studii. O dovedește retrospectiva autobiografică din 1891, din care desprindem concordanța deplină dintre momentele mari ale vieții militantului și evenimentele cardinale din istoria statului român modern.

Cercetătorul va fi însă mereu surprins că în ceea ce privește relațiile politice cu factorii de cea mai înaltă răspundere în epocă, niciuna n-a fost de durată. Protejat al lui Mihail Sturdza, care l-a și trimis la studii în străinătate, spre a-l utiliza mai tîrziu, ar fi putut face o carieră strălucită

¹ Eugen Lovinescu, *T. Maiorescu și contemporanii lui*, vol. I—II, București, 1943—1944.

ținându-se în umbra tronului, dar n-a voit din motive binecunoscute. Însemnările personale din 1838 atestă perspectiva critică în care s-a situat de la început și care avea să-l pună în conflict cu regimul regulamentar². Colaborarea sa, pînă spre sfîrșitul acestui regim, descrie, de aceea, o linie sinuoasă, punctată de suspiciuni, urmăriri, întemnițări, atentate, expatrieri. Împotriva privilegiilor, a in Justiției și abuzurilor, el reacționează într-un fel propriu, nuanțat, dar decis, ceea ce avea să-i aducă adversitatea ireductibilă a ocîrmuririi. În 1844 el declara limpede: „șapte ani a trebuit să respir aici aerul fetid al corupției care ucide această țară”³. Anonim sau la adăpostul unor pseudonime, se rostește împotriva relor de care suferă Moldova, păstrînd deocîndată aparențe de legalitate⁴.

Atitudinea militantului la 1848, cînd i s-a pus capul la preț, se cunoaște: cel ce a formulat *Dorințele partidei naționale*, redactînd și întîiul *Proiect de constituție pentru România-Unită*, a scris diverse broșuri și pamflete⁵ împotriva domnitorului, manifestîndu-se totodată și în presă ca un adversar redutabil⁶. Menționăm, pentru evidențierea procedului, acea *Carte a fostului rege Ludvig Filip către încă fiindul domn Mihail Sturdza*, publicată în luna octombrie 1848, sub forma unei epistole pe care monarhul burghez, silit de revoluție să se refugieze în Anglia, ar fi adresat-o autocratului din Moldova, spre a-l consilia să fugă cît mai curînd, ca să nu cadă pradă vindictei populare⁷. Din epoca prigoanei dezlănțuite cu strășnicie împotriva sa și a exilului, ce i-a fost impus, ca unuia ce avusese „amestec în lucrări răzvrătitoare asupra cîrmurii”⁸, datează proiectul unei biografii a lui M. Sturdza, pentru întocmirea căreia cerea din țară informații („des faits et des faits”) și colecția „cuvintelor Măriei-Sale către Adunare de la începutul domniei”, tipărită de Gh. Asachi⁹. Alcătuiuse chiar un „program pentru biografia lui Sturdza” pe care îl trimitea în țară, la 10 decembrie 1848, cu rugămintea ca „oricine are documenturi asupra vieții sale” să i le trimită¹⁰. Lucrarea n-a mai apărut, depășită desigur de evenimente, dar în intenția autorului ea nu putea fi decît una polemică.

Militant prin excelență, angajîndu-se în dezbateri cu o mare fervoare, Kogălniceanu a avut totuși capacitatea de a se ridica deasupra pasiunilor politice și de a emite, retrospectiv, judecăți limpezi, obiective.

² Al. Zub, *În jurul unor însemnări inedite ale lui M. Kogălniceanu (1838—1839)*, în „Revista de istorie și teorie literară”, t. XIX, 1970, nr. 2, p. 217—230.

³ Apud N. Cartoajan, *Mihail Kogălniceanu. Activitate literară*, București, 1942, p. 56.

⁴ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu*, în „Ramuri”, IV, 1967, nr. 9, p. 19.

⁵ Cf. *Satire și pamflete (1800—1849)*, publicate de Gh. I. Georgescu-Buzău, București, 1968.

⁶ Al. Zub, *Scrieri ale lui Mihail Kogălniceanu din vremea mișcării revoluționare de la 1848*, în „Studii și articole de istorie”, XII, 1968, p. 79—88.

⁷ *Ibidem*, p. 86.

⁸ Apud D. Vitcu, *M. Kogălniceanu și evenimentele din martie 1848 de la Iași*, în „Anuarul Institutului de istorie”, Iași, IV, 1967, p. 167.

⁹ M. Kogălniceanu, *Scrisori*, ed. P. V. Haneș, București, 1913, p. 200—201. Este vorba de acea *Culegere împărțirilor a prea înălțatului domn ocîrmuitor a Moldovei Mihail Sturdza făcută generalnicilor obiceiuite adunări în cursul sesiilor lor și adresele acestora, de la anul 1834 la 1840*, Iași 1840, publicată concomitent și în traducere franceză: *Recueils des communications etc.*

Lui M. Sturdza îi va recunoaște, în parlament, nu odată, inteligența politică și însușirile gospodărești care îl justificau în fruntea statului.

1. Prin 1854, socotind că timpul ce trecuse de la revoluție "a fost destul spre a potoli patinile, spre a stinge ura, spre a depărta prejudețele" ¹⁰. Kogălniceanu reinnoi proiectul din vremea exilului, poate cu intenții reparatoare față de fostul său protector și adversar, dar urmărind cu siguranță o paralelă critică între M. Sturdza și domnitorul în funcțiune. Cu un lăudabil efort de obiectivare, a și scris câteva pagini în care afirma că „Mihail Sturdza, cu toate metehnele caracterului lui, cu tot machiovelismul ocîrmuririi sale, au fost un mare domn a(l) Moldovei” ¹¹. Judecînd după respirația acestor prime pagini, lucrarea trebuia să fie de o întindere considerabilă, autorul încercînd să lămurească întreaga conjunctură a epocii. Ceea ce s-a păstrat, în grafia atît de personală a autorului, reprezintă doar partea de început, justificativă, din care desprindem subtextul polemic al noului demers: „acei carii supt domnia sa îl critica mai mult, acei carii la 1848 îi gonia viața, acei chiar care i-au urmat în putere, astăzi îi dau plină dreptate” ¹². O atare mărturisire nu putea izvorî decît dintr-o mare decepție provocată de domnia succesorului, ridicat în scaunul Moldovei după Convenția de la Balta-Liman (1849). Căci dacă lui M. Sturdza îi găsea o scuză în moștenirea ingrată pe care o primise în 1834 („o țară minată de un crunt război și de o lungă ocupație”, în care „tot era de reparat sau mai bine zicînd tot era de creat”, precum și inmixtiunile continue, abuzive, ale puterii protectoare ¹³), Gr. A. Ghica — guvernînd țara în condiții mult mai avantajoase, după opinia autorului — nu avea nici una.

Reținem, din cuprinsul acestor pagini ¹⁴, aprecierea că planul inițial de reorganizare a Principatelor era mult mai liberal decît avea să fie realizarea practică, ceea ce l-a făcut pe Saint-Marc Girardin să remarcă bucuros că „puterea era pusă în serviciul rațiunii” ¹⁵. A intervenit însă „porunca de a mai îngusta driturile Adunărilor, de a împuțina numărul și competența deputaților, de face o mai mare parte boierimii și o mai mică claselor de jos” ¹⁶, ceea ce avea să compromită cu totul intenția primă. Viciul esențial al noului „ordin de lucru” era faptul că puterea executivă era pusă nu sub cenzura Adunării obștești, ci sub aceea a consului țarist și aceasta „explică într-un fel și greșelile domniei lui Mihail Sturdza” ¹⁷. Imperative politice aveau să-l determine, în preajma Unirii, cu prilejul întoarcerii în țară a lui M. Sturdza, să nu mai fie atît de îngăduitor. „Domnia de la 1834”, vestejită cu o virulență pamfletară, îi apare acum ca „icoana cea mai vie a abuzului, a corupției înlăuntru și a trădării între eselor țării în afară” ¹⁸. Ea reprezenta trecutul, osîndit

¹⁰ Bibl. Acad. R. S. România, Arhiva Kogălniceanu, XI, ms. 11, f. 193.

¹¹ *Ibidem*, Vezi și l.n., *Reflecțiile unui pașoptist*, în „Cronica”, III, 1968, nr. 38, p. 10.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, f. 193—196.

¹⁵ *Ibidem*, f. 194v. Se citează din „volajul său făcut în principate” (tom. II, p. 7). Este vorba, probabil, de *Souvenir de voyages et d'études*, 2-ème, Paris 1853.

¹⁶ *Ibidem*, f. 195.

¹⁷ *Ibidem*, f. 195v.

¹⁸ „Steaia Dunărei”, III, 1858, nr. 74, p. 206: *Iașii 10 noemvri*.

pentru totdeauna, iar reapariția fostului autocrat cu gânduri de domnie asupra ambelor principate nu putea fi decît în dezacord profund cu cerințele vremii. Putea el să îmbrace țara în „veșmintul cel nou” ? ¹⁹.

2. Un manuscris autograf din arhiva lui Kogălniceanu ²⁰, păstrat fragmentar, ca atîtea altele și datînd din aceeași epocă, întărește convingerea, că aprecierile concesive din textul amintit mai sus, erau de natură să pună într-o lumină critică pe Grigore Al. Ghica și pe colaboratorii acestuia din epoca Războiului Crimeii. Înfățișarea unui episod compromițător pentru demnitatea unui mare boier care face opoziție inversunată lui M. Sturdza, dar devine extrem de docil și slugarnic cînd i se promite o înaltă dregătorie, nu e decît un pretext pentru condamnarea oportunismului politic al unora dintre noii demnitari. „Cine n-a cunoscut în persoană pe acest demn stîlp al țării, încheie Kogălniceanu, îl va putea recunoaște în fiul său, pre care — cu mai puțin talent și cu variantele produse de deosebirea timpului — îl vedem în Grigore Ghica, în Teodorită Bals, în Neculai Vogoridi și în guvernul actual: cînd guvernamental, cînd opozant, urmînd rolul părintelui său, ca un adevărat moștean” ²¹. Episodul descris, care, intențional, trebuie pus în legătură cu fragmentul anterior, este o critică severă la adresa boierimii din epoca regulamentară, critică întemeiată desigur pe propria experiență de aghiotant domnesc („Acel ce scrie aceste, au asistat la această priveliște...” ²²) a autorului. Maniera în care o face este caracteristică pentru diversitatea manifestărilor sale publicistice. Odată, în Parlament, vrînd să atragă luarea-aminte asupra incompetenței preopinentului, a evocat anecdotic intervenția unui „camardiner” al lui M. Sturdza pe lângă mitropolit, cu intenția de a mijloci o reconciliere a acestora. Înaltul prelat, care nu era străin de puterea ocultă, de care dispunea un atare curtean, a ținut să restabilească totuși adevărata ierarhie, trimițîndu-l să discute cu propriul său „camardiner”. Dar un asemenea personaj, fără a fi investit cu o înaltă demnitate oficială, era deținătorul unor știri prețioase, mai ales din culisele vieții politice.

În manuscrisul amintit — pentru o referire mai comodă îl vom denumi cu primul cuvînt din text: *Stolnacialnicului* — Kogălniceanu folosește un asemenea pretext pentru a dezvălui corupția unor înalți dregători. „Ciți boieri mari nu făcea(u) anticameră la camardinerul Domnului Mihail Sturza?” Doi dintre aceștia, Alecu Arghiripol și Vasile Macarovici, se mai aflau în viață ca „onești și bravi cetățeni” cel dintîi în Iași, al doilea în Roman. „Dacă ei ar scrie memuarele lor — continuă Kogălniceanu — încredințăm că ar fi pentru noi și pentru urmașii noștri mult mai interesante decît memuarele lui Constant” ²³, renumitul camar-

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Bibl. Acad. R. S. România, Arhiva Kogălniceanu, XII, ms. 12, f. 303—306. Prima pagină e numerotată cu 2, ceea ce înseamnă că partea ce lipsește cuprindea încă 4 pagini, căci în manuscrisele lui Kogălniceanu o pagină este, de obicei, o coală împăturită, scrisă în întregime.

²¹ *Ibidem*, f. 306.

²² *Ibidem*, f. 303.

²³ Benjamin Constant, *Mémoires sur les Cent-Jours*, Paris 1820.

diner a(l) lui Napoleon cel Mare”. În adevăr, cine ar putea dezvălui mai bine „tăți lașitatea, tăți ciocoismul, tăți corupția și trădarea, tăți nepăsarea pentru binele public și venalitatea care insuflă și povățuia, cu oreșicare mici excepții, pre acei boieri mari din carii se compunea ocîrmuirea și sfetnicii lui Mihail Sturza”?²⁴ Opoziția intermitentă a unora dintre aceștia nu ținea la îndreptarea stărilor de lucruri, ci la obținerea unor beneficii, pentru care erau gata să-și sacrifice propria demnitate. „Unul din cei mai învăpăiați oposanți, relatează autorul, își avea moșia părintească în unul din ținuturile țării de sus, în apropierea munților. Domnul Mihail Sturdza izbuti a-l împăca făgăduindu-i, la deschiderea Adunării, Ministerul din Lăuntru și pînă atuncea îi sacrifică mai multe sute de fălci ce învăpăiața biruintă a libertății publice le luase cu hapca de la răzeșii megieși; iar ca buchetul împăcării, îi anunță o vizită la moșia sa. Deîndată, pentru primirea Domnitorului, marele proprietar făcu mari pregătiri, mari cheltuieli, pre care apoi ministrul din lăuntru avea să le acopere...”²⁵ Tabloul, schițat cu voiciune, merită a fi reținut în întregime. Așa dar, „mii de care de beilic, sub biciul slujitorilor și a(l) feciorilor boierești plecară la munte spre a aduce brazi în tăți mărimea lor, cu care să făcu o îndoită alee de la hotarul moșiei pînă la casa boierească, adecă pe o întindere de mai mult de o oară. În ziua însemnată — continuă Kogălniceanu — nobilul proprietar, din zori de zi, urmat de o laie de boiernăși, de slugi și de feciori boierești, se duse la hotarul moșiei spre a primi pre domnescul oaspe. Pre la vreme de toacă se zări la orizon un nour de prav : era *cortegiul domnesc*. Marele proprietar se scoborî din trăsură și, cu pălăria în mînă, așteptă la capătul aleii careta domnească. Ajungînd aice, domnul se opri un minut, primi complimenti boierești fără a se coborî din trăsură și ordonă surugiilor să meargă înainte. Surugii pocniră din biciuști, dară cîteva chiute din gură și caii plecară la treapăd mare ! Ear lîngă careta lui Mihai Sturza, cu capul gol, curgînd sudoarea pe obraz și în mijlocul nourilor de prav, ținîndu-să de obline, alerga, cu limba scoasă, stăpînul moșiei, marele opozant, și tot așa au alergat pînă ce cortegiul au ajuns la scara lăcuinței ! *Ab uno disce omnes !*”²⁵ Dictonul latinesc, cu care se încheie tabloul, schițat cu o nuanță evident caricaturală, era menit să atragă atenția asupra caracterului tipic al personajului.

3. Din aceeași epocă, mai exact dinaintea Conferinței de la Viena (așadar către primăvara lui 1855) și cu aceeași finalitate polemică, însă mai explicită, datează pamfletul inedit *Lección gubernamentală trimisă Domnului Țării Românești*²⁶, amintit pînă acum doar în treacăt²⁷. Sub forma unor sfaturi pe care Gr. Al. Ghica le adresează, fictiv, domnitorului Barbu Știrbei, noul demers critic amintește, ca procedeu, de cunoscuta *Carte a fostului rege Ludvig-Filip* (1848). Confratelui de la București el îi reproșă liberalismul, recomandîndu-i intransigență față de pretențiile sporite ale supușilor. Un boier muntean s-ar fi plîns recent împăratului Napoleon II : „ce va mai fi de noi dacă ingrații noștri boieri ar avea

²⁴ Bibl. Acad. R. S. România, Arhiva Kogălniceanu, XII, ms. 12, f. 303v–304

²⁵ *Ibidem*, f. 304–305v.

²⁶ *Ibidem*, XI, ms. 11, f. 177–191.

²⁷ Al. Zub, *Reflecțiile unui pașoptist*, în „Cronica”, III, 1968, nr. 38, p. 10.

drit de a se adresa la puterile străine"? Exemplul său este contagios și trebuie combătut „cu tot dinadinsul”²⁸.

Toată nemulțumirea lui Kogălniceanu față de regimul Convenției de la Balta Liman se reflectă în acest pamflet, menit să releve, cu mijloacele specifice genului, inconsecvența lui Gr. A. Ghica față de principiile profesate la 1848. Fostul hatman care afecta, pe malurile Senei, o ținută liberală, n-ar fi fost, în realitate, niciodată liberal. „La Paris, în timpul revoluției franceze, cine au mers mai mult *bras-dessus, bras-dessous* cu socialiștii, cine au împărțit mai multe țigări la revoluționari? fiecare ce era îmbrăcat în bluză, îl numeam frate”. Plecă apoi „să continue în Moldova revoluția”, unde, până la 1848, erau trei partide de opoziție. Manuscrisul este incomplet în această parte, astfel că n-am putea ști exact cum o caracterizează Kogălniceanu pe cea dintâi, dar e sigur vorba de mari boieri, fiindcă lupta lor se desfășura în cadrul Adunării obștești și la consulatul rus. A doua era „partida nemulțumiților făcuți de însuși Domnul, parte pentru că-i strîmbătorise în interesele lor, parte pentru că-i ținuse departe de posturi, slujbe și favoare”. Armele acestora erau „jăluirile, strigătele în familii și în pețe publice, desconsiderația ocîrmuirii”. A treia partidă o constituia „tinerimea întreagă”, provenind din diferite medii sociale, aspiranți la „posturile ocîrmuirii” și dornici de „a pune în lucrare ideile lor, supte la universitățile Francei și Germaniei”. Lupta ei se desfășoară prin „societățile tainice, tiparul străin și pămîntean, pamfletele ordinare”. Dar numai „o fracție” a acesteia era inspirată de principii, restul nu urmăreau decît „interesuri private”, astfel că de îndată ce Sturdza le întindea mîna, treceau numai decît în „partida ocîrmurii”. Revoluția de la 1848 ar fi unit întrucîtva pe toți nemulțumiții. „În aer era impregnată mania de a răsturna guvernele înființate”. Marii boieri nu-i puteau ierta domnitorului promovarea în funcțiuni înalte a unor „ciocoi”, în detrimentul aristocrației, ceilalți rezistență obstinată față de reformele cerute de spiritul veacului. „Vestita adresă” — precizează Kogălniceanu, referindu-se la petiția din 27 martie — formulată la „mitingul” de la „ospătăria de San-Petersburg”, a fost votată în casa logofătului Sturza care fusese „cînd șef a(l) partidei Domnului, cînd a(l) opoziției, om fără caracter, schimbînd opiniile ca și straele, vorbind una înaintea mesei și alta după masă”. Cele 35 de puncte, pentru transcrierea cărora autorul lăsa spațiu liber, fură prezentate lui Vodă care, „spăriat”, înclina „a da tot”. La această „conferință”, în afară de consulul rus, au luat parte „din tineri C. Rolla și M. Kogălniceanu”²⁹. Avem aici dovada irefutabilă nu numai a prezenței lui Kogălniceanu la Iași în acele zile, atestată documentar³⁰, ci și a participării sale la dezbateri. Este relatarea unui martor ocular și oricît ar fi aceasta umbrită de substratul polemic, ea merită a fi relevată. Așadar, domnitorul „dezbătu tot și acordă tot”, în afară de un articol pentru care promitea că va cere permisiunea Porții. „Eată, continuă naratorul, și ofisul ce-l pregăti spre a-l da atunce, pre care îl substragem de pe însuși originalul ce era să se iscălească de Sturza. Redactorul *Buletinului oficial*

²⁸ B^bl. Acad. R. S. România, Arhiva Kogălniceanu, XI, ms. 11, f. 178.

²⁹ *Ibidem*, f. 183–185.

³⁰ D. Vitcu, *op. cit.*, p. 161–169.

și fusese chemat la ministrul din lăuntru, Șt. Catargiu, unde i se dădu poruncă ca să-și ție teascurile gata”³¹. Manuscrisul nu cuprinde, din nefericire, ofisul menționat, pentru inserarea căruia se lăsa loc în text. Soluția n-a convenit însă unora (Kogălniceanu îi califica, cu excesivă asprime, drept „corifeii sau mai bine zicînd urlătorii partizei”), printre care R[ăducanu] și Lascăr Rosetti și N. Ghica — [Comănești] : „ei strigară *sînge și arme*”, dar îndată — ironie ucigătoare — „cei dinții se duseră de se culcară, ear cel al doilea se ascunse în pivnița surorii sale, Frăsina Balș”³². Consemnul era zdrobirea și prinderea conspiratorilor, care fură loviți cu patul puștilor de către arnăuții turmentați. Beizadele „scăpară pre unii, bătură pe alții”, între care și pe Iorgu Sturza, fiul logofătului Vasile Sturza. Aceste violențe inutile interziceau pentru viitor orice posibilitate de reconciliere. În loc de „a trata aceste manifestări ca o copilărie, chiar cînd n-ar fi fost una”, conchide Kogălniceanu, domnitorul întocmi numaidecît rapoarte, avertizînd că „țara era molipsită de spiritul revoluționar și comunist”.

Urmările se cunosc. Cînd, „în luna april 1848”, „adăpat de ideile republicane”, Gr. A. Ghica ajunsese în țară, „toată lumea era descurajată”, „nemulțămirea era foarte mare”. Deși „apatic și mueratic”, el „se puse în capul nemulțămiiților”, intră în legătură cu diferitele grupări politice, indeosebi cu „comitetul revoluționar”, aflat sub președinția „blîndului C. Negri”, însușindu-și „planurile cele mai liberale a(le) unora din clubiștii de la Cernăuți”, prelucrînd „constituții politice după cele de la Paris” (Kogălniceanu voia să dea în anexă textul unei asemenea constituții), „făgăduind numai reforme blînde”, îmbărbătînd. „Grigori Ghica insufla curaj partidei”³³. El redactă un memoriu³⁴, iscălit în casa fraților C. și A. Sturza de mitropolit și de „toată boierimea”, pe care îl prezenta, la 7 iunie 1848, comisarului turc Talaat Effendi, venit să ancheteze situația din Moldova³⁵. Febril, „neadormit”, trimitea emisari de la un exilat la altul, fixa „întîlniri la margini cu refugiați din Bucovina”, sfîrșind prin a atrage luarea în considerație a „țîrgurilor” din memoriul îndreptat contra lui M. Sturdza. „Poarta și Rosia hotărîră dar căderea sa”.

În urma Convenției de la Balta-Liman înalta demnitate trecu asupra hatmanului pe care, afirmă Kogălniceanu, Rusia l-ar fi acceptat în schimbul numirii lui Barbu Știrbei în Țara Românească. „Grigori Ghica era acum liber ca să pue în lucrare teoriile sale de libertate, făgăduințele sale de îmbunătățiri; bunele sale plecări avea(u) în sfîrșit un liber cîmp de a să prefacă în facturi mîntuitoare pentru țară”³⁶. Cu toate acestea, îl învinuiește autorul, el n-a făcut decît să-și cultive interesele personale, interpretînd însuși principiul „statorniciei către supuși” într-un fel propriu, ca o datorie de conservare a vechilor prerogative domnești³⁷. *Leția guvernamentală* servită omologului său muntean („Fratelui meu, domnul

³¹ Bibl. Acad. R. S. România, Arhiva Kogălniceanu, XI, ms. 11, f. 185^v.

³² *Ibidem*, f. 186.

³³ *Ibidem*, f. 188.

³⁴ Kogălniceanu promitea să-l reproducă în anexă, Cf. *ibidem*, f. 188^v.

³⁵ *Ibidem*, f. 188^v—189.

³⁶ *Ibidem*, f. 190^r—^v.

³⁷ *Ibidem*, f. 191.

Barbu Știrbei”)³⁸, este un pretext pentru a-și etala principiile, capacitatea sa deosebită de a governa : „N-ai văzut dăunăzi pre *Gazeta Austriacă* invitind pre toți suveranii Europei și a Asiei ca să-și părăsească tronurile și capitalile și să vie... șese luni la Iași ca să iee de la mine lecții de a ocirmui? De aceea, frate, nu te nătingi și ascultă sfaturile mele care ades s-au ascultat de împăratul Neculai și încă astăzi se ascultă de craiul Prusiei și de prinții de Muntenegru și de Monaco”³⁹. Machiavelli era deja anacronic,⁴⁰ o înțelepciune mai subtilă trebuia să inspire acum actele cîrmuitorilor. Îl admiră pe Ludovic XIV fiindcă își cunoștea „meșteșugul de domnitor” și nu îngăduia supușilor să murmure. Optind pentru formula absolutistă, el găsea astfel un model demn de urmat : „Pentru resbelele sale, pentru metresele, pentru înzestrarea fiilor, fiicelor și nepoțelor sale, legitime sau bastarde, el le-au luat cel de pe urmă ban. Aceasta se cheamă a porunci și așa ocirmuiesc și eu”. *Mutatis mutandis*, caracterizarea monarhului absolut, cu care s-ar fi înrudit prin „Madame Leroi”, îl privea chiar pe domnitorul moldovean, căruia Kogălniceanu îi va reproșa mereu confundarea intereselor statului cu politica de familie. Pe Carol II al Engliterei corespondentul fictiv îl prețuiește pentru că își sfidează supușii și preferă să consulte pe străini asupra treburilor statului, iar nu pe englezi și adaugă ironic, comentativ : „sentimente înalte și demne de singele, numele și rangul său”⁴¹. El, Grigore Ghica, „liberalul *par excellence*”⁴², ar fi putut domni în pace, iubit de moldoveni și lăsînd istoriei un nume binecuvîntat, dar pentru aceasta ar fi trebuit să se „înroleze” cu poporul, „înjosire” pe care el n-o putea suferi, preferînd să apeleze la sprijinul străinilor⁴³. Îl sfătuiește, prin urmare și pe destinatar să nu îngăduie amestecul supușilor în treburile sale. *Gazeta de Frankfurt* și corespondențele „agentului său de poliție” Noguès (numindu-l astfel pe cunoscutul redactor de la „Journal de Constantinople”, Kogălniceanu plătea, în treacăt, o poliță pentru intrigile acestuia din 1850⁴⁴) îl avertizau asupra greutăților pe care „supușii” i le fac lui Barbu Știrbei. „Boala seculului este liberalismul”⁴⁵, împotriva căruia ocîrmuirea trebuie să promoveze o politică subtilă și ambiguă : „Măria-Ta ești prea sec, prea năting : nu vroiești a făgădui mai mult decît poți ținea, cînd arta ocîrmuirii este de a făgădui tot și de a nu ținea nimica”⁴⁶. Să mimeze așadar liberalismul, cum a făcut el însuși („niciodată n-am fost, însă eu pururi m-am arătat”)⁴⁷ pentru a-l putea înfrunta. Popoarele nu sînt

³⁸ *Ibidem*, f. 177 : „Împăratul Neculai Pavlovici s-au refuzat de a califica pre Napoleon III de frate. Eu sînt mai puțin mîndru decît fostul nostru august protector pentru că sînt modest, și că modestia este podoaba capetelor încoronate sau îngugimănite și de aceea îți zic frate”.

³⁹ *Ibidem*, f. 178^v—179.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 182^v.

⁴¹ *Ibidem*, f. 180^v.

⁴² *Ibidem*, f. 181.

⁴³ *Ibidem*, f. 180^v.

⁴⁴ Cf. V. Slăvescu, *Participarea Moldovei la expoziția universală din Londra în anul 1851. Rolul lui Mihail Kogălniceanu*, în „Arhiva românească”, VI, 1941, p. 77—81 ; Ilie Corfus, *Moldova la expoziția de la Londra din 1851. Misiunea lui Mihail Kogălniceanu*, *ibidem*, X, 1945—1946, p. 71—82.

⁴⁵ Bibl. Acad. R. S. România, Arhiva Kogălniceanu XI, ms. 11, f. 182^v.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

decit „moștenirea” legiuită a stăpînitorilor. „Noi nu sîntem datori de a da samă despre ocîrmuirea noastră decît lui Dumnezeu. Prin urnare supușii noștri n-au nici un drit de a sta la răfuială cu noi. Datoria noastră este de a plăti biruri și iar biruri. Și niciodată a ne trage la răspundere pentru neținerea făgăduințelor ce le-am făcut. Persoane de rangul nostru ar fi pentru totdeauna comprometate dacă ar împlini aceea ce au făgăduit...”⁴⁸. Așadar, *promettre c'est noble* asociat cu cea mai clară teorie absolutistă, într-o epocă în care liberalismul producea coșmaruri capetelor încoronate.

Judecățile emise de Kogălniceanu în cuprinsul acestui text polemic sînt inerent excesive. Nu vom stăruî asupra lor. Un studiu comparativ între aceste manifestări deghezate, care probabil nici n-au văzut lumina tiparului (toate sînt concepte, cu ștersături, spații libere și anexe ce urmau a fi adăugate ulterior), ar putea conduce la concluzii interesante, care necesită însă un alt cadru. Ne limităm aici la evidențierea cîtorva date, susceptibile de a lămuri întrucîtva pricina acestei adversități înverșunate împotriva domnitorului Gr. Al. Ghica.

După cum se știe, legături apropiate între Kogălniceanu și viitorul domn sînt atestate epistolar la 1848⁴⁹, dar desigur că ele erau mai vechi, cel puțin din anii anteriori, cînd amîndoi se aflau la Paris, militînd pentru realizarea unor substanțiale prefaceri în patria lor⁵⁰. Mai în vîrstă decît Kogălniceanu cu 13 ani, bogat și deosebit de instruit, cum îl recomandă Kreuchely încă la 1826⁵¹, Gr. Ghica făcea parte din generația de boieri angajată în direcția renovării structurale a țării. Cînd se întorcea în țară, la 1848, el s-ar fi încrucișat, la Giurgiu — ne asigură Radu Rosetti în amintirile sale — cu revoluționarii moldoveni „destărați” de M. Sturdza⁵². Aflase deja despre evenimentele de la Iași și va fi fost informat, cu această ocazie, mai bine de către autorii înșiși. În lunile următoare el a încercat să regrupeze opoziția împotriva domnitorului, discutînd, întocmind memorii, încurajînd spiritele deprimare și confuze. Cu M. Kogălniceanu a întreținut chiar o interesantă corespondență, păstrată doar unilateral, din care desprindem deosebirea de poziție a celor doi militanți. Nu se cunosc scrisorile lui Kogălniceanu, dar atitudinea adoptată față de problemele ridicate de mișcarea revoluționară se poate distinge în bună măsură din răspunsurile hatmanului, pe a cărui moșie (Bălțătești) el s-a pus, o vreme, la adăpost de urmărirea ocîrmurii. La 25 iulie 1848 Ghica îl informa asupra situației de peste Milcov, unde lucrurile luaseră altă turnură decît aceea sperată de revoluționari. Poarta nu acceptase constituția și ținea să restabilească cu orice preț Regulamentul organic, la care ar fi adăugat, probabil unele reforme neînsemnate. Zece mii de turci ocupau deja capitala și promiteau „le régime turc dans toute sa pureté primitive”. M. Sturdza va fi îndepărtat, cu siguranță,

⁴⁸ Ibidem, f. 179r-v.

⁴⁹ N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și românul*, București, f. a., p. 183—190.

⁵⁰ Paul Bataillard și-l amintește pe Gr. Al. Ghica între fondatorii Bibliotecii române din Paris („Uricarul”, XIII, 1889, p. 255).

⁵¹ Cf. Radu Rosetti, *Amintiri I, Ce-am auzit de la alții*, Iași, în „Viața românească”, f. a., p. 249.

⁵² Ibidem, p. 251.

dar noul domn nu va fi ales, ci numit. Înainte însă de limpezirea situației din Muntenia, nimic nu se poate întreprinde: ar fi un „curat donchi-jotism”. Abia după aceea — promitea hatmanul — „ne vom face profesiunea noastră de credință”⁵³.

În ceea ce-l privește pe Kogălniceanu, o asemenea „profesie de credință în materie politică” a făcut-o în scrisoarea din 22 iulie 1848 în care condamnă caracterul limitat și eminent aristocratic al petiției din martie, petiție în care „ne-am mărginit să atacăm abuzurile lui M. Sturdza, fără să facem vreo mențiune despre instituțiile liberale indispensabile”. Răspunzându-i (26 iulie), Ghica observa că în condițiile specifice din Moldova (teroarea internă, holera, iminența invaziei străine) „nu se putea acționa cum așteptai d-ta”, din pricina lipsei „elementelor necesare, a unității de idei și de acțiune” *. Îl îndeamnă să facă „o declarație solemnă, spre a arăta binele pe care am vrut să-l facem țării”? Gestul ar fi „inutil și prejudiciabil cauzei”, iar în afară de aceasta nici n-ar găsi destui aderenți, contribuind, dimpotrivă, la prelungirea ocupației ruso-turce. „Doresc, ca și d-ta, ca progresele veacului să fie introduse și în țara noastră, dar ca să ajungem aici într-o zi, ar trebui să nu ne punem sub tutelă, să avem libertate de acțiune”. Era încredințat însă, cu toate criticile, ce se aduceau mișcării din Moldova, că ea a avut o valoare de experiment care a stimulat și radicalizat pe munteni. Dezorientat („j'ai perdu mon latin”), nu mai înțelegea însă nimic din ceea ce se petrecea în țară: „Dă-mi o soluție, dacă poți”⁵⁴. Peste câteva zile, la 1 august, Kogălniceanu îi răspundea anunțându-l că „mine sau poi-mine” va trece frontiera și sfătuindu-l să se ducă la Iași, unde spiritele ce se petrecea în țară: „Dă-mi o soluție, dacă poți”⁵⁴. Peste câteva zile, la 1 august, Kogălniceanu îi răspundea anunțându-l că „mine sau poi-mine” va trece frontiera și sfătuindu-l să se ducă la Iași, unde spiritele erau în confuzie și în derută: „Il faut ranimer l'esprit public” **). Corespundența a continuat, conspirativ și destul de intens, cu știri și îndemnuri reciproce. Răspunzând la o scrisoare a lui Kogălniceanu (aflat acum peste graniță) din 4 septembrie, hatmanul îl informa că la Iași se așteaptă firmanul de destituire a lui M. Sturdza, dar șansele unei soluții convenabile nu erau prea mari⁵⁵. Curios, își mărturisea el nedumerirea, muntenii care au făcut revoluție sînt tratați mult mai bine decît fruntașii moldoveni („on nous traite en vrai parias”), abandonăți răzbunării Domnului⁵⁶. Deși destituirea acestuia era hotărîtă, în principiu, persecuțiile continuau, iar beizadea Grigore, însoțit de patru oameni, îl căuta încă prin munți pe Kogălniceanu. Avertizându-l asupra pericolului, la 2 ianuarie 1849, Gr. Al. Ghica îi pune la dispoziție propriul ehipaj, cu doi oameni înarmați, pentru ca destinatarul să se poată întoarce cît mai repede în

⁵³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 190.

* Cum aștepta Kogălniceanu, s-ar putea deduce din scrisoarea adresată fratelui său la 11 oct. 1848: „Vrei ca Moldova să se apere, cînd ea n-au fost în stare de a se scula în contra unui ticălos domn ca Sturdza”?

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 186—189. Vezi și idem, *Studii și documente*, XVI, București 1909, p. 170—173.

** N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, București 1909, p. 173—174.

⁵⁵ Idem, *M. Kogălniceanu*... p. 183—184.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 184—185: scrisoarea din 18 oct. 1848.

țară⁵⁷. Kogălniceanu avea însă alte planuri. Peste câteva zile (12 ianuarie) el porni spre Franța, unde credea că va putea influența cercurile oficiale în favoarea Principatelor. Rezultatul n-a fost însă prea încurajator : „nimic și reacție”. Observațiile și reflecțiile sale politice le comunică în țară, de unde Gr. Al. Ghica îi răspundea, la 7 aprilie, înștiințându-l că îi va trimite curînd un memoriu la care lucrase mult în ultimul timp⁵⁸. Schimbarea lui M. Sturdza fiind iminentă, îl ruga să se întoarcă în țară, unde o nouă epocă trebuia să înceapă. Gîndul lui Kogălniceanu era să-și pună toate puterile în serviciul noului regim, care trebuia îndrumat în direcția *Dorințelor partidei naționale*. De aceea el refuza, în mai, după cum afirmă C. A. Rosetti, să semneze protestul împotriva Convenției de la Balta-Liman. La 17 iulie părăsește Parisul, dar ceea ce află la întoarcere, după o absență de aproape un an, îl decepționează. Gr. A. Ghica fusese numit domn pe șapte ani, potrivit Convenției. Noul regim se instalase, animat de un spirit reformist și concesiv, dar era subminat de aceleași vicii care făcuseră odioasă domnia predecesorului : corupție, venalitate, favoritism, etc. Kogălniceanu își va aminti, peste ani, că „regimul de privilegii, de scutiri și de favoruri, redeveni o stare legală în Principate odată cu orînduirea domnilor timpurari...”⁵⁹. Nemulțumirea celui care voia ca „arboarele secular al privilegiilor” să fie tăiat de la rădăcină era firească deci.

Cum s-a observat deja, politica lui Gr. A. Ghica, urmărind să lase Curților suverană și protectoare impresia că menține starea existentă în Moldova, se întemeia pe legăturile tradiționale dintre marea boierime — chemată să ocupe înaltele dregătorii — și tron. În același timp domnitorul a procedat la înnoirea aparatului de stat prin numirea în funcțiuni subalterne a unor reprezentanți din noua generație⁶⁰ : C. Negri, A. Russo, A. I. Cuza, C. Rolla ș.a. Această politică de compromis, caracteristică pentru un regim de tranziție, avea să nemulțumească și pe marii boieri și partida liberală.

În ceea ce privește colaborarea lui Kogălniceanu, două momente sînt cu deosebire semnificative : activitatea sa ca director al Departamentului Lucrărilor publice (nov. 1849 — apr. 1850)⁶¹ și aceea de director al Departamentului din Lăuntru în subordinea logăfătului N. Căntă (4 oct. 1851 — 21 iulie 1852)⁶². El a încercat să introducă un spirit novator, dovedindu-se și în aceste împrejurări un militant progresist și un apărător al țărănimii, cu ocazia punerii în aplicare a *Așezămîntului rural*. Firește, lupta contra abuzurilor și a exploatării nu putea decît să-i aducă înlăturarea din funcțiune. El a continuat să fie însă aghiotant domnesc și colonel în oștirea țării. Colaborase în afară de aceasta, nu fără unele animozități la întocmirea *Așezămîntului școlar* (1849—1850), organizarea

⁵⁷ *Ibidem*, p. 185—186.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 189.

⁵⁹ M. Kogălniceanu, *Desrobirea țăganilor...* Extras, București 1891, p. 107.

⁶⁰ Constantin C. Angelescu, *Mihail Kogălniceanu, director al Departamentului din Lăuntru al Moldovei în 1851—1852*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, IX, 1958, nr. 1—2, p. 55—70.

⁶¹ Vezi Artur Gorovei, *O activitate necunoscută a lui Mihail Kogălniceanu*, în „Arhiva românească”, VI, 1941, p. 21—30.

⁶² Vezi Constantin C. Angelescu, *op. cit.*

participării Moldovei la expoziția universală de la Londra (1850), redactarea noilor coduri (1850—1851), tipărirea cronicii lui Șincai (1852), înfrumusețarea Tîrgului Neamț" (1852) etc. La întoarcerea de la Constantinopol, în primăvara lui 1850, unde avusese convorbiri cu ministrul de externe Aali-Pașa și cu ministrul comerțului, Ismail-Pașa, el avea să se plîngă de intrigile neprietenilor și de răceala domnitorului. Relațiile cu acesta din urmă, ameliorate pasager în timpul directoratului său la Departamentul din Lăuntru, aveau să se întunece tot mai mult. Peste cîțiva ani, în preajma Unirii, el va declara limpede, deși anonim și la persoana a treia, răspunzînd unui calomniator ⁶³: „D-lui Kogălniceanu n-au fost niciodată sfetnicul cunoscut sau tainic al Domnului Ghica; și este știut că de la începutul anului 1853 și pînă la sfîrșitul domniei lui[...] s-au ținut retras de orice relație, ba chiar în dușmănie cu guvernul și cu persoana Domnului Ghica” ⁶⁴.

În așteptarea evenimentelor, pentru precipitarea cărora nu-și cruța eforturile, Kogălniceanu se dedică unor întreprinderi private. În octombrie 1850, V. Alecsandri informa, referindu-se la el, că se află la Neamț, unde „fabrică țuică pentru că să aibă cu ce trăi”. În toamna lui 1852 el obține privilegiul fondării unei fabrici de postav la confluența Ozanei cu Neamțul, iar în anul următor întreprinderea începea să funcționeze. La 10 aprilie 1853 alcătuiește „așezămîntul Tîrgului Drănceni”, întemeiat pe proprietatea sa. Practică intens avocatura, iar pentru a avea deplină libertate de mișcare, demisionează — peste o lună — din cadrele armatei.

Este, fără îndoială, una dintre cele mai agitate etape din viața militantului, în care eforturile pentru realizarea reformelor salutare și pentru Unirea Principatelor, au fost însoțite de importante evenimente personale: după eșuarea tentativei de căsătorie cu fiica lui Iacovachi Palladi (aug. 1851), se căsătorește cu Catinca Jora (10 nov. 1852). În 1853 îi moare primul copil (Ruxanda), în 1854 — al doilea (Mihai). La 6 martie 1856 îi moare tatăl, marele vornic Ilie, iar în decembrie se stinge fratele său, colonelul Alecu Kogălniceanu. „Acum dar, dragul meu, încerca să-l consoleze D. Brătianu, ai să lupți pentru doi și mintuirea României e singura ta mîngiere”. În marea lui iubire de țară, el a găsit, în adevăr, suficiente resurse pentru a continua lupta cu o rară tenacitate. În această luptă el avea să se lovească, inerent, de autoritatea constituită. Contactul permanent cu realitățile l-au convins că nu poate aștepta de la Gr. A. Ghica reformele de care țara avea nevoie urgentă. Domnului care promovase în funcțiunile cele mai înalte rubedenii și lingușitori, îi reproșa abandonarea programului pașoptist. Slăbirea entuziasmului revoluționar el o punea acum nu numai pe seama „materialismului vîrstei coapte” și a „visurilor ambiției neîmplinite”, ci — cu gîndul, desigur, la Gr. Ghica — și pe seama „orgoliului pozițiilor cîștigate” ⁶⁵. Mai ales după revenirea acestuia de la Viena, în octombrie 1854, și pînă la finele

⁶³ Este vorba de slugerul N. Goncecu din Fălticeni, care tipărise împotriva lui Kogălniceanu broșura *Documente trebuitoare domnilor alegători*.

⁶⁴ M. Kogălniceanu, *Răspuns la calomniator*, „Steaua Dunărei”, III, 1858, nr. 100 (supl.) p. 1. Vezi și *Întîmpinarea lui din același ziar* (IV, 1859, nr. 207, p. 3): „Se știe că eu m-am retras în viața privată în luna lui marti 1853, după întoarcerea Domnului Grigori Ghica de la Hărpașești! Eu de atunci n-am mai fost în nici o funcție...”

⁶⁵ „România literară”, Iași, I, 1855, p. 53.

septenatului, Kogălniceanu a dus o campanie susținută de discreditare a domnitorului.

4. Unul din cele mai vehemente atacuri a fost prilejuit de duelul prefectului de poliție, Costache Balș, cu un maior din armata austriacă de ocupație, contele Stolberg. La mijloc era o afacere sentimentală care ar fi putut trece neobservată ⁶⁶, dacă Balș n-ar fi fost ginerele lui Vodă și dacă el n-ar fi fost ucis în această împrejurare, provocată de adulterul soției sale.

Kogălniceanu a făcut o amplă relatare, destinată desigur presei străine (căci textul e scris în limba franceză), punind în lumină, cu această ocazie, nu numai „nenorocita afacere”, care arăta că ocupația austriacă era „incomodă și grea”, ci și viciile administrației lui Gr. A. Ghica ⁶⁷. Faptul, ne asigură autorul manuscrisului, a fost amplu și divers comentat în presa franceză și germană (mai ales în *Le Constitutionnel* și în *l'Indépendance*), date fiind implicațiile lui politice. Fiindcă victima, abia intrată în viața publică ⁶⁸ și având toate șansele unei frumoase cariere, se bucurase de multă simpatie în oraș, iar în afară de aceasta, prin căsătoria cu Natalia Ghica, fiica mezină a domnitorului, intrase într-o familie care concentra în minile ei toate posturile înalte din administrație, armată, magistratură. Domnul însuși „excellent părinte de familie”, era pus în cauză: „Pourquoi n'est-il pas un aussi excellent hospodar?” ⁶⁹. Avea („à la curée gouvernementale”) trei fii, trei fiice și trei nepoate. În ziua duelului, Constantin Ghica, cel mai mare dintre fii, era secretar de stat și membru al Sfatului administrativ; Iancu, al doilea fiu, era judecător la Curtea supremă și membru al Divanului domnesc, iar al treilea, Alecu, era șeful statului major. Un ginere, Răducanu Rosetti, era ministrul justiției și în această calitate a patronat funestul duel, pe care legile țării îl interziceau. Fratele acestuia, Lascăr Rosetti, era președinte al Divanului de Apel. Ginerii doamnei Șubin, sora domnitorului, dețineau și ei posturi importante: Hrisoverghi era judecător la Curtea supremă, iar Polidor Ventura era aghiotant domnesc și avea să-i succedă victimei la prefectura poliției. Făcând astfel socoteala principalilor membri ai familiei, Kogălniceanu avertiza că trece sub tăcere numele unchilor, verilor și nepoților care ocupau alte funcțiuni, încît „se poate spune că Moldova a devenit apanajul familiei Ghica și a(l) rudelor sale”, care, protejate de domn și sustrase oricărui control, întrebuițau puterea pentru a-și satisface ura și antipatiile lor, copleșind țara cu noi impozite și risipind avutul statului ⁷⁰.

Moartea lui Balș nu era așadar o simplă „nenorocire de familie”, ci un eveniment care punea în cauză însuși guvernul, evidențiind, spune Kogălniceanu, cu o vădită exagerare, „incapacitatea și lipsa de orice

⁶⁶ R. Rosetti ne asigură că asemenea „scandaluri răsunătoare” erau destul de frecvente în epocă (*Amintiri*, I, Iași, f.a., p. 280).

⁶⁷ Bibl. Acad. R. S. România, Arhiva Kogălniceanu, XI, ms. 11, f. 339–347.

⁶⁸ În ziua duelului C. Balș tocmai împlinea 28 ani (cf. „Zimbrul”, III, 1855, nr. 111, p. 441).

⁶⁹ Bibl. Acad. R. S. România, Arhiva Kogălniceanu, XI ms. 11, f. 340.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 341 sqq—

moralitate, de orice însușire serioasă și de orice sentiment de justiție a acestei familii”⁷¹.

Nu interesează aici toate amănunțele privitoare la duelul Balș-Stolberg. Notăm, din manuscrisul aflat în discuție, că la 1 iunie 1855⁷², după miezul nopții, o reuniune de familie, convocată la Costache Ghica și sub președinția lui Răducanu Rosetti, hotărî, mai ales la insistențele acestuia din urmă, că incidentul nu putea fi soluționat decît pe calea armelor. Combatanții s-au întîlnit așa dar, în zori, în pădurea din capătul Copoului, Balș fiind secundat de Lascăr Rosetti și Iancu Ghica, iar adversarul său de contele Turkheim și de prințul de Tour, care n-ar fi acceptat misiunea decît cu condiția ca compatriotul lor să menajeze viața adversarului. Cu toate acestea Balș fu ucis, iar doctorul Russo, adus să-l asiste, n-a putut decît să constate faptul, care avea să provoace o adîncă consternare. Fiindcă victima, prefect al poliției doar de o lună, desfășurase o destoinică și inimoasă activitate, care i-a atras simpatia poporului, „expus pînă atunci la toate exacțiunile comise de subalterni. În mormîntarea avu loc a doua zi (2 iunie) într-o atmosferă încordată. Dacă teama de represalii și de pericolele la care expunea Principatele n-ar fi stăpînit poporul, el ar fi distrus cu totul această familie insolentă și avidă care de șase ani provoacă dezolațiunea Moldovei”. Guvernul a încercat în zadar să ascundă motivul morții, atît de vădit pentru toți.

Manuscrisul — evident o ciornă — sfîrșește aici, brusc, după ce se anunță reproducerea unui necrolog, apărut cu ocazia funeraliilor. Presa, controlată de Costache Ghica, a fost cit se poate de discretă în relatarea incidentului, pe care T. Codrescu îl înfățișa totuși ca „o calamitate”⁷³. Eduard Grenier, secretarul particular al Domnului, consemnează marea tulburare provocată de tragicul eveniment: „Toată societatea moldovenească se afla val-virtej. Consulul Franței, și eu însumi rămăsesem trăsniți, întîmplarea căpătînd și un fel de caracter național. Austriecii începură a fi priviți cu ură... Acest duel și această moarte, socotită ca un asasinat, răzvrătiseră toate sufletele și toate inimile. În mormîntarea fu nemaipomenită, de se și aștepta lumea la o mișcare a gloatei împotriva armatei de ocupațiune”⁷⁴.

Fără îndoială chestiunea a preocupat și autoritățile militare, care nu puteau să nu observe că incidentul va duce la sporirea animozităților moldo-imperiale, cu toate că domnitorul se dovedise „totdeauna atent și prevenitor față de dorințele austriace”⁷⁵. Informat telegrafic asupra „neplăcutului caz” de la Iași, comandantul trupelor de ocupație, Coronini, raporta de la București, chiar în ziua înhumării, că vestea s-a întins repede pînă la Constantinopol și că „ar putea fi exploatată prea bucuros și pretutindeni în dauna noastră”⁷⁶. În adevăr, așa trebuie să se fi întîm-

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Data o precizăm după relatarea lui T. Codrescu din „Zimbrul”, III, 1855, nr. 111, p. 441.

⁷³ „Zimbrul”, III, 1855, nr. 111, p. 441.

⁷⁴ Ed. Grenier, *În Moldova*, Apud V. I. Ghica, *Spicuri istorice*, Iași, 1935, p. 110. Vezi și C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, III, București, f.a., p. 322.

⁷⁵ I. Nistor, *Correspondența lui Coronini din Principale*, Cernăuți, 1938, p. 307; Raportul din 18 nov. 1854.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 763—764; Raport către Koller, din 2 iunie 1855.

plat, iar îndepărtarea urgentă a lui Stolberg din Iași și demiterea la, 5 iunie, a lui Răducanu Rosetti, a lui Lascăr Rosetti și a lui Iancu Ghica, pe care opinia publică îi învinuia că ar fi impus soluția armelor, erau măsuri inerente, sugerate, poate, și de autoritățile de ocupație.

A doua zi chiar, Panait Balș se adresa unchiului său, marele logofăt Teodor Balș, rugându-l să intervină pe lângă domnitor spre a înceta persecuțiile îndreptate asupra familiei sale. Astă iarnă a vrut să-l exileze pe „vărul Toderiță”, sub cuvint că ar complota *dinastiei*. „Domnul uită, se pare, că familia sa l-a asasinat pe vărul meu și vrea să se răzbune asupra mea fiindcă nu se bucură de reputație publică”⁷⁷. A scris în această privință și la Constantinopol, de unde aștepta răspuns. Spera, apoi, că unchiul Alecu Balș, n-a făcut nebunia de a lăsa averea defunctului, nevrednicei sale soții. „Se va spune, într-o zi, că familia Balș e destinată să refacă averea domnilor Moldovei”⁷⁸.

N-am putea spune în ce măsură familia Ghica era în adevăr responsabilă de moartea lui C. Balș. Fapt este că motive de adversitate între cele două case boierești existau de mult. În afară de invidia provocată de marea avere a familiei Balș și de resentimentele față de Toderiță, în care vedea un concurent foarte serios⁷⁹, Gr. A. Ghica va fi avut și un motiv de ordin sentimental. După cum se știe prima soție a domnitorului, Elenco, fiica lui Ioniță Sandu Sturdza, s-a căsătorit a doua oară cu Alecu Balș⁸⁰, înfocatul antiunionist care se recomanda, în Divanul Ad-hoc, ca proprietar a 80 000 fălci de pământ, iar încuscrirea lor, prin căsătoria lui Constantin Balș cu Natalia Ghica, nu pare a fi lichidat aceste resentimente. La 7 iunie, Alecu Balș, care fără îndoială cunoștea dispozițiile date de domn, cu două zile în urmă, îi adresa acestuia o plîngere, la care se asocia și T. Balș, arătându-se nemulțumiți că nu s-au luat „grabnice măsuri spre a se descoperi împrejurările crimei, a se arăta și a se supune judecății pe toți consfătuitorii”⁸¹. Se refereau, desigur, la fiul și ginerele Domnului, care asistaseră la duel, iar ultimul, „mare logofăt al Dreptății”, se arătase chiar în cortegiul funerar, solemn, împodobit cu decorații și în mănuși albe: „și în toată ocîrmuirea nu se găsește un jandarm, un comisar de poliție, un funcționar mai înalt, care să ceară de la Răducanu Roset și de la Beizadea Costachi Ghica seamă de viața vornicului Costică Balș, măcar ca celui mai de rînd om. Pentru ce dar avem poliție? Pentru ce dar s-au mai publicat și condica în care se satornicește anume procedura ce trebuie a se păzi la asemenea cazuri? Pentru ce avem legi și tribunale?”⁸²

Domnul n-a putut să nu țină seama de această întîmpinare, nici de agitația produsă în opinia publică și trimise pe cei doi vinovați în surghiun la Mănăstirea Neamțului, iar domnița Natalia fu constîinsă a lua, pentru un timp, drumul Agapiei⁸³.

⁷⁷ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, IV, București 1889, p. 1076–1078.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo, publiés par Panaioti Rizos*, Vienne, 1899, p. 176.

⁸⁰ C. Gane, *op. cit.*, p. 255.

⁸¹ *Ibidem*, p. 323.

⁸² *Ibidem*, p. 324.

⁸³ *Ibidem*, p. 325.

Fără îndoială, publicarea în „România literară”, trei luni mai târziu, a unui studiu despre duel, în care, după definiția și istoricul de rigoare (la romani, în lumea germană, la francezi) se făceau propuneri de reconsiderare a modului de penalizare a celor ce se bat în duel și a martorilor respectivi, nu e străină de tragica confruntare de la 1 iunie ⁸⁴. Autorul e același, G. Apostolean(u), care va publica, în aceeași revistă, puțin mai târziu, o descriere a fabricii de postav de la Neamț, în care încorporează și un text redactat de Kogălniceanu însuși ⁸⁵. În Moldova, afirma el, duelul era „o plantă străină” și „fără rădăcină” ⁸⁶. La 16 martie 1842 M. Sturdza îl interzicea printr-un ofis către sfatul ocîrmuitor, combătîndu-l nu numai represiv, ci și preventiv, prin penalizarea identică a secundanților și a duelgiilor. „Se vede, comenta autorul, că atuncea se întîmplă vreun duel și fostul domn îndeplini prin acel ofis vidul legislației” ⁸⁷. Cum însă legea nu făcea nici o deosebire între combatanți și martori, autorul propunea modificarea ei, în favoarea celor din urmă, a căror culpabilitate nu putea fi echivalentă cu a celor dintîi. Nu este exclus ca această intervenție să fi fost provocată tocmai de drama relatată mai sus. Căci dacă martorii lui C. Balș ar fi fost supuși judecății, ei erau pasibili, potrivit ofisului amintit, de a fi condamnați la 6 ani de închisoare ⁸⁸. Protestele stîrnite de comportarea maiorului Stolberg l-au determinat pe Coronini să plece la Iași, unde i se consemna prezența la 12 iunie ⁸⁹, iar peste două zile, consulul austriac din localitate, Testa, raporta amănunțit asupra evenimentului care stîrnise atîta vîlvă ⁹⁰.

Pentru Kogălniceanu acest incident a constituit însă o ocazie de atacuri la adresa administrației lui Gr. Al. Ghica, învinuită de incapacitate, corupție, nepotism, arbitrar. Nu știm dacă articolul, păstrat fragmentar în arhiva personală a neobositului militant, a fost publicat pînă la urmă în presă. Ceea ce ne-a interesat în aceste note este să evidențiem încă unul dintre demersurile sale publicistice, situat într-o epocă de mare tensiune politică. Opoziția împotriva domnitorului a continuat cu aceeași tenacitate, pînă la plecarea acestuia din scaun. În toamnă lui 1855, pe cînd Kogălniceanu încerca să concerteze mișcarea unionistă prin intermediul „Steii Dunărei”, situația era atît de încordată, încît se credea că Ghica va abdică în favoarea lui C. Negri, care ar fi devenit caimacam ⁹¹. Unionist convins, dar destul de vanitos ca să condiționeze înfăptuirea marelui act de acceptarea lui ca mentor al noului regim, el

⁸⁴ G. Apostolean(u), *Duelul*, în „România literară”, I, 1855, nr. 33–35 (27 aug. – 10 sept.), p. 381–385, 398–400, 407–409.

⁸⁵ Cf. Gr. Chiriță, *Date noi privind fabrica de postav de la Tirgu-Neamț a lui M. Kogălniceanu*, în „Studii”, XVII, 1964, nr. 6, p. 1391–1407.

⁸⁶ G. Apostolean(u), *op. cit.*, p. 409.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 400.

Nu este poate lipsit de interes să amintim, fără a stabili o legătură neapărat necesară, că puțin mai înainte, A. I. Cuza îl provocase la duel pe C. Rolla, pentru motive și cu rezultate pe care nu le cunoaștem, și îl ruga pe M. Kogălniceanu să-i fie martor. Vezi scrisoarea din 2 apr. 1841 (Barboși), în Bibl. Acad. R. S. România, ms. rom. 4085, f. 108.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ „Zimbrul”, III, 1855, nr. 120, p. 477.

⁹⁰ Bibl. Acad. R. S. România, Corespondența consulatului austriac din Iași – Raportul lui Testa din 14 iunie 1855. Apud L. Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea Războiului Crimeii*. Manuscris, 1969, p. 376, nota.

⁹¹ I. Nistor, *Ocupația austriacă în Principate*, p. 840.

nemulțumise și partida națională, care dorea o atitudine mai hotărâtă în demersurile externe și, evident, partida antiunionistă din jurul lui T. Balș.

Opoziția lui Kogălniceanu nu era așadar urmarea unui conflict între două vanități, ci decurgea din nevoi politice. Gr. A. Ghica i se părea prea slab și prea obedient față de puterile străine pentru a putea face față situației. „Ce voia a face cu țara?”. Cu această întrebare i se adresa acestuia, în fruntea unei delegații de boieri, la începutul lui 1856⁹². În același timp, pentru a-l discredita în străinătate, el iniția publicarea, la Paris, a unor documente și scrisori compromițătoare. „Kogălniceanu, seria C. A. Rosetti la 15 febr. 1856, mi-a trimis hîrțile următoare și cu scrisorile ce-ți copiezi, ș-o mie de franci, cerîndu-mi a face o broșură ș-a o publica”. A încropit deci această broșură în care „deși atacăm pe Ghica, profităm însă a ne face interesul nostru general, adică a trata în scurt despre unire”, iar pentru ca efectul să fie mai mare, a cerut ziaristului Texier să ia asupra-și publicația. Toate aceste documente le trimitea și lui D. Brătianu, la Londra, pentru a-i servi la tipărirea unui articol în „Daily News”, cu indicația de a expedia un exemplar și lui Kogălniceanu, de la care aștepta vești⁹³.

Tot prin C. A. Rosetti, Kogălniceanu trimitea, la începutul lui mai, o scrisoare destinată presei și cercurilor diplomatice, în care divulga „neorîndueile făcute de austrieci și cum caută să găsească pricină ca să rămîie mai mult timp în țară sub pretextul că Principatele nu vor fi liniștite”⁹⁴. La 13 mai, D. Brătianu dădea asigurări că a obținut comen-tarea scrisorilor lui Kogălniceanu în „Morning Post”⁹⁵, iar peste o lună istoricul și publicistul englez A. H. Layard, călătorind prin țările române, avea o întâlnire, la Iași, cu Kogălniceanu⁹⁶, care va fi acționat în același sens. Toate aceste demersuri trebuie să fi iritat la culme autoritățile de ocupație, fiindcă ofițerii austrieci erau gata să-l suprimă: ei „s-au coalizat pentru a veni să mă ucidă în propria mea casă”, declară Kogălniceanu, și numai intervenția consulatului francez a putut împiedica realizarea acestui plan. În același timp, un grup de soldați îi devastează fabrica, cu care Kogălniceanu se mîndrea legitim („C'est une ville”), scoțînd-o din funcțiune pentru multă vreme.

Îndepărtarea lui Gr. A. Ghica, la împlinirea celor șapte ani de domnie, avea să stingă orice adversitate din partea lui Kogălniceanu. Dimpotrivă, în ajunul plecării în țară a fostului domnitor, el a publicat în „Steaua Dunării” un articol elogios în care aprecia septenatul lui Gr. A. Ghica drept „o pagină strălucită prin desființarea sclaviei, legiuirea presei și curagioasa apărare a driturilor țării înaintea Congresului din Paris”⁹⁷, adresîndu-i în același timp și o scrisoare personală, la 6 iulie 1856, prin care îl asigură că i-a apreciat întotdeauna frumoasele însușiri. Ținea să-l asigure („quoique un peu tard”) de bunele lui sentimente, cu speranța

⁹² Cf. *Acte și Documente...*, III, 1889, p. 427—430

⁹³ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, II, București 1934, p. 59—61.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 81: scris. lui Șt. Goleșcu către D. Brătianu (Paris, 8 mai 1856).

⁹⁵ *Ibidem*, p. 86: scris. lui D. Brătianu către C. A. Rosetti, din 13 mai 1856.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 101—102: scris. lui D. Brătianu către A. H. Layard, din 12 iunie 1856

⁹⁷ „Steaua Dunării”, II, 1856, buletin extr. nr. 2 (3 iul.). p. 1.

că și pe viitor destinatarul va aduce țării importante servicii ⁹⁸. Cu toate acestea Ghica i-a reproșat și mai târziu ostilitatea, făcându-l răspunzător de apariția broșurii denigratoare a lui Texier și de articolul lui P. Bataillard ⁹⁹, în care era calificat drept un „om slab și versatil” ¹⁰⁰. Exemplul rău contaminează și „infama broșură” a lui Murphy ¹⁰¹, în care nu găsea decât „calomnies, rien que des calomnies”, nu putea avea decât aceeași sorginte ¹⁰². Scrisorile către fiii săi și memoriile adresate unor personalități politice europene îl arată acționînd încă pentru cauza Unirii, acum purificat de „febra puterii” ¹⁰³ și dispus să reflecteze critic asupra propriei sale guvernări. Ca să-l convingă pe Walewski de necesitatea unirii sub principe străin, îi atrăgea atenția, la 30 mai 1857, asupra imposibilității ca un domn pămîntean să poată adopta o ținută obiectivă, să păstreze echilibrul dreptății și să pună capăt frământărilor interne : „din experiență cunosc aceasta, cu rușine mărturisesc că în timp de șapte ani cît am guvernat Moldova, am făcut o mulțime de nedreptăți și de nelegiuiri ; eugetul mă mustră... Însă ce era să fac, cînd eram în relațiune de înrudire și de amicitie cu toți boierii ? Cum era să nu pun ministru pe vărul meu, logofăt — mare pe cuscul meu, postelnic pe fiul meu, președinte Divanului domnesc pe cumnatul meu, ispravnic pe nepoți și pe amici, privighitori și polițai pe oamenii acestora ? Și dacă vreunia din ei nedreptățiau oamenii, dacă ei condamnau pe nevinovați, dacă răpeau fațis onorul și averea cuiva, ce era să fac eu ? Puteam să fiu drept ? De-i depărtam din funcțiune, trebuia să rînduiesc pe alții ca și dînșii, pentru că Regulamentul Organic nu-mi permitea să pun pe oricine cu merite. De-i condamnăm, mă condamnăm pe mine însumi, căci îi căpătam inamici neîmpăcați, care apoi necontenit mă progonia(u), mă calomnia(u) în fața poporului și către Poarta otomană, care voia să mă cunoască atîrnat cu desăvîrșire” ¹⁰⁴. În adevăr, cum el însuși aprecia cu altă ocazie, binele e totdeauna greu de făcut și mai ales în epoci de crize” ¹⁰⁵, ca aceea în care i-au fost încredințate lui destinele Moldovei. Dureroasa confesiune a fostului domn, merită toată atenția : cel puțin ca motivare psihologică a dramei din august, cînd Gr. A. Ghica și-a pus singur capăt vieții : „am fost din inimă patriot, sufletul meu striga pururea dreptate, însă puțin puteam face ; m-aș fi depărtat din pozițiunea în care mă găseam, dar cine altul dintre pămînteni putea să fie, în locul meu, mai bun decât mine ? O rudă a mea schinjuia și jăcuia cu toate puterile pe niște locuitori pontasi, alta răpea moșiile a mii de răzeși, pe care-i lăsa în cea mai mare sărăcie și ticăloșie, alta jăfua visteria, alta prăda casele obștești” ¹⁰⁶.

⁹⁸ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, îngrijit de Cornelia Bodea, București 1963, p. 119—120.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 166 : scris. din 15 dec. 1856, către fiul său Iancu.

¹⁰⁰ Paul Bataillard, *La Moldo-Valachie*, în „Revue de Paris”, 1 iulie 1856. Cf. „Uricarul” XIII, 1889, p. 241. Răspunsul lui Gr. Al. Ghica (*ibidem*, p. 241—248) a antrenat replica publicistului francez în aceeași revistă (*ibidem*, p. 249—308).

¹⁰¹ Byrne G. D. Murphy, *La Moldavie et Grégoire Ghika*... Iași, 1856.

¹⁰² *Documente privind Unirea Principatelor*, III, p. 166.

¹⁰³ *Acte și documente privilegiate la renașterea României*, IX, București 1901, p. 406.

¹⁰⁴ „Uricarul”, XII, Iași, 1889, p. 62—70.

¹⁰⁵ *Acte și documente*... III, p. 473.

¹⁰⁶ „Uricarul”, XII, p. 62—70.

Cine s-ar putea îndoi de sinceritatea unei mărturisiri atât de tulburătoare, chiar dacă aceasta era făcută cu scopul de a convinge? A încercat să facă dreptate, să înlăture politica de favoruri și de corupție, însă „rezultatul tuturor încercărilor mele au fost că mi-am căpătat inamici de moarte, care mă ponegreau în toate părțile”. Calomniile se bucură întotdeauna de audiență, în păturile de jos ca și în cele mai înalte. „Trebuia să fac prea mult ca să mă cunoască bine acest popor, trebuia, în privința aristocraților, să fiu mai aspru și mai mult decât tiran”¹⁰⁷. O putea face oare, înconjurat de intrigi, pândit, amenințat de orice funcționar al Porții? În adevăr, nu e ușor să faci binele și această retrospectivă dramatică avertizează asupra unui moment caracteristic din istoria noastră. Criză de sinceritate? stratagemă diplomatică? Scrisorile trimise în patrie, de un real interes, îl arată preocupat de soarta țării, suferind cumpplit din pricina denigrării actelor sale: „s-au lămurit în fine, ori sînt încă orbiți de pasiuni omenești în privința mea?”¹⁰⁸.

Kogălniceanu a fost cel dintîi, dintre adversari, care i-a recunoscut meritele în public: „după ce a căzut, după ce a murit, eu i-am apărut domnia și memoria în *Steaua Dunărei*”, deși „toată domnia lui am fost prigonit”, iar „*Steaua Dunărei* a fost închisă de cinci ori supt acest domn”¹⁰⁹. Chiar atunci cînd, polemic, se va referi la „strigoi de la Balta-Liman”, el va face întotdeauna amendă onorabilă lui Grigore A. Ghica, înfățișîndu-l ca „șeful nostru, al liberalilor”¹¹⁰. La fel a procedat și față de M. Sturdza, căruia îi recunoștea lărgimea de orizont („omul cel mai luminat al țării”) și însușirile de bun gospodar, fără să-i treacă cu vederea abuzurile, absența oricărei justiții în țară¹¹¹. Și tot astfel, în timp ce memoria lui A. I. Cuza era denigrată cu înverșunare de către adversari, Kogălniceanu a elogiat-o în Parlament, în presă și la mormîntul de la Ruginoasa (1873), apreciînd că domnitorul Unirii a înscris „cea mai frumoasă pagină” în istoria țării.

Manuscrisele prezentate aici aruncă lumini noi asupra mișcării moldovene de la 1848 și asupra frămîntărilor din epoca Războiului Crimeii, conturînd mai precis profilul ideologic al militantului Kogălniceanu, pe care etapele următoare ale realizării idealului național îl vor afla iarăși în primele rînduri. Desigur judecățile sale, formulate în toiul luptei și din necesități polemice, sînt uneori excesive. Procesul făcut domniei lui Gr. A. Ghica e cu siguranță mult prea aspru, căci nu trebuie să se piardă din vedere condițiile obiective în care acesta a guvernat țara¹¹². Valorificarea critică a știrilor cuprinse în aceste documente, unele de un interes excepțional, necesită însă o cercetare mai amplă, care depășește rostul acestor pagini.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Acte și documente*, IX, p. 411: scris. din 8 iunie 1857. Vezi și p. 401–410.

¹⁰⁹ M. Kogălniceanu, *Cuvînt în contra adresei, rostit în ședința Adunării Generale*, București, 1863, p. 14–15.

¹¹⁰ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, 1888/1889, nr. 44, p. 856.

¹¹¹ M. Kogălniceanu, *Desrobirea Țiganilor...* Extras din „Analele Academiei”, București, 1891, p. 102.

¹¹² Cf. L. Boicu, *Adevărul despre un deslin politic Grigor: Al. Ghica*, Iași, 1973.

RÉSUMÉ

Quatre manuscrits inédits de M. Kogălniceanu, élaborés pendant la Guerre de Crimée (tous les quatre étant conservés à l'Académie Roumaine), ont donné à l'auteur l'occasion de mettre en évidence les relations du grand historien et homme d'état roumain (1817–1891) avec le prince Gr. A. Ghica (1804–1857) qui a régné en Moldavie après la Convention de Balta-Liman (1849–1856).

1. Le premier manuscrit, autographe et polémique comme les autres, paraît être un fragment d'un ouvrage plus étendu concernant la personnalité et le règne de M. Sturdza. Dans les pages conservées (Arhiva Kogălniceanu, XI, ms. 11, f. 193–194) on relève les circonstances de l'avènement, de ce prince sous le régime du Règlement organique.

2. Le deuxième (*ibidem*, XII, ms. 12, f. 303–306) évoque un épisode du même règne à l'intention de relever l'opportunisme et la corruption des boyars qui faisaient opposition à l'hospodar.

3. Le troisième (*ibidem*, XI, ms. 11, f. 177–191), datant de la même époque (avant la Conférence de Vienne), avec une finalité polémique encore plus explicite, c'est une „Leçon gouvernementale envoyée au Prince de la Valachie” pour lui expliquer les principes qui devaient présider son règne. La partie la plus importante est, sans-doute, la rétrospective sur les événements de 1848 en Moldavie, confirmant la participation de Kogălniceanu au mouvement pétitionnaire de mars. Il résulte de même que l'auteur du mémoire présenté au commissaire turc Talaat Effendi (7 juin 1848) est l'hatman Gr. A. Ghica, avec lequel Kogălniceanu a entretenu jusqu'à la Convention de Balta-Liman une correspondance très importante, appréciée par le destinataire comme une vraie „profession de croyance en matière politique”. Après l'avènement de Gr. A. Ghica, la discréditation entre les principes professés par l'ancien hatman en 1848 et les réalités de son administration, a déterminé Kogălniceanu de lui faire une opposition presque continuelle jusqu'au départ du prince en France.

4. Le quatrième manuscrit (*ibidem*, XI, ms. 11, f. 339–347) est une relation critique sur le règne de Gr. A. Ghica à l'occasion de la mort de C. Balș, le gendre du prince, tué en duel par le major autrichien Stolberg. Écrite en français, peut-être pour la presse étrangère, cette relation était destinée à dévoiler non seulement „la malheureuse affaire”, mais aussi les vices du gouvernement : la corruption, le favoritisme, l'arbitraire.

Après la fin du septennat, Kogălniceanu a été le premier qui avec un effort d'objectivation tout particulier a reconnu publiquement, dans „l'Étoile du Danube”, les mérites de l'ex-hospodar.

Les manuscrits présentés apportent plusieurs informations nouvelles sur le mouvement moldave de 1848 et sur les agitations internes pendant la Guerre de Crimée, ajoutant des traits nouveaux au profil idéologique du militant Kogălniceanu.

PRECIS

M. Kogălniceanu's four unpublished manuscripts issued during the Crimean War (all kept at the Romanian Academy), gave the author the opportunity to emphasise the relations between the great romanian historian and statesman (1817–1891) and the prince Gr. A. Ghica (1804–1857), who reigned in Moldavia after the Balta Liman Convention (1849–1856).

1. The first manuscript, autograph and polemical, as the others, it seems to be a fragment from a great work regarding the personality and reign of M. Sturdza. These documents (Kogălniceanu's Papers, XI, ms. 11, f. 193–194) reveal the conditions under which he was installed under the „Regulamentul Organic” rule.

2. The second (*ibidem*, XII, mss. 12, f. 303–306) unveils a moment from the same reign, pointing out the boyards' opportunism and corruption, and who opposed to the Prince.

3. The third (*ibidem*, XI, ms. 11, f. 177–191), dated from the same period (before Wien Conference), with an evident polemical is. end "A government lesson sent to the Prince of Wallachia") that unveils the principles which must govern his reign. The most important part is, no doubt, the recollection of the events from 1848 in Moldavia, underlining Kogălniceanu's participation to the movement of March. One can notice also that the report's author Gr. A. Ghica was introduced to the Turk commissar, Talaat Effendi (7 June 1848).

Kogălniceanu had an important correspondence with Gr. A. Ghica, up to the Balta Liman Convention, considered by him, as „a real profession of faith in politics”. After the installation of Gr. A. Ghica it was a big difference between his principles shown in 1848 and the reality of his administration determining Kogălniceanu's strong opposition to him, till the Prince's leaving for France.

4. The fourth manuscript (ibidem, XI, ms. 11, f. 339–347) consists of a critical presentation of Gr. A. Ghica's reign, written on the occasion of the death of C. Bals, the Prince's son-in-law, killed in duel, by the austrian major Stolberg. It was written in French, maybe for the foreign press, it displays not only the „unhappy affair” but also the government vices: corruption, favouritism, arbitrary decisions.

At the end, Kogălniceanu was the first to recognize in public in the newspaper „Steaua Dunării”, with a special effort of objectivity, the Prince's qualities.

The above presented manuscripts offer some new informations on the 1848 movement in Moldavia, and on the internal conflicts from the Crimean War, adding some new feature to Kogălniceanu's ideological structure.

DOSARUL-UNITATE DE BAZĂ ÎN CONSTITUIREA ARHIVEI CURENTE

Un loc important în munca de arhivă îl are formarea dosarului. Rolul și locul pe care îl ocupă operația de formare a dosarului în cadrul muncii de arhivă este bine stabilit, fiind elementul determinant al lucrărilor arhivistice ulterioare. De modul cum este constituit dosarul, depind organizarea fondului arhivistic sau chiar a unei arhive, calitatea evidențelor ce se întocmesc, procesul folosirii sub toate aspectele — informare, documentare, publicare etc.

Dată fiind importanța dosarului în ansamblul activității arhivistice și necesitatea asigurării unui sistem unitar de organizare a numeroaselor documente ce se creează în zilele noastre, actuala legislație referitoare la acest sector de muncă rezervă o mare parte din prevederile sale procesului de constituire a arhivei curente — repartizării actelor la dosar după rezolvare, organizării și perfectării dosarului.

Este cunoscut că pe măsura evoluției sociale activitatea devine tot mai complexă, în cadrul compartimentelor de muncă se creează o diversitate de documente deosebite între ele prin conținut, formă și alte particularități. De pildă se creează lucrări cu caracter intern cum sînt: dările de seamă, actele de personal, planurile de activitate, norme, instrucțiunile, prelucrările metodice, documentație tehnică și tehnologică, documentație specială ca de pildă cea contabilă, statistică, planificare, evidența juridică, militară, documentație tip, care reflectă părțile specifice ale activității instituției respective (sanitară, industrială, învățămînt, militară), lucrări intrate în instituție, fie de la forul tutelar, fie de la unitățile subordonate, ca: ordine ale organelor superioare, dări de seamă, planuri de muncă, cereri, propuneri, circulare, procese-verbale.

Din nevoia asigurării unei informări operative sau comunicării rezultatelor muncii din perioadă în perioadă, s-au impus o anumită grupare și o sistematizare a actelor pe măsură ce acestea se produc.

Prima operație în cadrul grupării constă din așezarea în biblioraft a actelor primite, emise sau a celor întocmite pentru uz intern, în ordinea înregistrării lor, în așa fel ca ultimul act înregistrat să fie deasupra. Vom avea astfel o grupare de hirtii ale căror numere de înregistrare merg descrescând. Această operație constituie prima fază, aceea de formare a dosarului care evoluează concomitent cu procesul rezolvării lucrărilor, a constituirii actelor. La repartizarea în biblioraft a documentelor se ține seama de grupa de documente de care aparține, precizată de nomenclator, deci de indicativul pe care îl poartă fiecare act dat de registratura generală, după nomenclator.

Se întâlnesc și situații, la unele compartimente, unde gruparea documentelor pe probleme și termene de păstrare în biblioraft nu se face concomitent cu formarea documentelor, ci la sfârșitul anului. Aceasta este greșit deoarece, lăsându-se actele negrupate până la sfârșitul anului, cu greu mai pot fi grupate în mod științific pe problemele fixate de nomenclator și termene de păstrare.

Pentru ținerea grupelor de documente create în cursul anului de către compartimentele de muncă se recomandă biblioraftul, întrucât asigură o mai bună păstrare a lor, evidența și identificarea operativă a celor solicitate.

Aminteam că instrumentul folosit la formarea dosarelor este nomenclatorul. Prin nomenclator se înțelege o listă sistematică a grupelor de documente care se presupune că se vor alcătui în anul în curs. Cu alte cuvinte, nomenclatorul dosarelor reprezintă în sine planul grupării documentelor de la fiecare compartiment de muncă. La întocmirea nomenclatorului, este necesar să se țină seama de schema de organizare a instituției și de criteriul de constituire a dosarelor (pe probleme, geografic, pe corespondenți, nominal ș.a.). De asemenea este necesar ca fiecare dosar trecut în nomenclator să cuprindă documente din aceeași problemă și să aibă același termen de păstrare. Nerespectarea acestor cerințe, va duce la situația grupării în același dosar a documentelor cu probleme diferite, fără legătură între ele și cu termene de păstrare diferite.

Arătăm că criteriile de grupare a actelor în dosare pot fi diferite: pe probleme, geografic, pe corespondenți, nominal etc. Criteriul pe probleme presupune formarea dosarelor după teme, adică gruparea documentelor dintr-un an, care se referă la aceeași temă sau problemă, ca de exemplu, lucrări privind schimbul de microfilme, xerografii și fotocopii cu Arhivele de Stat de peste hotare în cadrul acordurilor culturale încheiate. Acest criteriu este cel mai răspândit întrucât majoritatea instituțiilor își au diversificată activitatea în cadrul compartimentelor pe probleme de muncă.

Criteriul geografic duce la gruparea documentelor ce provin de la un anumit teritoriu sau care se referă la teritoriul respectiv. Acest sistem este folosit mai frecvent de instituțiile centrale cu unități teritoriale în subordine. Astfel, vom găsi concentrate într-un dosar lucrări referitoare la un județ. Spre exemplu, corespondența cu întreprinderile agricole de stat din județul Constanța privind investițiile.

Constituirea dosarelor pe corespondenți cere gruparea la un loc a actelor ce se referă la unul și același corespondent. Spre exemplu: corespondența cu Uzinele Republica privind operațiunile în cont curent.

Acest sistem a fost și este folosit mai cu seamă la întreprinderile bancare, care pentru o mai bună evidență a corespondenților și o mai rapidă efectuare a operațiunilor financiar-bancare practică cu preferință acest sistem.

Alcătuirea dosarului după criteriul nominal, reclamă gruparea actelor după denumirea sau genul lor, ceea ce înseamnă că într-un dosar, se concentrează documente numai de un singur gen: circulare, procese-verbale, planuri, dări de seamă, ordine și informații etc. De exemplu: planuri de muncă anuale primite de la unitățile în subordine.

Desigur că sistemele de clasare a actelor pot fi și altele, în funcție de natura lor, de proveniență, de cerințele utilității lor. În practică însă, dosarele se formează mai frecvent prin combinarea acestor sisteme. Sint compartimente de muncă, ca de pildă cele de la organizarea muncii, unde vom găsi alături de dosare formate pe persoane (dosare personale) și dosare pe probleme, ale căror acte sint clasate în ordine cronologică sau dosare care grupează actele pe criteriul nominal (state de salarii). Datorită acestui fapt, se dă posibilitatea cunoașterii mai bine a conținutului documentelor grupate în dosar, identificării lor atunci cînd necesitățile o cer.

După repartizarea actelor la dosar, create în cursul anului, potrivit nomenclatorului stabilit se trece la definitivarea dosarului. Mai întîi se inventariază ordinea hîrtilor în dosare, încît prima cu data cea mai veche să fie deasupra urmată de celelalte în ordinea crescîndă a numerelor de înregistrare. Aici sistemul de clasare este diferit. Unii au adoptat ordinea cronologică a datelor pe care le poartă hîrtille, alții ordinea numerelor de înregistrare. Practica a demonstrat că ordinea numerelor de înregistrare este cea mai indicată, întrucît corespunde însăși mersului acțiunii. De aceea actele normative în vigoare preconizează acest sistem.

O dată cu clasarea actelor în cadrul dosarului, se face și trierea hîrtilor, întrucît se pot găsi dublete, note și însemnări personale care au servit la redactarea referatului, ciorne etc., acte care nu au legătură cu problema din dosar, fie că au fost repartizate greșit în cursul anului, fie că nu au fost consultate și nu au fost puse la locul lor. Acestea nu se distrug, ci se aduc la locul lor normal, unde vor fi tratate ca atare.

S-a văzut mai sus modul de constituire a dosarelor în situația în care acestea iau naștere deodată cu formarea și creșterea unui fond. În activitatea de arhivă se întîlnesc și situații în care dosarul se formează la o perioadă de timp, după ce fondul a fost constituit. Astfel de situații intervin la fondurile din Transilvania constituite după sistemul cronologic, lipsite de instrumente contemporane de evidență ale căror documente au necesitat gruparea în dosare pe probleme, pentru a le asigura o evidență, sau la unele fonduri la care a fost efectuată selecționarea și în interiorul vechilor dosare, ceea ce a determinat o nouă organizare a lor.

În această situație, sistemul de formare a dosarelor poate fi ales unul dintre cele arătate mai înainte, în raport de caracterul materialului de modul de organizare inițial și de necesitățile folosirii lor operative. Actele vechi, dintr-un an de pildă, organizate după sistemul de registratură, fără instrumente contemporane de evidență, vor forma dosare pe probleme și numere de înregistrare, sau în lipsa acestora, datele cronologice

primite la creator. În această formă pot fi grupate în dosare și foile volante dintr-un fond de arhivă răvășită.

După formarea dosarelor la compartimentele de muncă și defini-tivarea lor, se trece la operațiunea de perfectare în vederea predării la arhiva instituției. Această operație constă în numerotarea, coaserea, certificarea și completarea datelor cerute pe coperta din față a dosarului.

Numerotarea are ca scop să determine locul documentelor în dosar, să asigure integritatea lui, și constă în numerotarea filelor scrise pentru fiecare dosar în parte sau volum dintr-un dosar, în colțul de sus din dreapta, cu creion negru sau mecanic.

La sfârșitul fiecărui dosar, pe ultima foaie albă se face nota de certi-ficare, în care se notează numărul filelor și diferite particularități ale actelor.

Dosarele se cos între două coperti, căutînd să nu fie atins textul documentelor și să se asigure citirea liberă. Înainte de a fi cusute, se scot obiectele de fier, ace etc., iar foile îndoite și mototolite se îndreaptă. Într-un dosar, de regulă, intră o grupă de documente. Dar sînt și cazuri cînd într-o grupă de documente prevăzute în nomenclator nu se formează decît două sau cel mult trei acte. În această situație pentru a nu se irosi materialul de protecție și a se economisi spațiul de depozitare se pot concentra mai multe grupe de documente într-un dosar, despărțite printr-o foaie necrisă, avînd în vedere ca ele să fie similare și să aibă aceleași termene de păstrare.

Documentele cu format mare, cum sînt : desenele tehnice, schițele, materialele ilustrative etc., nu se cos în dosare ci se păstrează separat în rulouri, în cutii speciale sau simplu îndoite. La locul lor în dosare, se așează o notă de trimitere în care se indică locul unde se păstrează aceste documente.

Dacă în dosare se află obiecte mici (mostre) sau fotografii și desene tehnice de format mic, ele se pun în plic și se cos în dosar împreună cu celelalte documente. Documentele deosebit de valoroase, nu sînt cusute în dosar, ci se pun în coperti speciale din hîrtie, apoi se așează în mape.

Pe coperta dosarului astfel încheiat, se trec elementele necesare identificării și cunoașterii conținutului său ca : denumirea organizației socialiste și a compartimentului care l-a creat, numărul de inventar și indicativul dosarului după nomenclator, conținutul dosarului, data înce-perii și a încheierii lui, numărul filelor, al volumului și termenul de pă-strare. Atenție deosebită se va acorda conținutului trecut pe coperta dosarului. Acesta va trebui să reflecte problemele principale din docu-mente, să fie scurt, clar, fără formulări generale și echivoce ca „Acte”, „Correspondență diversă”, „Correspondență sau lucrări cu diferite insti-tuții”, deoarece aceste rezumate sînt transcrise în inventar și de modul cum sînt întocmite depinde calitatea inventarului.

Unele compartimente de muncă procedează greșit cînd se limitează la copierea pe coperta dosarului a rezumatelor din nomenclator, deoarece nu în toate cazurile grupele de documente din nomenclator reflectă în întregime conținutul actelor din dosare. Nomenclatorul fiind numai un instrument de lucru orientativ nu poate prevedea toate problemele prin-

cipale ce se vor crea în compartimentele respective în cursul anului. De aceea este necesar ca atunci cînd se formulează rezumatul pe coperta dosarului să se vadă și documentele, în scopul redării problemelor principale cuprinse, neprevăzute în nomenclator.

La predarea documentelor de la compartimentul de muncă la arhiva instituției, este necesar să se asigure predarea tuturor documentelor încheiate în anul respectiv, aceasta fiind o condiție esențială cerută de buna organizare și sistematizare a depozitelor.

Cu toate că formarea dosarelor în cadrul activității arhivistice pare o problemă minoră, defectuoasa constituire crează mari dificultăți păstrării, securității, folosirii cît și selecționării valorii lor documentare. Dacă într-un dosar documentele nu sînt clasate reglementar, cusute și numerotate, pot fi rătăcite cu ușurință, îndeosebi atunci cînd sînt folosite pentru cercetare, cînd sînt manipulate. În afară de aceasta, un dosar neperfectat nu dă posibilitatea citării elementelor de cotă a documentelor, care au stat la baza lucrărilor întocmite. Cele mai serioase greutăți se întîmpină în aprecierea valorii documentelor, cînd, într-un dosar, datorită neaplicării nomenclatorului actelor, sînt grupate documente de valoare diferită.

Nerespectarea normelor de constituire a dosarelor la compartimentele de muncă, impune cu necesitate refacerea acestora, timp de lucru și cheltuieli suplimentare.

De aceea se cere din partea organelor competente să insiste mai mult asupra modului cum se constituie arhiva curentă la compartimente, să lămurească conducerile acestora în privința consecințelor ce decurg din nerespectarea regulilor de constituire a arhivei, să manifeste exigență asupra calității acestor lucrări.

NICULA VASILE

HĂRȚI REFERITOARE LA ȚĂRILE ROMÂNE ÎN ARHIVELE ȘI BIBLIOTECILE PARIZIENE

ALEXANDRU UNGUREANU

În perioada studiilor efectuate în Franța, în anul 1968, căutînd materiale documentare asupra orașelor din Moldova, am avut ocazia să întîlnim un număr apreciabil de hărți care se referă la Țările Române, aflate la Biblioteca Națională din Paris, la Arhiva Istorică Militară a Fianței, de la Vincennes și la Arhivele Naționale din Paris¹. Numărul total al acestor hărți este de peste 120, însă multe dintre ele sînt cunoscute în țară, fiind prezente în arhive și biblioteci², fie și sub formă de fotocopii, sau fiind descrise de diverși autori.

Ulterior, Direcția Generală a Arhivelor Statului, prin Gh. Ungureanu, luînd cunoștință de cotele acestor hărți, a facilitat fotocopierea cîtorva dintre hărțile care nu există în țară, punîndu-le astfel la dispoziția cercetătorilor români.

Ne vom referi, în cele ce urmează, doar la cîteva hărți pe care nu le-am întîlnit în bibliotecile și arhivele din România, și nici nu sînt descrise, în limita cunoștințelor noastre, de cercetătorii români.

Majoritatea hărților sînt *hărți generale*, la diferite scări (în general la scară medie și mică, mai rar la scară mare), dar nu lipsesc nici unele *hărți speciale*.

1. Hărțile generale pot fi clasificate în patru categorii, în ordine cronologică dar și în funcție de specificul cunoașterii cartografice a diferitelor zone ale țării sau tangente cu țara noastră: hărți anterioare apariției primelor hărți autohtone, hărți care sînt alcătuite după apariția operelor cartografilor autohtoni și inspirîndu-se în mare parte din acestea

¹ În notele de mai jos vom indica cele trei instituții prin abrevierile corespunzătoare de B.N., Vinc. și A.N.

² În această categorie intră hărți efectuate de J. Honterus, S. Münster, G. Castaldi, G. Mercator, C. Dunckert, Ph. de la Ruë, W. și J. Blaeu, N. Sanson, G. Cantelli da Vignola, H. Jaillot, F. de Wit, R. și J. Ottens, N. de Fer, N. Visscher, G. Delisle, A. F. Marsigli, J. Tessing, J. Wolff, J. V. Holst, J. B. Homan, stolnicul Cantacuzino, A. de Chaffat, E. Briffant, M. Seutter, A. Peyrounin, I. M. Hasius, R. de Vaugondy, S. Janvier, S. Krieger, J. B. d'Anville, I. Ch. Winkler, F. G. de Bawr, C. M. Roth, J. F. Schmid, R. Zannoni, Brion de la Tour, F. Müller, F. F. Maire, P. Schenk, I. Fried, J. J. Hellert, A. Ilin ș.a., precum și unele hărți anonime, existente la Biblioteca Academiei R. S. România, bibliotecile centrale universitare din Cluj și Iași, Arhivele Statului din Iași etc.

din urmă, hărți care se bazează pe ridicări topografice pe teritoriul țării și, ca o categorie aparte — hărțile Mării Negre.

A. Prima categorie a hărților generale cuprinde de fapt o singură hartă, arhaică din toate punctele de vedere, fără an și fără autor, intitulată „*Tabula nova Poloniae, Ungariae & Russiae*”³. Ea face parte dintr-o serie de hărți cu caractere comune, de la sfârșitul secolului al XV-lea și din primii ani ai secolului al XVI-lea⁴, dintre care cele mai reprezentative sînt cele întocmite de Nicolaus Cusanus (1490) și Nicolaus Germanus (1507, 1513)⁵. După modul de redare a toponimiei, harta pare a avea ca surse hărțile germane și italiene ale timpului (toponime sub forma *Schames*, dar și *Varado*, *Sibigo* etc.). Harta este ceva mai săracă în localități decît cele ale lui N. Cusanus și N. Germanus, în special pentru Țara Românească și Dobrogea. Ea acoperă o regiune cuprinsă între valea Dravei, Dunăre, Podolia și cursul inferior al Vistulei, scara — greu de precizat datorită deformărilor — fiind de circa 1/6.000.000, iar rețeaua cartografică fiind reprezentată doar prin paralele, în vreme ce harta lui N. Germanus are și meridiane. Relieful, desenat perspectiv, are aceleași mari greșeli caracteristice hărților timpului, iar orientarea elementelor regionale ale cadrului natural este foarte defectuoasă. Ca și celelalte hărți din menționata perioadă, și aceasta denumește atît Moldova cît și Țara Românească — VALACHIA, însă, spre deosebire de N. Germanus, dispăre VALACHIA MAGNA, situată între celelalte două Valahii. Ca și la alți contemporani, Ardealul este divizat în TRANSILVANIA și SEPTEM CASTRA, acest al doilea ținut fiind situat la SV de primul. În vestul țării se indică Tisa și, ca afluent principal al acesteia — *Schames*, cu un curs care îmbină de fapt și trăsături ale Mureșului. În Moldova se indică așezările *Zagania* (Suceava), *Nemiegz* (Neamț), *Nomosier*, la SV de Neamț (probabil Mănăstirea Neamț și nu Năsăudul, cf. *Nenj Noster* la N. Cusanus și *Nommoster* la N. Germanus), *Dapeklao* (*Daperlao* la N. Germanus, probabil Birladul) și *Tatro* (Trotuș). În Transilvania apar *Brasco* (pe *Schames*, ca și la N. Germanus), *Sabes*, pe același râu, și *Sibigo*. În vest sînt prezente *Varado* (Oradea), *Temesar* (Timișoara) și *Zandes* (Cenad). Harta este interesantă, arătînd nivelul scăzut al cunoașterii țărilor române în Occident înainte de apariția primelor hărți întocmite de localnici și modul de preluare a unor informații cartografice de origine diversă.

B. Categoria hărților construite după apariția informațiilor cartografice autohtone este, evident, mult mai numeroasă. Prima hartă utilizată a fost harta Transilvaniei întocmită de J. Honterus (1532)⁶, urmată de harta Moldovei a lui G. Reichersdörfer din 1541⁷, mai tîrziu — de

³ B.N. — Gz D.D. 5108.

⁴ M. Popescu-Spineni — „*România în istoria cartografiei pînă la 1600*” în *Monit. Ofic.*, București, 1938, vol. I, p. 88—91 și 102—106.

⁵ D. D. Dimancescu, *Monumenta cartographica*, B.A.R. — H.V. 659.

⁶ Karl Kurt Klein, „*Zur Basler Sachsenlandkarte des Johannes Honterus vom Jahre 1532*”, München, 1960.

⁷ Georgios a Reicherstorff, *Moldaviae quae olim Daciae pars Chrografia*, in „*Tezaur Monum. Ist. pt. România*”, t. III, 1864, p. 131.

harta Țării Românești a stolnicului Cantacuzino, din 1700⁸ și harta Moldovei a lui Dimitrie Cantemir, terminată probabil în 1716⁹.

Prima hartă realizată de un autohton este bine cunoscuta hartă a lui Johannes Honterus, hartă valoroasă, foarte completă, care s-a reflectat imediat în hărțile străine, acestea îmbunătățindu-și sensibil prezentarea Transilvaniei. Singura deficiență mare a hărții lui Honterus este orientarea rețelei hidrografice care este desenată aproape meridian, față de predominant ENE—VSV, cum este în realitate. Această orientare, preluată ca atare, a pricinuit ulterior mari dificultăți de racordare cartografilor, unii chiar la începutul sec. al XVIII-lea fiind obligați să recurgă la diferite artificii, mai mult sau mai puțin abile.

Influența lui Honterus se face simțită, astfel, pe o hartă anonimă, probabil austriacă, din Arhivele Naționale din Paris, la scara de circa 1/1.500.000, reprezentând Transilvania și Țara Românească și datînd probabil de la sfîrșitul sec. al XVI-lea¹⁰. Influența hotărîtoare a hărții lui Honterus reiese din prezentarea corectă și detaliată a Transilvaniei — unde se scoate în evidență, ca așezare principală, Alba Iulia — față de nivelul de prezentare a Țării Românești, unde localitățile sînt puține și amplasarea lor are multe greșeli (de ex., Bucureștii apar pe Argeș ș.a.).

Chiar și hărțile destul de detaliate ale lui *Martin Stier*, prima gravată în 1664 („Landkarten des Königreichs Ungarn, uñd dennen andern angränzenden Königreichen, Fürstenthumen und Landschafften” — 12 foi la scara circa 1/500.000)¹¹ iar a doua în 1687, la Nürnberg, la scară mai mică — circa 1/1.000.000 („Vermehrte und verbesserte Landkarte des Königreichs Ungarn”¹²), continuă să se inspire pentru Transilvania din aceeași hartă a lui Honterus, în special pentru ținutul Bistriței, valea Mureșului, Podișul Tîrnavelor, Țara Bîrsei, dar introduc elemente noi în Maramureș, comitatul Sătmar, Crasna, în bazinul Crișului Alb, în Țara Hațegului ș.a. Prima din cele două hărți marchează limita stăpînirii otomane în Cîmpia Tisei, indicînd posturile turcești de graniță fixate la Siniob, Oradea, Șoimuș, Lipova, Timișoara și Caransebeș.

O hartă aparte, nu atît prin nivelul cartografiei cît prin interesanta ierarhizare a așezărilor este cea a lui *Matthaeus Scutter*, apărută în jur de 1690 (căci turcii părăsiseră deja Buda, după cum se observă pe hartă). Harta — la scara circa 1/2.100.000 — în ciuda titlului „Hungaria seraphico-observans seu Provinciae fratrum minorii regularis”¹³ cuprinde și o bună parte din țările române ciscarpătice. Legenda clasifică așezările în *Civitas primae classis aut fortalitium magni momenti*: Sibiu, Timișoara, Arad, Oradea, Sătmar, Cluj, Brașov, Alba Iulia, Tîrgoviște și București; *civitas secundae classis*: Sighișoara, Mediaș, Bistrița, Cenad, Lipova,

⁸ C. C. Giurescu, *Harta stolnicului Cantacuzino*, în Rev. Ist. Rom., vol. XIII, București, 1913, p. 1—29.

⁹ G. Vilsan, *Harta Moldovei de D. Cantemir*, în Analele. Acad. Rom., Mem. Sec. I. Ist., s. III, t. VI, 1926, p. 193—212.

¹⁰ A.N. — N.N. 168 2,4.

¹¹ B.N. — G. D.D. 3247.

¹² B.N. — G. D.D. 3247.

¹³ B.N. — G. D.D. 3236.

Caransebeș; *civitas communis*: Hunedoara, Orăștie, Sebeș, Făgăraș, Odorhei, Turda, Dej, Gherla și Cerneți; *oppidum simplex*: Tirgul Mureș, Tileagd ș.a. Se indică mănăstiri franciscane părăsite la Bacău și Severin, episcopatele din Cenad, Oradea și Alba Iulia, „universitatea” din Cluj. Autorul pare să aibă unele informații mai exacte despre nord-vestul Olteniei, unde apar afluenții Jiului (*Bodrus*—Motrul, *Tismeniza*, *Zalesia*—Jaleșul). Lângă București apare un *L. de Königis*, ca și pe harta „Corso e Danubio” a lui P. Coronelli din 1693¹⁴ (pe aceasta de a doua sub orma *stagno de Königis* — ar putea fi lacul Mogoșoaia).

Harta lui Reichersdörfer, mult mai săracă și greșită în comparație cu cea a lui Honterus, a dat naștere unei serii întregi de curiozități care s-au repetat în numeroase lucrări cartografice străine, pînă la apariția hărților bazate pe informațiile lui Cantemir.

Interesantă prin preluarea informațiilor lui Reichersdörfer, probabil prin intermediul lui Mercator și Castaldi, îmbinate cu unele date proprii sau obținute de la călătorii polonezi, este harta lui *Guillaume le Vasseur de Beauplan*, tipărită în Polonia în 1648, cu titlul „Delineatio generalis camporum desertorum vulgo Ukraina”, hartă curioasă prin orientarea sa inversă, cu nordul în jos, avînd scara de circa 1/2.000.000¹⁵. O altă particularitate a hărții constă în denumirile date Moldovei, de WALACHIA, și respectiv Țării Românești, de MOLDAVIAE PARS. Hidrografia cuprinde râul *Prut*, *Seret fluvius* cu afluentul său *Moldawa Fluvius* ș.a. Deltei Dunării i se atribuie patru brațe, cel de al patrulea reprezentînd probabil Dunavățul. Se indică drept *oppida*: *Felxin* (*Falczyn* la Reichersdörfer), *Iasis*, *Kolnar*, *Herlow*, *Sosawa*, *Scetpanosce*, *Sckcya*, *Seret*, *Boliczane*, *Czczora* ș.a. (Tuțora și Botoșanii, ambele în lungul drumului principal din Polonia spre gurile Dunării, sînt noi față de Reichersdörfer). *Galas*, ca și *Brakilow* intră în categoria de „Sloboda Nova Colona”. Se indică drept „pagi” un *Prut* pe râul omonim și *Bolouczane* (Bolușeni?). În Dobrogea sînt înscrise ca „sate turcești”: *Risow* (Hirșova), *Medzet* (Măcin), *Obliczica* și *Fulia* (Tulcea?). *Kilia Stary* este menționată sub formă de ruine. Evident, așa cum arată și titlul, ținuturile cele mai complet reprezentate sînt cele de la răsărit de Moldova, în special Podolia.

O copie a hărții lui Lefasseur de Beauplan este „*Typus generalis Ukrainae sive palatinatum Podoliae, Kiovensis & Braczlaviensis*”, publicată de Johann Hoffmann la Nürnberg, pe la sfîrșitul sec. al XVII-îea¹⁶. Față de varianta existentă la Biblioteca Academiei R.S.R.¹⁷, harta de la Biblioteca Națională din Paris prezintă unele diferențe de transcriere (*Soczowa* în loc de *Sosawa*, *Bialogrod* în loc de *Akierman* abo *Biellogrod*, *Stepanosce* în loc de *Scetpanosce*). De asemenea sînt diferențe în calificarea așezărilor (*Brakilow* devine *oppidum*), în ce privește reprezentarea scării grafice ș.a.

¹⁴ Bibl. Acad. R.S. România, — D. CXIII. 53

¹⁵ Această hartă, anexată la harta lui Beauplan *Description de l'Ukraine*, este amintită de M. Popescu-Spineni în 1937 (recenzie la „Imago Mundi” — 1935, în Bul. Soc. Reg. Rom. Geogr. vol. LV, p. 6).

¹⁶ B.N. — Ge D.D. 3148.

¹⁷ 156 C.IV — 9.

Mult imitată a fost harta bazinului Dunării a lui *Hulsius Levinus* din 1630¹⁸, printre alții și de Cantelli da Vignola¹⁹, H. Jaillot ș.a. O hartă din aceeași serie este și aceea a lui *P. Willium* din 1689²⁰, intitulată „*Danubius fluminum Europaeorum princeps*”. Pentru Moldova sursa originală de informații rămâne tot Reichersdörfer (se indică drept *urbs*: *Tatros* dar și *Totros*, *Sereth*, *Bachono*, *Targorod*, *Aczud*, *Vassui*, *Margosest*, *Galacz* ș.a.). Se menține vestitul lac *Rosone* (*Vosoue* la Reichersdörfer, *Rosoue* la mulți alți autori din sec. XVI—XVII, această denumire provine din citirea și transcrierea greșită a numelui așezării imaginare CHERSONE de pe harta lui N. Germanus, așezare situată de aceasta din urmă în nordul Dobrogi; lacul, ca atare, este prezent încă din cartografia sec. al XV-lea, la nord de gurile Dunării). Transilvania, mai corectă, pleacă încă tot de la harta lui Honterus, însă Țara Birsei (*Wurtzland*) este considerată o unitate aparte. Până la cunoașterea hărții stolnicului Cantacuzino Țara Românească a fost cea mai greșit reprezentată: și pe harta lui Willium se perpetuează acel *Erinistatt*, de pe harta lui N. Germanus (confuzie cu Sibiu), Tîrgoviștea este dedublată (*Tercovisco* dar și *Tervis Sed. Waijwodi*), apar orașele *Arcina* (Curtea de Argeș) și *Ris*, de la Castaldi, precum și *Aluata*, de la Mercator, toate în lungul Oltului. Nu lipsește nici *Ialomicza*, transformată de Mercator din hidronim în oiconim, ca și în cazul „*Aluatei*”. În Dobrogea se indică *Proslawitza*, *Baba* și *Zanavarda* (Karaherman, astăzi Vadu).

Slaba informare și confuziile se mențin la unii cartografi occidentali încă și la începutul secolului al XVIII-lea. Un exemplu este harta lui *Bourgoin* „*Carte de l'Empire de Turquie en Europe*”²¹, care, deși pare a cunoaște harta stolnicului Cantacuzino, păstrează în linii mari contururile lui Mercator, iar Deltei Dunării îi atribuie încă opt brațe. În Moldova sînt înscrise doar două orașe, Iași și Huși, și un număr mic de alte localități, unele de nerecunoscut: *Miranasco*(?), *Schewzi* (Suceava), *Tergul*(?), *Ischnezzî*(?), *Totros*, *Dolokeno* — așezat cam pe locul Bacăului — *Targorod*, *Galas*, *Falxin*, *Waslue* etc. Influența hotărîtoare, deși indirectă, a hărții lui Reichersdörfer este vizibilă și în acest caz, deși la o distanță de aproape trei secole.

Spre sfîrșitul sec. al XVII-lea, în legătură cu avansul militar și politic al Austriei în Bazinul Panonic, încep să apară hărți mai evoluat și mai complete pentru vestul și nord-vestul țării. Din această perioadă datează harta lui *Johann Alexander Reiner*, apărută la Viena în 1682 și prezentă la Paris într-o copie a lui Delisle, bazată probabil pe unele observații directe, prezintă din țara noastră nordul Transilvaniei și al Crișanei sub titlul „*Regni Hungariae superioris et maxima partis inferioris et Transilvania novissima et accuratissima descriptio*”²². Bogăția de localități a hărții a fost preluată, în cea mai mare parte, și de Delisle, cu unele deformări. Harta prezintă ca așezări fortificate — Sătmăru, Sîniobul, Oradea și Sanislăul.

¹⁸ C. Buchholtzer și P. Rotaru, *Istoricul Cartografiei*, fasc. 5, ed. II-a, București, 1937, fig. 21.

¹⁹ V. A. Urechia, *Cartografia română*, în „An. Acad. Rom.”, II, 2, 1881, p. 414—425.

²⁰ B.N. — Ge D.D. 3214.

²¹ A.N. — N.N. 168, 17, 3.

²² B.N. — Ge D.D. 3231.

Primul geograf francez modern a fost *Guillaume Delisle* (1675—1726), renovator al cartografiei, prim geograf al regelui, profesor al lui Ludovic al XV-lea și prieten al lui Petru I-ul. În hărțile sale el încearcă să suplinească lipsa unei informații topografice directe, nu numai prin folosirea hărților anterioare, dar și a descrierilor de călătorii, pe care le transcrie mai întâi sub forma unor schițe de itinerariu după distanțele sau durata parcursului, precum și după direcțiile indicate de autori.

Astfel, la Arhivele Naționale din Paris ²³, am întâlnit schițe de itinerariu, făcute de Delisle, care privesc și Țările Române. Primul poartă denumirea de „Itinéraire tiré des mémoires du sieur Bonvart”, datînd probabil din ultimii ani ai sec. al XVII-lea. Venind de la *Cher-nauch* prin „déserts” se ajunge la *Cotnar* (cu mențiunea „fameux pour le bon vin”), urmează, după 6 h — *Gaselbazar* (Țirgul Frumos), cu mențiunea „où il y a une petite rivière qui tombe dans le Prut un peu avant Jassy” ^{7h} *Jassy* ^{4h} *Schentey* („grand couvent muré”) ^{9h} — *Vaslou* ^{12h} *Bourlat* ^{12h} *Foltest* ^{3h} *Sighi cha cuj* (Șișița) ^{2h} *Toulouchet* ^{2h} *Galache* ^{6h} *Ibrahim* ^{8h} *Monachin* (Măcin) ^{15h} *Kersova* — *Baltaghs koui* (Băltăgești) — *Denighe Carason* (Medgidia de astăzi), de la Hirșova la Carasu fiind necesare 10 ore, — *Odagilar* — *Cobaden cuj* (Cobadin) — *Cuvuciar cuj* (Cavaciar) — *Halybey cuj* (Alibeișioi), de la Carasu la Alibeișioi parcurgîndu-se 8 ore. Drumul continuă mai departe în Dobrogea. Într-adevăr, pe bine cunoscuta hartă a lui Guillaume Delisle „Carte de la Hongrie et des pays qui en dépendoient autrefois” (1703) ²⁴, hartă la care autorul recunoaște că a folosit hărțile lui Marsigli, dar unde sînt și informații din hărțile lui N. Sanson, *Le Vasseur de Beauplan* ș.a., găsim *Kotnar ou Kotinara* ²⁵, cu remarca „bien celebre pour les vins qui s’y font”, *Schente* — „y grand couvent muré”, ceea ce dovedește folosirea itinerariului de mai sus.

A doua schiță de itinerariu este „Route de Neuhausel à Belgrade”, cu următoarele mențiuni, unele interesante pentru structura națională a populației: *Koloswar* — „grande ville”, *Koyanto* (Chinteni) — „village où est un petit lac allant dans le Samos”, *Kemer* (Camăr) — „village en une gorge” (!), *Sekelhid* (Săcuieni) — „grand village autrefois forteresse”, *Bator* (Batăr) — „ville importante”, *Egned* (Aiud) — „ville brulée”, *Albe Jule* — „ville presque ruinée”, *Tsapos ou Hodvilla* (Țapu) — „villages de valaques et saxons”, *Ohabo* (Ohaba) — „village de valaques”, *Sasvarosch* (Orăștie) — „bourg et château habité de saxons transylvains et valaques”. Schița redă și distanțele sau timpul parcurs: Orșova ^{12h} Caransebeș ^{8h} Lugoj ^{12h} Timișoara ^{12h} Cenad; Timișoara ^{10h} Denta ^{16h} Caransebeș ^{8h} Marga ^{3 mile} Hațeg — Chitid — Orăștie (3 mile de la Hațeg la Orăștie) ^{3 mile} — Alba Iulia ^{3 mile} — Aiud ^{2 mile} — Vințul de Sus ^{26 2 mile} — Turda ^{2,5} Cociard ^{27 2 mile} Șilea ^{2 mile} Cetatea de Baltă ^{2 mile} Mediaș ^{1 milă} Țapu ^{1 milă}

²³ A.N. — 2 J.J., 77.

²⁴ Prezentă în față în mai multe variante și exemplare, printre altele și la B.C.U. Cluj — Atlase 9/LXXXIII.

²⁵ Acest mod de redare, pare a confirma, odată mai mult, uzajul formei mai vechi de *Cotunari*.

²⁶ Astăzi — Unirea.

²⁷ Astăzi — Lunca Mureșului.

Lupu ²⁸ 2 mile Ohaba ² mile Sebeș ^{2 h} Alba Iulia; Orăștie ² mile Sebeș ⁵ mile Mediaș; Sebeș ⁵ mile = 11 h Sibiu ⁴ mile Mediaș; Timișoara ²⁰ h Făget; Timișoara ^{8 h} Lipova, ^{12 h} Făget; Timișoara ^{6 h} Arad; Ghiula ^{8 h} Batăr ^{8 h} Oradea; Letta mare ¹ mile Săcuieni ² mile Marghita ² mile Camăr ¹ mile Șimlenu ¹ milă Zălau ¹ milă Românași ² mile Zimbor ² mile Berindu ² mile Chinteni ² mile Cluj ³ mile Turda. Tei Reiese deci, cu toate contradicțiile itinerariului, că într-o oră se parcurge în medie 6,3 km, iar mila folosită de călător reprezenta în realizate circa 11,7 km; cum însă valorile unei ore de mers oscilează de la 4,5 km la 11,5 km iar cele ale unei mile de la 6,5 km la 20 km, înțelegem de ce utilizarea acestor itinerarii de către cartografi implică erori apreciabile. Pe aceeași schiță de itinerar este interesant de notat că riul ce trece prin Timișoara, în Banatul încă turcesc, este denumit *Beghei*, ceea ce arată că acest nume nu este posterior canalizării efectuate sub regimul austriac. Denumirile Crișurilor sudice sînt redată turcește: *Kara Kirich* și *Ak Kirich*.

A treia schiță poartă titlul de „Itinéraire de Zailler ²⁹ en Hongrie” și cuprinde notațiile: *le Grand Varadin* — a une belle forteresse, a une mille de là sont de bons bains”, *Clausenburg* — „ville très belle et grande, il y a une ancienne inscription romaine”, *Enied* (Aiud) — „village et forteresse”, *Weissenburg* (Alba Iulia) — „ou réside le pr. de Transylvanie”, *Hermanstat* — „capitale de Transylvanie”. Distanțele pe această schiță de itinerariu sînt următoarele: Biharia 2 mile Oradea — Tileagd — Negreni — Poieni — Huedin — Izvorul Crișului — Gilău — Florești — Cluj (14 mile de la Oradea la Cluj) 2 mile Turda ³ mile Aiud ² mile Alba Iulia ⁶ sau 8 mile Sibiu. Rezultă o milă de circa 11,4 km, surprinzător de apropiată de cea a lui Neuhausel.

De sigur, Delisle trebuie să mai fi avut și alte asemenea schițe de itinerarii, care, prin suprapunere și îmbinare, urmau să dea, cu un maximum de precizie posibil în aceste condiții. O adevărată rețea dimensionată în care erau introduse celelalte elemente ale hărții.

O hartă deosebit de importantă pentru cartografia secolului al XVIII-lea, cunoscută de D.'Anbille și alți cartografi occidentali este harta lui J. C. Müller (Viena, 1709), la scara 1/550.000, cu titlul „Mappa regni Hungariae propitiis elementis fertilissimis cum adjacentibus regnis et provinciis” ³². Este o hartă foarte detaliată pentru Transilvania, beneficiind fără îndoială de recunoașterile cartografilor militari austriaci după 1691. Pentru Țara Românească autorul a avut la dispoziție harta stolnicului Cantacuzino, în schimb Moldova este foarte slab prezentată, din lipsă de informații. Relieful este reprezentat într-un mod foarte realist, de exemplu în Țara Giurgeului, unde apare clar diferența între relieful fragmentat din nordul depresiunii și cel plan din jumătatea sudică a acesteia. De asemenea se indică precis zonele mlăștinoase din Banat. Foarte bogată este oronimia de origine românească din Transilvania (de ex., *Murarul M.*, *Bucsun M.*, în masivul Godeanu, *Cornu Ruski* semnificînd M. Poiana Ruscăi, *Tarku M.* ș.a.). Așezările sînt foarte numeroase — lista lor este aproape completă — și ierarhi-

²⁸ Acest sat este menționat sub forma dublă de *Loupo* — *Forestelke* (corect — Farkas-telke), forma românească fiind reținută, deci, prima.

²⁹ Probabil Martin Zeiller (1589—1661), geograf austriac născut la Murau în Stiria. A lăsat o *Novă descriere a regatului Ungaria*, tipărită la Nürnberg în 1664.

³⁰ B.N. — Ge D.D. 3241.

zate în: *fortalitium* (Timișoara, Arad, Oradea, Cluj, Sîniob, Sătmar, Gherla, Alba Iulia, Ineu, Dobra, Sibiu, Sebeș, Mediaș, Făgăraș, Sighișoara, Brașov și Odorhei), *urbs* (Hațeg, Feldioara etc), *oppidum* (Sighet, Reghin, Cincu etc). Separat se indică *arx seu castellum* (Batir, Șimleu, Chioar, Bonțida, Vinț, Deva, Jigodin, Hunedoara, Brănișca, Ilia, Gilău, Bologna ș.a.m.d.).

Copii ale hărții lui Müller au apărut multe, așa cum este harta lui Visser din Amsterdam — „Accuraate kaart van Hungariae, waar in de Stoel des Oorlogs vertrout word, omtrent de Lande van Belgrado, en Temeswaar”³¹, tipărită probabil înainte de 1718, deoarece Banatul era încă sub ocupație turcă.

În bună parte după Müller, dar cu unele greșeli, este harta anonimă „Hungariae regnum”, tipărită probabil în Austria în prima parte a sec. al XVIII-lea³². La rîndul său aceasta a fost copiată de A. Peyrounin în harta „Hungaria regnum” (Paris, circa 1750), existentă și la noi în țară³³. O altă hartă care pleacă de la cea a lui Müller, existentă în țară, este harta la 1/2.200.000 a lui Samuel Krieger din Bratislava, de la mijlocul sec. al XVIII-lea³⁴, cu titlul „Regni Hungariae in suos circulos et comitatus divisi tabula nova”.

Nu toți cartografii apuseni au reușit să cunoască repede harta lui Müller. Astfel, harta „Cours du Danube”, la scara circa 1/1.500.000, de P. Coronelli și Tillemont³⁵ (Paris, 1716), conturează Transilvania încă în maniera lui Honterus. Din acest motiv cele trei principate se racordează greu (Ciucul ajunge la paralela Colomeei, ca urmare a cunoscutei deplasări spre nord). Un fapt interesant este însă acela că, pentru Moldova, apar unele similitudini între această hartă și harta lui D. Cantemir, deși, evident autorii nu și-au cunoscut reciproc operele. Trebuie să admitem, în acest caz, existența unor surse comune de inspirație. Dintre similitudini, menționăm mai ales hidrografia și hidronimele respective: *Topolica* (afluent al Moldovei), *Nirnowa*, *Lapusana*, *Stremba*, *Sarata*, *Rigecz* și *Guralarga*, afluenți ai Prutului, *Czuluk*, *Suchi Reut*, *Salcazi*, *Ialpuhec* și *Ialpuhecurelki* etc. Ambele hărți menționează cele o sută de movile (*Stomohil* la Coronelli-Tillemont, *Centum monticuli* la Cantemir), localități ca *Pashani*, *Hangulmo* (Mănăstirea Hangu), *Sovesamo* (Mănăstirea Soveja) ș.a. Sursele de informare ale acestei hărți, pentru Moldova trebuie să fie poloneze: argumentul principal este modul de redare al toponimiei (*Zangawielka* și *Zangamala*, *Salcazi* pentru Salcia, *Brattisziesogo Broda*³⁶ ș.a.) dar mai sînt și alte indicații ca mențiunea făcută despre luptele duse de polonezi la Hotin în 1621, densitatea mai mare de denumiri de localități și riuri în lungul marelui drum al Prutului, des folosit de călătorii polonezi. În ce privește Transilvania, harta lui P. Coronelli și Tillemont, ca și alte hărți ale timpului, înscrie informații etnografice, indicînd, de exemplu locuitori „valaques” și „moldaves” peste zone

³¹ B.N. — Ge D.D. 3257.

³² B.N. — Ge D.D. 3249.

³³ B.N. — B.N. Ge D.D. 3250 sau B.A.R. — H. 3488 C.CXXII.55.

³⁴ Vinc. — 1611 sau B.A.R. — H. 142.

³⁵ B.N. — Ge D.D. 3216. P. M. Coronelli, geograf și cartograf venețian (1650—1718) a lucrat o bună perioadă de timp la Paris.

³⁶ Genitiv de la Balta Brateșului, transformat de Coronelli-Tillemont în oraș!

întinse ca Birgăul, Giurgeul, Trei Scaune, Hațeg, Munții Apuseni, valea Someșului etc.

Apariția hărții lui Dimitrie Cantemir pune pentru prima dată la dispoziția cartografilor un material documentar științific, complet, pentru Moldova și, de aceea această hartă a fost folosită sistematic, deși indirect, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, chiar atunci când existau unele ridicări topografice mult mai precise, dar mai greu accesibile.

Cel care a îmbunătățit cu mult reprezentarea Moldovei pe hărțile sale, pe baza hărții lui Cantemir, a fost cunoscutul cartograf francez *Jean Baptiste Bourguignon D'Anville* (1697—1782), autorul colecției de hărți care formează nucleul secției de hărți și planuri a Bibliotecii Naționale din Paris. În această colecție se găsește și o hartă a lui D'Anville, neterminată, în creion și neinventariată, la scara 1/1.500.000. Ea cuprinde toate ținuturile românești, dar este terminată doar pentru Transilvania și nordul Țării Românești, în vreme ce Moldova și sudul Țării Românești sînt doar schițate. Harta este surprinzător de precisă, dovedind cunoașterea celor mai recente hărți austriace (hartă lui Müller-Winkler din 1769). Relieful montan, deosebit de frumos reprezentat, folosește o metodă derivată din reprezentarea perspectivă clasică, dar care se apropie, ca aspect de hărțile contemporane în contururi înclinate.

Hărțile lui D'Anville au fost mult imitate sau chiar copiate cu mai mult sau mai puțin succes, spre sfârșitul sec. al XVIII-lea, ele făcînd deci cunoscute, indirect, rezultatele cartografice ale activității lui D. Cantemir și ale stolnicului Cantacuzino. Dintre aceste copii, menționăm :

— Harta lui *Longchamp* — „Nouveau théâtre de la guerre entre les russes, les turcs et les polonois confédérés (1769)”³⁷, care, în ciuda afirmației că „utilizează pentru Moldova hărți manuscrise ridicate după ultimul război” este de fapt o copie fidelă a hărții lui D'Anville din 1760³⁸.

— Harta anonimă manuscrisă, franceză, de la sfârșitul sec. al XVIII-lea, în scara circa 1/1.800.000, reprezentînd Ucraina, Crimeea și Țările Române³⁹, cu luptele din 1768—1774.

— Harta manuscrisă, neterminată, franceză, din 1768—1770, în scara circa 1/1.500.000, reprezentînd ținuturile de la nord de Marea Neagră, inclusiv Moldova, Crimeea și vestul Cucerului⁴⁰, hartă altfel remarcabilă ca mod de utilizare a culorilor în redarea reliefului și a pădurilor.

— Harta lui I. Trescotti din 1769, în scara circa 1/1.750.000 — „Карта представляющая Польшу и Молдавию с около лежащими землями сочинённая при Импер. Академии Наук поновейшим известиям”⁴¹

— Harta engleză a lui *Andrew Dury* și *P. Bell* din 1770—1774, cu titlul „Map of the present seat of war between the russians, poles and Turks”⁴² este, ca și precedentă, o copie exactă a hărții lui D'Anville,

³⁷ B.N. — Ge D.D. 3053.

³⁸ „Troisième partie de la carte d'Europe contenant le midi de la Russie, la Pologne et la Hongrie, la Turquie”. B.N. — Ge.D.D. 171. În țară — B.C.U. Cluj H5/15 etc.

³⁹ A.N. — N.N. 168—161.

⁴⁰ A.N. — N.N. 168—192.

⁴¹ B.N. — Ge A.A. 1312.

⁴² B.N. — Ge D.D. 3052.

în ciuda afirmației că ar fi folosit manuscrise și hărți ale contelui de Cernișev. Această hartă a cunoscut mai multe ediții și variante. Față de cele existente la Biblioteca Academiei R.S.R.⁴³, ediția de la Biblioteca Națională din Paris prezintă unele diferențe în redarea toponimiei (*Potachan* în loc de *Botacham*, *Dorokoi* — *Dorohoi*, *Skinti* — *Skinte* ș.a.). De asemenea sînt trecute în plus unele drumuri: Cernăuți — Botoșani — Șipote — Iași, Iași — Birlad — Galați etc.

— Harta lui *M. Brion de la Tour* „Carte curieuse des nouvelles limites de la Pologne, de l'Empire Ottoman et des États Voisins” (Paris, 1775)⁴⁴. Este o hartă la scară mică (circa 1/7.000.000) care indică Bucovina de curînd ocupată de austrieici („District de 120 villages”) precum și Oltenia, temporar ocupată de aceștia („Bannat de Valakie”).

A. C. treia categorie de hărți generale cuprinde pe cele bazate pe ridicări topografice la scară mare și apar spre sfîrșitul sec. al XVIII-lea, fiind rezultatul lucrărilor topografilor austrieici și ruși. Deși numărul lor este mult mai mare, fie că ele sînt cunoscute, fie că originalele nu se găsesc la Paris ci la Viena și Moscova, încă aici nu ne vom ocupa decît de cîteva din ele.

Deși ridicările topografice efectuate acum sînt foarte serioase, la scări mari, generînd așa numitele hărți iozefine ale Banatului (1/25.200), Transilvaniei (1/28.800) și Bucovinei (1/57.600) din anii 1769 — 1775, harta lui Otzellowitz pentru vestul Moldovei (1/28.000) din 1788 — 1790⁴⁵ harta lui Specht pentru Țara Românească (1/57.600) din 1790 — 1791⁴² aceste hărți au rămas mult timp necunoscute marelui public și nu s-au reflectat direct și imediat în cartografia oficială a altor țări.

Dintre hărțile din această categorie cea mai interesantă ni se pare harta rusească manuscrisă a Dunării inferioare⁴⁷, la scara circa 1/187.000, care datează probabil din timpul războiului din 1768 — 1774 (partea sudică a hărții lui Bawr are multe asemănări cu ea și pare a fi folosită, prin reducere; în orice caz ea este anterioară revoluției franceze, deoarece a aparținut cabinetului topografic al regelui, conform ștampilei). Harta este rezultatul unei ridicări destul de expeditivă, de pe un vas fluvial probabil, ridicare care nu s-a preocupat decît în treacăt de interior ci doar de conturul brațelor, gîrlelor, lacurilor și bălților, precum și de posibilitățile de navigație. Așezările sînt cam confuze, cu nume greu de descifrat, mai ales în Cîmpia Romînă. Totuși se pot distinge și aici Slobozia, Gropenii Mari, Urleasca(?), Osmanul, Tichilești, Măxineni etc. În Dobrogea sînt reprezentate Hirșova, Saraiul Vechi, Măcin, Văcăreni, Luncavița, Rachelul, Isaccea, Parcheș, Somova, Cișla, Tulcea, Babadagul(?) și Karahermanul. Cercetările nu au avansat la sud de Delta Dunării, ceea ce explică de ce complexul lagunar al Razelmului este prezentat cu totul schematic și cu mari greșeli, se vede că după hărți anterioare. Harta indică un număr mare de brațe și gîrle — Sf. Gheorghe,

⁴³ H. 399 — D.VII.40 și D.CXXII.10.

⁴⁴ B.N. — G. D.D. 3107.

⁴⁵ Sc. Panaiteșcu, *Din istoricul cartografiei*, în „Bul. Soc. Reg. Rom.” Geogr., XXXVII, 1916—1918, București, 1919, p. 416—417.

⁴⁶ N. Docan, *Lucrările cartografice despre războiul din 1787—1792*, în „An. Acad. Rom.” s. II, Mem. secț. ist. XXXIV, 1911—1912, p. 1249—1360.

⁴⁷ Vinc. Cartes et Plans R. 18, D3/4.10 B.503.

Sulina, Chilia, Rusca, Obretin, Fortuna, Crēmenea, Pașca etc, lacuri — Fortuna, Tătaru, Roșu, Șerban, limanele Mălinei și Cătușei de lângă Galați ș.a., ostroave — Balaban, Vintul, Pretec, Rogoza etc. Delta Chiliei nu era încă formată și deci nici baia Musura, așa cum nu se conturase nici insula Sahalin⁴⁸. În Deltă erau, după hartă, foarte puține așezări (Sf. Gheorghe și Chilia Veche) ceea ce nu corespunde realității, dacă ținem seama că nici măcar Sulina nu este prezentă, în locul acesta fiind desenate doar două faruri. Harta are anexat un tabel amănunțit cu adîncimile afluenților, brațelor și gîrlelor — Crēmenea, Siret, Prut, Șontea etc — dată în sajeni dar și în picioare (de exemplu, Crēmenea avea adîncimi de 5—7 sajeni, Șontea de 6—18 picioare ș.a.m.d.).

Celelalte hărți din această categorie sînt hărți la scări mici, întocmite pe baza generalizării hărților topografice.

Așa este harta lui F. Müller din 1805, la scara circa 1/700.000, intitulată „Mappa novissima regnorum Hungariae, Croatiae, Sclavoniae nec non magni principatus Transylvaniae”⁴⁹. Prin bogăția detaliilor (aproape totalitatea așezărilor, repartitia exactă a pădurilor etc.) este evident că la baza lucrării au stat hărțile iozefine, însă pentru Țara Românească autorul nu a cunoscut harta lui Specht și nici harta lui Oztzellowitz pentru Moldova. Harta de la Arhivele Naționale din Paris este o ediție mai nouă a hărții aceleiași autor din 1792, existentă la Biblioteca Academiei R.S.R.⁵⁰. Diferențele sînt mici, ediția mai nouă remarcîndu-se prin redarea toponimiei mai aproape de pronunția românească (*Granicesți* în loc de *Granitzest* etc.).

Harta lui Ignatz Heymann din 1808 — „Postcharte des Königreichs Ungarn”⁵¹ la scară mai mică (circa 1/1.500.000) este, în ciuda titlului, o hartă generală, influențată de harta lui F. Müller, dar cu detalii mai puține, datorită generalizării. Față de exemplarul existent la Biblioteca Academiei R.S.R.⁵², harta de la Vincennes este ceva mai completă (de exemplu, are în plus drumul de poștă Caransebeș — Reșița), în schimb orașele sînt prezentate perspectiv, ca pe hărțile medievale, probabil pentru a-i da un aspect mai popular. Harta de la B.A.R. neavînd indicat autorul, putem, datorită asemănării perfecte să-i precizăm paternitatea.

Harta lui F. G. Levrault — „Carte de la Turquie d'Europe (partie septentrionale)”⁵³, apărută la Paris în 1827, la scara 1/1.600.000, prezintă mai detaliat Țara Românească și Dobrogea, în vreme ce pentru Moldova rămîne la nivelul hărții lui Bawr. Relieful este expresiv redat, în special în Podișul Central Moldovenesc. Harta indică orașele și ținuturile, drumurile și împărțirea administrativă. În Moldova, aceasta din urmă are unele curiozități: se indică un așa zis ținut al Bistriței, cu o reședință omonimă așezată la confluența Bicazului, ținutul Neamț este

⁴⁸ Pentru cercetările morfo-dinamice de detaliu ar fi interesant de comparat această hartă cu hărțile topografice ale sec. al XIX-lea, în special cu cele ale lui Spratt și Wilkinson (1856—1857) și Hansford, Kühl și Hartley (1870—1871).

⁴⁹ A.N. — N.N. 6—22 à 25, D. 17.

⁵⁰ H.II. 269.

⁵¹ Vinc. Cartes et Plans N.14 II C.1/37.

⁵² H.I. 1806.

⁵³ A.N. — N.N. 168—28.

separat de ținutul Pietrei, Hușii apar ca reședința unui ținut aparte care nu face parte din Fălciu ș.a.

Harta căpitanului *Sadetzky*, gravată de *Bernard Biller* (Viena 1830—1840), cu titlul „Mappa generalis topographico-ecclesiastica-etnographica-statistica Regni Hungariae partiumquae adnexarum Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarium, magni item Principatus Transilvaniae”⁵⁴, la scara circa 1/710.000, are o planimetrie foarte corectă, cu care hărțile austriace ne obișnuiseră deja, odată încheiată ridicarea topografică completă. Mai demne de interes sînt la această hartă anexele: tabele împărțirii administrative cu suprafața și populația satelor și orașelor, pe comitate, diviziunile militare, diviziunile eclesiastice și religia populației. Aceste anexe dau posibilitatea de a calcula totalul populației românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, care se ridică, după datele hărții la 1.850.340 persoane. Distribuția pe așezări a naționalităților și a religiilor se indică prin semne convenționale. Alte semne marchează liceele, episcopiile etc. Conform tabelelor de populație principalele orașe din centrul și vestul țării erau următoarele: Brașov (30.000 locuitori), Cluj (18.210 loc.), Sibiu (16.500 loc.), Oradea (14.727 loc.), Arad (13.221 loc.) și Sătmar (11.656 loc.). La unele orașe se indică și structura populației pe religii — de exemplu, la Arad, din 13.221 locuitori, 6.889 erau ortodoksi, aceștia fiind aproape în totalitate români. O altă anexă a hărții este o perspectivă dimensionată a principalelor masive muntoase, cu altitudinea în stîmjeni vienezi; pe acest desen sînt prezente și următoarele vîrfuri din Carpații românești: Retezatul — 1360 W. Kl., Parîngul — 1350, Scărișoara (Făgăraș) — 1256, Pietrosul Borșei — 1049, Cîndețul (com. Hunedoara) — 1075, Inăul — 1013, Țibleșul — 959, Gutinul — 750. Legenda clasifică așezările în *urbes liberae regiae*, *praesidia*, *urbes et oppida episcopales*, *pagi* și *praedia*. De asemenea, sînt clasificate șoselele, drumurile și potecile. Deși harta caută să pună la dispoziție o informație completă, în comparație cu bogăția de date asupra așezărilor și populației, oroși hidronimia sînt relativ sărace.

D. Hărțile Mării Negre. Cele mai multe dintre acestea se găsesc în Fondul Marinci de la Arhivele Naționale din Paris, mai greu accesibil față de alte fonduri.

În general hărțile Mării Negre marchează o întîrziere față de hărțile bazinului dunărean, datorită lipsei unor ridicări mai precise în condițiile menținerii acestei mări sub dominație turcească pînă la sfîrșitul sec. al XVIII-lea. Mult timp cartografii occidentali nu au avut la dispoziție decît vechile portulane din secolele XI—XV și s-au mulțumit să le reia, cu schimbări neînsemnate.

Iată, de exemplu, harta lui *A. Joan Chardin* „Ponti Euxini cum regionibus versus septentrionem et orientem nova tabula”⁵⁵, din 1672, la scara circa 1/5.000.000. Harta nu are nici măcar rețea cartografică iar conturul mării este deformat prin alungire, din lipsa datelor asupra longitudinilor, Delta Dunării are cinci brațe, ca pe majoritatea portulanelor. Ceva mai multe detalii se dau doar pentru litoralul caucazian.

⁵⁴ Vinc. Cartes et Plans 14 II C.I/7—4.6.C.757.

⁵⁵ B.N. — Ge D.D. 5955.

Harta lui *Matth. Seutter* „Nova mappa Maris Nigri et freti Constantinopolitani”, din jur de 1715 ⁵⁶, deși la scară ceva mai mare — circa 1/3.000.000 — are de asemenea deformări mari. Între brațele Dunării harta indică mai multe așezări: *Licosteno* dar și *Kilier*, *Wachi* (?), *Mad* (?), *Lujow* (?), *Rabych* (?), *Carsil* (deformare de la *Carsium*), *Zoff* (?), *Niwoz* (Dunavăț?), *Siber* (?), *Glitho* (Litcov?), *Losch* (poate de la ghiolul *Rosu*) și *S. Giorgio*. Unele din aceste localități provin de pe portulanele medievale (*Licosteno*), iar altele sînt atît de deformate încît nu pot fi descifrate cu ușurință. Harta este deci un exemplu de preluare necontrolată a unor surse diverse și nu de primă mînă, nici acestea.

Nici harta lui *Ambry de la Motraye* „Mare Nigrum” ⁵⁷ (circa 1730) nu se bazează pe informații de bună calitate, deși autorul a călătorit prin mai multe continente ⁵⁸. Pe actualul țărm românesc se indică *Magnigallia* dar și *Pangull olim Tomis* (!), apoi *Codgeali*, *Baba*, *Kustangi ol. Constantia*, *Istropolis*. Dezordinea și anacronismele sînt la nivelul descrierilor sale de călătorie, superficiale.

De la mijlocul secolului al XVIII-lea datează mai multe hărți olandeze ale Mării Negre: harta lui *Claas de Vries* din Amsterdam („Nieuwe wassende gradige pas-kaart van de geheele Swarte Zee strekende van Asoff tot Constantinopolen, met dan wysing van meest alle de Havens Rivieren en de Foortressen of te Sterktens”) ⁵⁹, în scara circa 1/2.500.000, două ediții ale hărții lui *Hendrick Doncker*, de asemenea din Amsterdam ⁶⁰, („Nieuwe, accurate en naaukeurige kaart van de Pontus Euxinus”, din 1746 și „Nieuwe accurate en naaukeurige kaart van de Pontus Euxinus hodie Mare Nigrum by de russe genaannt Zarno More”, cam din aceeași epocă), ambele în scara circa 1/3.000.000 și harta lui *N. Witsen* — „Pontus Euxinus of nieuwe en naaukeurige paskaart van de Zwarte Zee” ⁶¹, de asemenea în scara circa 1/3.000.000. Hărțile olandeze par a fi beneficiat de unele izvoare rusești, harta lui *Claas de Vries* avînd chiar legenda dublă, în rusă și neerlandeză. Conturul Mării Negre este din ce în ce mai corect, deși proeminența capurilor rînîne exagerată. *Zoff*, *Zoh* sau chiar *Roff* se dovedesc a fi în cele din urmă *Sulina*, apar gura Portiței, *Karahermanul* etc. Pe harta lui *Witsen* se indică denumirile turcești, cam deformate ale gurilor Dunării: *Gelli Bogasi*, *Solina Bogasi* și *Kesrali-as jaboasi*, dar Portița își păstrează o formă apropiată de cea românească — *Porgtatzia*. Pe harta lui *Doncker* dispăre al cincilea braț al Dunării, de la sud de Portița și rămîn doar patru (*Keli*, *Sulna*, un braț fără nume — Sfîntul Gheorghe și *Porktisizia*). Așezările de pe țărmul dobrogean sînt la *Doncker* *Mankalia*, *Cutenlia* (Constanța), *Watra Sarmanu* (Caraherman) și *Silei Sola* (*Sulina*?). Pe a doua ediție a hărții lui *Hendrick Doncker* sînt cîteva măsurători de adîncime în lungul litoralului sudic și sud-estic al Crimeei, ceea ce atestă, de sigur sursa rusească de informare.

⁵⁶ B.N. — Ge D.D. 5957.

⁵⁷ B.N. — Ge D.D. 5954.

⁵⁸ A. de la *Motraye* *Voyages en Europe, Asie et Afrique*, La Haye, 1727.

⁵⁹ A.N. — 3 J.J./230/97.

⁶⁰ Ambele la aceeași cotă cu precedentă.

⁶¹ B.N. — Ge D.D. 5968.

Din lipsa de informații și harta lui D'Anville, în scara circa 1/1.500.000, asupra Mării Negre⁶² este mai slabă în comparație cu alte hărți ale sale privitoare la sud-estul Europei. Ca și pe hărțile olandeze, pe care le cunoștea, conturul de ansamblu al mării este destul de corect, dar sinuozitatea țărmului este exagerată. Hidrografia Dobrogii rămâne încă neclară, unul din micile râuri nord-dobrogene fiind prezentat ca un râu important care vine de undeva din vest, vărsându-se la N de Caraherman. În colțul din dreapta sus al hărții se dau și distanțele în mile (de ex.: „de Kily a Sounnah 30 milles”). Gurile Dunării, în număr de patru, ca și pe hărțile olandeze contemporane, se numesc aici *Kily boghazî*, *Sounna boghazî*, *Dazrail boghazi* și *Dortchtchah boghazi* (Portița). Pe actualul țărm românesc se înșiruie localitățile *Mankalia*, *Sud Kevyly (Lac Lait)*!, *Keustandgé*, *Kara Khyrmen* și *Kily Kalezi*.

Totuși harta lui D'Anville a influențat și pe alții, de exemplu pe S. Bellin, care îmbină datele lui D'Anville cu noi informații rusești în „Carte réduite de la Mer Noire, dressée pour les services des vaisseaux du roy”, din 1772, la scara circa 1/3.000.000⁶³. Spre deosebire de varianta acestei hărți existentă la Biblioteca Academiei R.S.R.⁶⁴, harta de la Biblioteca Națională din Paris, deși poartă același an, indică în plus zonele recunoscute și sondate din Marea Neagră: gurile Niprului, gura Sulina, golful Varna, golful Burgas, țărmul la NV de Bosfor pînă la Capul Negru, golful Amassera, golful Sinope și golful Ghelindjik. De asemenea, în loc de *Dunes de Sable et Vase* din fața gurilor Dunării, apare indicația *Boues de Vast*, denotînd surse olandeze.

O copie a hărții lui Bellin este „Mare Negro” de Giacomo Baseggio, apărută la Venetia în 1779⁶⁵, pe care întîlnim, ca și pe harta imitată indicațiile „Mankalia — rovine di un antico mollo; Soulina — bocca la più profonda” etc.

Harta „Zwaite Zee”, la scara circa 1/2.500.000 a căpitanului Jan Hendrik Kinsbergen din Amsterdam, păstrată la Arhivele Naționale la aceeași cotă cu cea a lui Baseggio, folosește măsurătorile vasului rusesc „Hotin”, făcute în anul 1775, de la gurile Dunării spre nord. La sud de gurile Dunării valoarea hărții este mult mai mică, aici domnind o confuzie generală și reminiscențe din vremea portulanelor: *Carahirmen* dar, în altă parte și *Zanavarda*, *Chiustenge of Preslovisca* (!), dar, în altă parte și *Tomiswar*, *Tusla*, *Baba*, *Magnagalia*, dar în altă parte și *Pangata* ș.a.m.d. Asemănătoare este harta lui Dezauche din 1785 — „Carte réduite de la Mer Noire” la scara circa 1/2.500.000. În sfîrșit, „A new draft of the Black Sea”⁶⁶ de Laurie & Whittle, la scara circa 1/2.500.000, apărută la Londra în 1794, recunoaște chiar în titlu de a fi „composed chiefly from the russians surveys”, ceea ce reiese de altfel și din toponimie (*Ruski Bogasi* — Sulina, *Ghiourchevi Bogasi* — Sfîntul Gheorghe etc.).

II. Hărțile speciale (tematice) sînt, bine înțeles, mult mai puțin numeroase și apar mai tîrziu decît hărțile generale. În afara unor hărți istorice și hidrografice, cunoscute în țară (ale lui Sanson, Marsigli, Maire),

⁶² B.N. — Ge D.D. 5963. Harta este sub formă de manuscris, neterminată.

⁶³ B.N. — Ge C. 8902.

⁶⁴ H. 3609 D.CXIII. 81.

⁶⁵ A.N. — 3 J.J./230/97.

⁶⁶ Aceași cotă cu harta lui S. Bellin, ca și precedenta.

la Arhiva Istorică Militară a Franței, de la Vincennes ⁶⁷ se păstrează și o hartă etnografică, destul de interesantă pentru noi, alcătuită de *Paul de Bourgoing*, fost ambasador al Franței la Petersburg, Dresda, München și Madrid și autor, printre altele, al unei cărți intitulată „*Guerres d'idiomes et de nationalités*” (1849), în care tratează problema națională în Europa. Harta apărută, de asemenea în anul 1849, foarte probabil în legătură cu lucrarea amintită, poartă titlul de „*Carte ethnographique, historique et stratégique des contrées hongroises, slaves, moldo-valaques et allemandes*”. Este una dintre primele hărți etnografice referitoare la Țările Române, apărută după harta cehului *Safarik* ⁶⁸, însă anterioară hărților etnografice cunoscute, ale autorilor Carl v. Czoernig, G. Lejean, H. Kiepert, M. F. Mirkovici, Mackensis și Irby, din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. În ceea ce ne privește, repartiția românilor este reprezentată destul de corect, cu excepția Dobrogii, unde prezența românilor este neglijată, chiar în zonele unde aceștia sînt prezenți pe harta lui *Safarik* (Isaccea, Măcin, Hirșova, Rasova — Silistra, Tulcea); doar în Delta Dunării se indică populație românească. *Bourgoing* prezintă corect, în schimb, populația românească din Craina, dar o reduce pe cea de pe dreapta Dunării, din Bulgaria, existentă pe harta lui *Safarik* (la Vidin, Nicopol, etc). Harta lui *Bourgoing* extinde mai mult populația cean-găiască de pe valea Siretului, dar păstrează aceeași întindere exagerată a populației maghiare de pe valea Mureșului, ca la *Safarik*. Ca elemente noi, *Bourgoing* introduce unele colonii armenesti din Transilvania (Gherla, Dumbrăveni), pe cele franceze din Banat (Saint Hubert, Charleville și Seuletour) recunoscînd însă germanizarea lor deja completă, doar bătrîinii mai vorbind puțin limba franceză. Autorul dă o deosebită atenție transcrierii corecte a oiconimelor, în limba și alfabetul populației localnice, iar, acolo unde este cazul — în mai multe variante naționale. În acest sens, el precizează, în notele explicative, că începuse scrierea toponimelor românești în alfabetul chirilic, la care însă a renunțat ulterior, aflînd de procesul de introducere treptată a alfabetului latin în principate. Harta dă și unele informații statistice (după *Haenfler*), din care rezultă o populație de 2.317.340 români în imperiul habsburgic, în Transilvania românii deținînd o majoritate de peste 60%. Notele marginale exprimă simpatia autorului pentru poporul român și amintirea „ospitalității cordiale” găsite la București în timpul călătoriei din 1828.

În sfîrșit, am mai putea menționa și o hartă poștală, cea a lui *Francisc Karacs*, tipărită la Pesta în 1802, cu titlul „*Mappa postalis inclyti regni Hungariae*” ⁶⁹. Spre deosebire de harta lui *Heymann*, din aceeași perioadă (vezi mai sus), deși la aceeași scară, aceasta este o hartă poștală propriu-zisă care prezintă doar diviziunile poștale, drumurile de poștă cu stațiile și distanțele între ele (distanțe medii de 2—5 leghe).

Desigur că în alte arhive și biblioteci din Paris, ca și din alte capitale europene (Viena, în special), trebuie să mai existe un număr apreciabil de documente cartografice referitoare la România, documente care merită

⁶⁷ Vinc. — 1511.

⁶⁸ P. J. *Safarik*, *Slovansky Zemevid*, Praha, 1842. Fotocopie în D. D. Dimancescu, *Monumenta cartographica*, B.A.R. — H.V. 659.

⁶⁹ A.N. — N.N. 6—17, D-16.

a fi semnalate și fotografiate, pentru a fi făcute cunoscute în țară, în ideea mai veche a realizării unui adevărat corpus de hărți cu caracter istoric, necesar cercetătorilor din cele mai diverse domenii de activitate.

RÉSUMÉ

L'article présente une série de cartes concernant les pays roumains, rencontrées dans les bibliothèques et les archives de Paris.

La plupart de ces cartes sont des cartes générales. On distingue parmi les cartes générales quatre catégories différentes :

— Des cartes antérieures à la parution des premières œuvres cartographiques autochtones, comme „Tabula nova Poloniae, Ungariae & Russiae” de la Bibliothèque Nationale de Paris.

— Des cartes inspirées par les œuvres cartographiques autochtones, surtout par la carte de la Transylvanie de J. Honterus, les cartes de la Moldavie de G. Reichersdörfer et D. Cantemir et par la carte de la Valachie de C. Cantacuzino. Cette catégorie comprend des cartes dressées par M. Stier, M. Seutter, G. Levasseur de Beauplan, J. Hofmann, P. William, G. Delisle, J. B. Bourguignon D'Anville, P. Coronelli, I. Trescott, M. Brion de la Tour e.a.

— Les cartes basées sur les relevements topographiques autrichiens et russes, cartes qui sont dressées dès la fin du XVIII-e s., comme la carte russe manuscrite du Danube inférieur, les cartes de F. Müller, I. Heymann, F. G. Levrault, Sadetzky et Biller.

— Les cartes de la Mer Noire, longtemps beaucoup moins avancées que les cartes terrestres, comme celles de M. Seutter, Ambry de la Motraye, Claas de Vries, H. Doncker, D'Anville, J. H. Kinsbergen, S. Bellin, G. Bassegio etc.

Enfin, parmi les cartes spéciales on insiste sur la carte ethnographique de P. de Bourgoing, une des premières cartes de cette catégorie qui concernent aussi les pays roumains

PRECIS

The article presents some maps concerning the Romanian Principalities found in the libraries and archives in Paris.

The great majority of them are general maps. We can distinguish among the general maps four different categories :

— The maps issued before the publishing of the first original cartographic works as „Tabula nova Poloniae, Ungariae & Russiae” from the National Library in Paris.

— The maps inspired by the original cartographic works, especially by the map of Transylvania by J. Honterus; the maps of Moldavia by G. Reichersdörfer and D. Cantemir and by the map of Wallachia by C. Cantacuzino. This category comprises maps drawn by M. Stier, M. Seutter, G. Levasseur de Beauplan, J. Hofmann, P. William, G. Delisle, I. B. Bourguignon D'Anville, P. Coronelli, I. Trescott, M. Brion de la Tour etc.

— The maps based on the Austrian and Russian topographical measurements which are drawn at the end of the 18th century such as the Russian manuscript of the lower Danube, and the maps of F. Müller, I. Heymann, F. G. Levrault, Sadetzky and Biller.

— The maps of the Black Sea, less developed than the terrestrial maps, such as those of M. Seutter, Ambry de la Motraye, Claas de Vries, H. Doncker, D'Anville, J. H. Kinsbergen, S. Bellin, G. Bassegio etc.

At last, among the general maps is pointed out the ethnographical map by P. de Bourgoing, one of the first map of this category concerning also the Romanian Principalities.

O HARTĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI DIN DECENIUL AL 4-LEA AL SECOLULUI AL XIX-LEA

LIUBA IANCOVICI

La Arhivele Statului din București, fondul Vornicia din lăuntru, în dosarul nr. 2644/1840, p. 1, f. 100 există o hartă¹ tipărită, a Țării Românești². Este scrisă în limba română cu litere cirilice. Harta are 59 cm. în lungime și 47 cm. în lățime. În partea de sus, la mijloc, este imprimat un vultur bicefal, cu o cruce în-cioc și cu un iatagan turcesc în ghiare. Dedesupt stă scris cu litere mari: „Harta Țării Românești”. În spațiile libere de sus, în dreapta și în stînga, sînt notate județele, numerotate cu cifre romane. În colțul de jos la stînga, este indicată scara hărții. Harta este mărginită de un chenar rezultat dintr-un joc de linii negre și spații albe și dintr-o dungă groasă de o culoare verde deschis. Jos, la mijloc, sub chenar, este consemnat locul tipăririi și autorul hărții: „București la Fr. Valbaum”, dar nu este datată. Harta este străbătută de linii arătînd coordonatele geografice³.

În transcrierea denumirilor pe hartă, autorul, fiind german, folosește pentru vocala *ă* vocala *a* și *o*, iar pentru vocala *î* vocalele *i* sau *u*, de pildă localitatea Măgura o scrie Mogura, localitatea Ciîneni Cuineni etc.⁴ Consoana *ț* nu de puține ori o redă prin *z*, iar consoana *z* prin consoana *s*. Unele consoane din alfabetul cirilic sînt confundate cu cele din alfabetul latin, de unde rezultă utilizarea consoanei *b* în locul consoanei *v* și invers. Citeodată, incertitudinea în aplicarea acestor consoane, se transpune pe hartă, de pildă, în județul Mehedinți, pe lîngă Dunăre, găsim scrisă o localitate astfel: „Bradu sau Vadra”. În cazuri mai rare *s* este transformat grafic în *z*, de pildă, localitatea Snagov este scrisă Znagov. Dealtminteri, autorul recurge destul de des la alfabetul latin, literele asociate însă, nu constituie rezultanta nici unei logici, de pildă localitatea Valea Popi este scrisă „Balя-Popi, prima parte a cuvîntului cuprinde două litere din alfabetul cirilic *v* (*в*) și *ea* (*я*), iar a doua parte

¹ Pentru ca harta să fie ferită de deteriorări, conducerea instituției, la sezizarea noastră, a scos-o din dosar, lăsînd în locul ei o fotocopică, a legat-o și a predat-o bibliotecii.

² Un al doilea exemplar se află la Academia R. S. România avînd cota: Hărți II 246

³ Teritoriul țării este cuprins între paralelele 44°–46° și între meridianele 20°–26°

⁴ În transcrierea denumirilor am respectat fonetica autorului și le-am redat întocmai.

numai litere din alfabetul latin. Autorul recurge mai des la următoarele litere latine : i, m, l, p, u, t, z.

Izvorul de inspirație a autorului a fost probabil harta rusească din 1835 ; neconcordanța dintre numeroase denumiri însă, cu precădere cele de munți și mănăstiri, îndreptățește presupunerea că autorul a avut la îndemână și alte informații.

Harta înfățișează Țara Românească din punct de vedere fizic, economic și administrativ-politic.

Sub raport fizic sînt prezentați munții, riurile și lacurile ; sub raport economic : drumurile, iar sub raport administrativ-politic ; hotarele țării și ale județelor, orașele, târgurile, satele și unele mănăstiri.

Munții sînt redați cu ambele versante, notarea lor, însă, s-a făcut numai pe versantul muntean. Începînd de la apus spre răsărit sînt consemnate următoarele șiruri de munți : M. Osla, M. Munșa, M. Dolota și M. Boila la apus de riul Olt ; M. Groapa, M. Popușa și M. Bucegi, la răsărit de riul Olt.

Apele sînt trasate aproape toate, sînt numite, însă, numai următoarele : Dunărea, Deznățuiu, Jiul, Oltul, Vede, Argeșul, Dîmbovița, Ialomița, Buzăul și Siretul.

Lacurile și bălțile pot fi identificate în majoritate, atît cele de pe marginea Dunării cît și cele din interior — întrucît nu sînt numite — după localitățile cu același nume din apropierea lor. Așa de pildă lacul Nedeea are lingă el satul Nedeea, lacul Potelu satul Potelu etc.

Harta consemnează cu multă precizie căile de comunicație din țară. Drumurile de poștă, care de fapt sînt drumurile mari, sînt redade prin două linii paralele, celelalte printr-o singură linie. Din analiza topografiei drumurilor și a stațiilor de poștă a rezultat constatarea certă că harta a fost tipărită posterior anului 1836 și nu mai tîrziu de anul 1841, deoarece drumurile și stațiile de poștă însemnate pe hartă sînt cele stabilite prin contractul de arendare a Poștei din 1836⁵, iar unele adausuri executate cu creionul, în scopul schimbării, corectării sau înființării de noi drumuri și stații de poștă, corespund întru totul propunerilor și cererilor adresate stăpînirii de către beneficiarii transportului, în anii 1839 și 1840. Aceste propuneri s-au materializat în dispoziția nouă a rețelei de drumuri, dispoziție legiferată apoi prin contractul de arendare a Poștei din 1841. De pildă, este trasată cu creionul direcția unui drum nou, neexistent în 1836, dealungul Dunării „de la Călărași prin Oltenița, Giurgiul, Turnu, Calafat pînă în Cerneți”⁶. Alt drum trasat cu creionul și a cărui înființare a fost aprobată de stăpînire în 1840⁷ este cel care a unit direct Buzăul cu Brăila ; pînă în 1840 legătura dintre Buzău și Brăila se efectua prin Focșani⁸.

⁵ Arh. St. Buc., fond Vornicia din lăuntru, dosar 5396/1835, f. 8—11.

⁶ *Ibidem*, dosar 2644/1840, p—1, f. 1, 28, 47. Înființarea drumului a fost aprobată ca urmare a cererii din 1840 a negustorilor din porturile de la Dunăre, pentru a li se face „o mai bună” înlesnire comunicației negoșului pã marginea Dunării”. (*Ibidem*)

⁷ *Ibidem*, f. 26.

⁸ C. C. Giurescu, în lucrarea *Principalele Române la începutul secolului al XIX-lea*, consultînd exemplarul de la Academia R. S. Româna consideră că această hartă „nu reprezintă un progres față de hărțile administrative, dimpotrivă”, pentru mai multe motive, printre care și acesta, că omite „drumul [de poștă] Brăila—Buzău” (p. 203), ceea ce de fapt este inexact, deoarece drumul acesta n-a fost omis de autor, ci pur și simplu nu exista la data cînd a fost executată harta și înființarea acestui drum a survenit abia în 1840 cînd s-a făcut de fapt și consemnarea cu creionul pe hartă.

Un al treilea, de asemenea, trasat cu creionul, urma să unească direct Slatina cu Pitești⁹ etc.

Unele drumuri noi schițate cu creionul, ca urmare a aprobării construirii lor de către Vornicie, n-au luat totuși ființă și deci nu vor figura în sistemul de drumuri alcătuit la 1841, pentru motivul că domnitorul, neînțelegând importanța lor social-economică, nu și-a dat încuviințarea. În această situație se afla drumul care urma să unească Bucureștiul, prin Ploiești, cu Brașovul. Drumul existent mergea numai pînă la Cîmpina. În 1840 beneficiarii transportului au cerut prelungirea lui pînă „la Vama Timișului”¹⁰. Găsind întemeiată cererea, Vornicia a aprobat-o și a dispus să se procedeze la fixarea stațiilor de poștă. Aceste stații au fost : „Filipeștii de tirg”, Breaza, Zamora, Posada și ultima „pe hotar la 6.600 stînjeni”¹¹ depărtare de Posada. Domnitorul a respins propunerea de construire a drumului și stațiilor de poștă, invocînd motivul că nu se justifică din punct de vedere economic, deoarece circulația între „București și Brașov este numai o comunicație de vecinătate, care mai adesea și mai bine se îndeplinește cu mijloace particulare”¹². Aceeași soartă au avut-o și alte drumuri consemnate cu creionul pe hartă. Mai mult chiar drumul, dintre Craiova și Cerneți a fost construit, ca și stațiile de poștă, pe direcția Craiova—Strehaia—Cerneți, întocmai cum este trasat cu creionul pe hartă, dar abia după terminarea lucrărilor de construcție s-a constatat că „este cu greu a se ține în bună stare, fiind și mai dă ocol și pă loc humos”¹³, astfel încît s-a dat dispoziție să se desființeze, rămînînd a se face comunicația între Craiova și Cerneți „pă la Tîntăreni pă drumul Tîrgu-Jiului”¹⁴.

Harta consemnează și o rețea de drumuri secundare, desemnate, după cum s-a menționat printr-o singură linie. Acestea fac legătura între drumurile mari, ca de pildă : drumul de poștă Slobozia—Pioa—Pietrii etc. unit cu drumul de poștă Rîmnicul Sărat—Brăila printr-un asemenea drum secundar. Unele dintre aceste drumuri secundare fac legătura între două orașe prin care nu trecea drumul de poștă ; așa a fost de pildă cel care unește Giurgiu cu Mavrodin etc.

Consemnarea drumurilor mari și chiar a celor mici pe hartă, prezintă o importanță istorică foarte mare. Ele sînt o oglindă a dezvoltării legăturilor economice, sociale, administrativ-politice și chiar culturale din acea vreme. Precizia cu care sînt însemnate pe hartă duc la concluzia că harta a fost comandată de stăpînire, tocmai în vederea acestui scop. În sprijinul acestei afirmații vine și faptul că harta este atașată contractului de arendare a Poștei din 1841, împreună cu o altă hartă, executată de mină după aceasta și la aceeași scară și intitulată „Poștile și carantinele

⁹ Arh. St. Buc. fond Vornicia din lăuntru, dosar 2644/1840, p—1, f. 3.

¹⁰ Ibidem, f. 27.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, f. 65.

¹³ Ibidem, f. 42.

¹⁴ Ibidem.

Țării Românești". Această hartă ne oferă astfel, dovada sigură a existenței unei rețele de drumuri, destul de dezvoltată la 1840, drumuri care străbat în lung și în lat suprafața țării.

Importanța hărții este întărită și de elementele politice pe care le consemnează. Hotarele țării sînt în genere bine trasate. O serie de însemnări din afara granițelor țării, prezintă și ele o semnificație politică deosebită. În partea de nord, Țara Românească se mărginește cu „Transilvania, și nu cu Austria, cum se folosește în documentele vremii. De asemenea drumul București—Ciîneni este continuat în mod firesc pînă la Sibiu, iar numele acestui oraș este notat „Sibiu sau Hermanstadt". La nord de Predeal este însemnat orașul „Brașovul sau Kronstadt". În notarea acestor două orașe, prioritate au denumirile în limba română. Rîul Olt este redat cu toți afluenții lui de la izvoare, începînd din Transilvania și continuînd pînă la vărsarea lui în Dunăre. La apus Țara Românească se învecinează cu „Banatul", iar între Transilvania și Banat este trasată graniță, cu o linie convențională, deși ambele provincii erau înglobate în același imperiu. La sud-vest Țara Românească se învecinează cu Serbia, iar la sud este consemnată ca țară vecină Bulgaria și nu Imperiul otoman sau Turcia, cum menționează documentele oficiale ale vremii. Este semnificativ și faptul că autorul știe cu precizie unde să pună granița dintre Banat și Transilvania și dintre Transilvania și Moldova, dar el nu menționează nici un fel de graniță între Serbia și Bulgaria. În partea de nord-est și nord, harta arată că Țara Românească se învecinează cu „Moldavia".

Pe malul drept al Dunării sînt consemnate cîteva localități însoțite de semne distinctive. Acestea sînt: Vidin, Nicopoli, Rușciuc, Silistra, Hirșovu (Hirșova) și Măcin cu simboluri identice; Rahova și Sitov cu același simbol și Florentina, Arger, Lcm-Palanca, Circu-Palanca și Turtucaia au simbol comun.

Împărțirea administrativă a țării este și ea destul de clară. Țara Românească este împărțită în 18 județe care în ordinea notată pe hartă sînt: „I Slam Rîmnic, II Brăila, III Buzău, IV Ialomița, V Saacu, VI Ilfovului, VII Prahova, VIII Dîmbovița, IX Vlașca, X Muscelu, XI Argeșului, XII Teleormanului, XIII Oltului, XIV Romanaiților, XV Vilcii, XVI Dolji, XVII Mehedinți, XVIII Gorj". Hotarele județelor sînt trasate prin două linii, una neagră întreruptă și una roșie continuă. Pe aria fiecărui județ este scrisă cifra romană de pe legendă, care figurează în dreptul numelui fiecăruia din ele. Prezentarea cartografică clară a județelor, constituie un element de mare importanță pentru facilitarea studierii vechilor noastre județe, ca și pentru studierea, în genere, a trecutului țării noastre.

Totuși lipsa unci legende amănunțite îngreuiază mult studierea așezărilor. Compararea simbolurilor de pe hartă duce la constatarea că sînt folosite cu multă probitate. Pentru București capitala țării și pentru Craiova sînt folosite aceleași semne convenționale subliniind prin aceasta importanța lor administrativ-politică aproape egală. În prezentarea grafică a celorlalte orașe, există deosebiri destul de sugestive. Orașele Tîrgu Jiu, Rîmnicu-Vîlcea, Cerneți, Caracal, Giurgiu, Ruși de Vede (Roșiori de Vede), Sibiu și Brașov au același simbol. Ele constituie a doua cate-

ST. PETER'S

1. NAME
 2. ADDRESS
 3. CITY
 4. STATE
 5. ZIP
 6. PHONE
 7. TELETYPE
 8. FAX
 9. EMAIL
 10. DATE
 11. SIGNATURE
 12. PRINTED NAME
 13. POSITION
 14. COMPANY
 15. INDUSTRY
 16. PRODUCTS
 17. SERVICES
 18. MARKETING
 19. SALES
 20. RESEARCH
 21. DEVELOPMENT
 22. MANUFACTURING
 23. LOGISTICS
 24. FINANCE
 25. ACCOUNTING
 26. IT
 27. LEGAL
 28. COMPLIANCE
 29. ENVIRONMENTAL
 30. SAFETY
 31. HEALTH
 32. WELFARE
 33. EDUCATION
 34. RECREATION
 35. ARTS
 36. CULTURE
 37. RELIGION
 38. PHILOSOPHY
 39. SCIENCE
 40. TECHNOLOGY
 41. INNOVATION
 42. ENTREPRENEURSHIP
 43. LEADERSHIP
 44. MANAGEMENT
 45. ORGANIZATION
 46. STRUCTURE
 47. FUNCTIONS
 48. PROCEDURES
 49. POLICIES
 50. STANDARDS
 51. QUALITY
 52. CONTROL
 53. IMPROVEMENT
 54. INTEGRITY
 55. TRANSPARENCY
 56. ACCOUNTABILITY
 57. RESPONSIBILITY
 58. ETHICS
 59. VALUES
 60. MISSION
 61. VISION
 62. GOALS
 63. OBJECTIVES
 64. STRATEGIES
 65. TACTICS
 66. OPERATIONS
 67. SYSTEMS
 68. TOOLS
 69. TECHNIQUES
 70. METHODS
 71. APPROACHES
 72. CONCEPTS
 73. THEORIES
 74. MODELS
 75. FRAMEWORKS
 76. PARADIGMS
 77. PERSPECTIVES
 78. VIEWPOINTS
 79. OPINIONS
 80. IDEAS
 81. THOUGHTS
 82. CONCEPTS
 83. THEORIES
 84. MODELS
 85. FRAMEWORKS
 86. PARADIGMS
 87. PERSPECTIVES
 88. VIEWPOINTS
 89. OPINIONS
 90. IDEAS
 91. THOUGHTS
 92. CONCEPTS
 93. THEORIES
 94. MODELS
 95. FRAMEWORKS
 96. PARADIGMS
 97. PERSPECTIVES
 98. VIEWPOINTS
 99. OPINIONS
 100. IDEAS

[illegible]

gorie de centre urbane. Distincția s-a făcut, credem noi, pe criterii economice, întrucât toate sînt așezate la importante încrucișări de drumuri și deci și de schimburi comerciale. Nu este exclus, însă, să fie și o lipsă din punct de vedere al execuției cartografice. Orașele Pitești, Curtea de Argeș, Cîmpulung, Tîrgoviște, Ploiești, Cîmpina, Mezilu (Mizil), Urlați, Bucovu, Valeni, Slam-Rîmnic (Rîmnicu-Sărat), Focșani, Buzău, Brăila, Călărași, Urziceni, Zimnicea, Turnul (Turnu Măgurele) Slatina și Calafat au un simbol comun. În ultima categorie sînt incluse următoarele așezări urbane : Baia de Aramă (Mehedinți), Cărbunești, Bradiceni (Gorj), Horezu, Drăgășani (Vîlcea), Manicești (Argeș), Găești (Dîmbovița), Filipești (Prahova), Slobozia (Ialomița) și Mavrodin (Teleorman) care sînt de fapt țirguri. Folosirea unor semne grafice corespunzătoare mărimii și importanței politico-administrative a așezărilor urbane ușurează studiarea evoluției vieții urbane din țara noastră, ceea ce din punct de vedere istoric are de asemenea o importanță de necontestat.

Pe hartă figurează și cîteva mănăstiri al căror număr este total diferit de cel real. Denumirile lor, de asemenea, nu corespund decît în parte celor existente. Mănăstirile care, întocmai ca și celelalte localități, poartă o indicație distinctivă sînt : Cheia, Stînișoara și Valeni (Argeș); Coca Seaca, Flamînda, Piatra-Curului și Stupine (Buzău); Albeni, Butoaia, Dealului, Gorgoli și Viforca (Dîmbovița); Bucovețu, Jitaru, Savodu și Sușița (Dolj); Cernica, Herestreu, Mărcuța, Pantelimon, Pasărea, Țigănești, Vacarești și Znaovu (Ilfov); Bistrița, Negoști, Puroșița, Stehaia și Topolnița (Mehedinți); Biserica lui Negru-Vodă, Cîmpulung, Nepoești și Valeni (Muscel); Jigului, Mărgineni și Sinaia (Prahova); Morunglavă și Brancoveni (Romanati), Boboci și Berbila (Saac); Horezu; Isbașești, Stănești și Strilaia (Vîlcea). În județele Brăila, Gorj, Ialomița, Olt, Rîmnicu-Sărat, Teleorman și Vlașca nu se indică nici o mănăstire.

În sfîrșit, unul din elementele cele mai prețioase ale acestei hărți este marele număr de sate pe care le cuprinde : 1349 numite și 413 nenumite, ceea ce constituie o foarte importantă contribuție la cunoașterea dezvoltării așezărilor noastre rurale.

Numărul cel mai mare de sate se află în județele Mehedinți și Ilfov : 183 și respectiv 103 : numărul cel mai mic de sate se consemnează în județele Brăila, Prahova și Muscel, în aceeași ordine : 27, 40 și 46. Redăm mai jos, pe județe, lista așezărilor, inclusiv cele rurale, notate pe această hartă.

Județul Argeș (XI)

1. Alimănești ; 2. Arifu ; 3. Badiceni ; 4. Birgu ; 5. Birtești ; 6. Birzești ; 7. Bleici ; 8. Boișoara ; 9. Borzești ; 10. Castili ; 11. Cerbureni ; 12. Cheia ; 13. Ciofrăjeni ; 14. Ciumăgești ; 15. Colibași ; 16. Corbi ; 17. Costești ; 18. Cotmeana ; 19. Cuca ; 20. Cuineni (Ciineni) ; 21. Dedulești ; 22. Dobrești ; 23. Donești ; 24. Draganu ; 25. Dragoești ; 26. Drăguțești ; 27. Fițeni ; 28. Galița ; 29. Ghiltofani ; 30. Golești ; 31. Gorganu ; 32. Gou-

șani; 33. Jlamana; 34. Laești; 35. Manicești; (1) 36. Manicești; (2) 37. Mierli; 38. Mihai; 39. Munteni (Munci poate); 40. Musătești; 41. Ostroveni; 42. Ostrovului; 43. Perișani; 44. Poenari; 45. Racovița; 46. Rădovinești; 47. Rudenii; 48. Salatrucu; 49. Sămara; 50. Stanisti; 51. Stînișoara; 52. Stoilești; 53. Stroești; 54. Teiu; 55. Teleșu; 56. Titești; 57. Topana; 58. Turbura; 59. Valea Dealului; 60. Valea lui Ienachi; 61. Valea-Satului; 62. Valea Tomacești; 63. Vatomirești; 64. Văleni (1); 65. Văleni (2); 66. Vernești; 67. Viruteni; 68. Vlădești.

În afară de aceste 68 de sate harta consemnează simbolurile a încă 18 sate nenumite.

Ca orașe Pitești — capitala județului — Curtea de Argeș și Manicești. Mănăstiri numai trei: Văleni, Cheia și Stînișoara.

Între județele Vlașca, Argeș și Cîmpulung, un hotar convențional, la fel cu cel care mărginește județele, încadrează un fel de insulă, în care sînt cuprinse 10 sate. Acest teritoriu nu este atașat grafic, nici unui județ. Apreciind însă faptul că Pitești care este capitala județului Argeș, nu poate să fie situat pe granița de sud a teritoriului său, pentru moment, considerăm că separarea se datorează unei greșeli de desen și că de fapt această întindere aparține județului Argeș. Cele 10 sate sînt: Birloiu, Ciuciulești, Frismani, Herbinți, Jiganu, Mozaceni, Rătești, Stanislavești, Șerbănești și Teiu.

Județul Brăila (II)

1. Baldovinești; 2. Cațcani; 3. Chichinețu; 4. Ciurea; 5. Cozorul; 6. Dudescul; 7. Frumușica; 8. Gropeni; 9. Gura Călmățuiului; 10. Ibilu; 11. Ibișu-Roșu; 12. Lacul-Rece; 13. Malaoa; 14. Muftiul; 15. Naziru; 16. Pietroiu; 17. Puținței; 18. Rama; 19. Scornarul; 20. Scortarul; 21. Slobozia-Colți; 22. Ticălești; 23. Tîmpul; 24. Ulmul; 25. Vădeni; 26. Vechetura; 27. Viziru.

În total 27 de sate.

În acest județ nu apar pe hartă simboluri de sate nenumite. Există un singur oraș — Brăila — care este și capitala județului și nu se menționează nici o mănăstire.

Județul Buzău (III)

1. Aldeni; 2. B ; 3. Balonești; 4. Basevcea; 5. Birscașa Mare; 6. Bradanu; 7. Brăești; 8. Brebu; 9. Eubsaca; 10. Căcalețu; 11. Căldărești; 12. Calmațui; 13. Cîlnău; 14. Coca-Seaca; 15. Dogazu; 16. Flămînda; 17. Gavanesti; 18. Gavanu; 19. Gomoiești; 20. Grabicina;

21. Gura Mogura; 22. Izvoru Dulce; 23. Largul; 24. Lipia de Jos; 25. Lipia de Sus; 26. Lopotari; 27. Luciul; 28. Macroni; 29. Macoveiu; 30. Moghila Oi; 31. Moisica; 32. Negoșina; 33. Nisipeni; 34. Nișcov; 35. Petrosul; 36. Piatra Curului; 37. Ploști; 38. Rotunzeni; 39. Ruginoasa; 40. Rușețul; 41. Săgeata; 42. Sălcioara; 43. Săriaga; 44. Scoopeni; 45. Stănțești; 46. Stîlpul; 47. Stupine; 48. Tîrnovu; 49. Valea Largă; 50. Valea Tiancului; 51. Vintila-Voda; 52. Vizireni; 53. Zmeeni; 54. Zmiești.

Pe lângă aceste 54 de sate mai sînt notate cu simbolurile respective, dar fără să fie numite încă 21 de sate. Orașe, unul singur, Buzău, care este și capitala județului.

Dintre mănăstiri numai patru sînt notate: Coca-Seaca, Flămînda, Piatra-Curului și Stupine.

Județul Dîmbovița (VIII)

1. Albeni; 2. Bădulești; 3. Bălteni; 4. Bănești; 5. Bezdealu; 6. Boloșanu; 7. Boțești; 8. Bucu; 9. Butoaia; 10. Căpriori; 11. Cătunu; 12. Comești; 13. Costești; 14. Cotenii; 15. Crăul; 16. Crovul; 17. Culoțeni; 18. Dealului; 19. Dîmbovicioara; 20. Dragodanu; 21. Dragodinești; 22. Dragoești; 23. Fieni; 24. Florești; 25. Frasina; 26. Gataroni; 27. Gemenile; 28. Gorgoli; 29. Greci; 30. Gura Ocnitei; 31. Hebida; 32. Jerdanu; 33. Lucieni; 34. Manesti; 35. Măruntîșu; 36. Miclea; 37. Micșunești; 38. Mislea; 39. Mogura; 40. Moroeni; 41. Ocina; 42. Ocna; 43. Olari; 44. Padulești; 45. Paluga; 46. Pârșinari (1); 47. Pârșinari (2); 48. Peștera; 49. Petroșița; 50. Piciolu; 51. Pîrlita; 52. Poiana; 53. Potlogi; 54. Pripoiu; 55. Priseaca; 56. Razvadu de Jos; 57. Razvadu de sus; 58. Rîncatșin; 59. Săcueni; 60. Slodeni; 61. Streleani; 62. Stroești; 63. Suduleni; 64. Scheia; 65. Serbănești; 66. Sușarnic; 67. Tîmoșeni; 68. Trița; 69. Văcărești din deal; 70. Valealeajen; 71. Valea lungă de sus; 72. Viforea; 73. Virfu; 74. Voinești; în total 74.

Sînt de asemenea însemnate încă 28 de sate dar neenumite precum și 2 orașe: Tîrgoviște, capitala, și Găești. Dintre mănăstiri sînt menționate 5: Albeni; Butoaia, Dealului, Gorgoli și Viforea.

Județul Dolj (XVI)

1. Adîncata; 2. Afumați; 3. Amărești; 4. Bacata; 5. Balta; 6. Barca; 7. Barita; 8. Bechetu; 9. Bistret; 10. Bratovoiești; 11. Brest; 12. Bucovetu; 13. Bureni; 14. Călăraș; 15. Capu; 16. Carești; 17. Catanileu; 18. Ceretul; 19. Cernelle; 20. Cîrma; 21. Cioru; 22. Ciulnița; 23. Cocu-

lacești; 24. Cornetu; 25. Coțofeni; 26. Criva; 27. Crucea; 28. Crușița; 29. Cuciulți; 30. Djulega; 31. Dragoești; 32. Drenicu; 33. Filiașu; 34. Fîntînile; 35. Florești; 36. Foișoru; 37. Furcașul; 38. Galecinica; 39. Ghidiciu; 40. Gîrcești; 41. Glodului; 42. Goicea; 43. Grindeni; 44. Groca; 45. Horești; 46. Intorsura; 47. Jigaru; 48. Jitanu; 49. Jiurjița; 50. Jorjele; 51. Jormanu; 52. Lăcusteni; 53. Lipovu; 54. Malești; 55. Miera; 56. Melinești; 57. Mocești; 58. Perișoara; 59. Piscu (1); 60. Piscu (2); 61. Plopia; 62. Plosea; 63. Poda; 64. Poești; 65. Poiana (1); 66. Poiana (2) 67. Pomești; 68. Predile; 69. Puțurile; 70. Rastu; 71. Rodoanu 72. Sacuiu; 73. Salcia; 74. Salcuța; 75. Sapata; 76. Savodu; 77. Seaca; 78. Spahi; 79. Spinul; 80. Stasuța; 81. Strîmbeni; 82. Șigareț; 83. Șipotul-Caprei; 84. Șușița; 85. Tecuci; 86. Terpejița; 87. Tilpașu; 88. Timburești; 89. Tincanu; 90. Tîrnivița; 91. Trochești; 92. Tunari-Rumâni; 93. Țigania; 94. Tințareni; 95. Urești; 96. Valea lui Cîne; 97. Vulpuceni; 98. Zavalu, în total 98 de sate.

Mai sînt apoi 31 de simboluri de sate nenumite și un oraș Craiova, capitala județului. Sînt consemnate numai 4 mănăstiri: Bucovățu, Jitanu, Savodu și Șușița.

Județul Gorj (XVIII)

1. Adunați; 2. Albeni; 3. Alecueni; 4. Andriești; 5. Aninoasa; 6. Baia de fier; 7. Balacești; 8. Barbatești; 9. Barilești (1); 10. Bărlești (2); 11. Benzeti; 12. Bombești; 13. Borișeni; 14. Brateia; 15. Bumbști; 16. Carpenelu; 17. Ceplo; 18. Cernodia (1); 19. Cernodia (2); 20. Cioporeni; 21. Cilu; 22. Cornești; 23. Costeni; 24. Cucoreni; 25. Drumești; 26. Ghirbovo; 27. Goștina; 28. Holtaița; 29. Izvoarele; 30. Izvorna; 31. Jiupunesti; 32. Laniciz²; 33. Lecior; 34. Logrești; 35. Minești; 36. Moșacești; 37. Munitești; 38. Mugești; 39. Negreni; 40. Obîrșia; 41. Ohaba; 42. Pacruia; 43. Parieni; 44. Peștana; 45. Pestișeni; 46. Plopșoru; 47. Pociovaliști; 48. Podua; 49. Poiana; 50. Polavraci (1); 51. Polavraci (2); 52. Popești; 53. Porceni; 54. Paseni; 55. Prigoria; 56. Proghiba-Morii; 57. Purcenini; 58. R... 59. Raci; 60. Racoța; 61. Rovinari; 62. Rucoreasa; 63. Scoiți; 64. Seaca; 65. Serbești; 66. Sîrbești 67. Steli; 68. Ștefănești; 69. Telești (1); 70. Telești (2); 71. Tina; 72. Tismana; 73. Vacari; 74. Valea cu apă; 75. Valeni;

² Lainici

76. Vladimiru ; 77. Vladuleni ; 78. Voitești ; 79. Zavanesti ; 80. Zelești ; 81. Zodinești ; 82. Zorilești,

Pe lângă aceste 82 de sate numite mai sînt 29 de simboluri de sate nenumite și 3 orașe : Bradiceni, Cărbunești și Tg. Jiu, ultimul este capitala județului. Nu se menționează nici o mănăstire în tot județul.

Județul Ialomița (IV)

1. Adîncata ; 2. Alexeni ; 3. Armoșești ; 4. Arțaru ; 5. Bărcănești ; 6. Bej-ceni ; 7. Berestești (1) ; 8. Berestești (2) ; 9. Boroianu ; 10. Bratoșa ; 11. Broș-teni ; 12. Cechina ; 13. Cegani ; 14. Chichinețu ; 15. Cioara ; 16. Cioroiu ; 17. Coadele ; 18. Cochirjeana ; 19. Colacul ; 20. Cotorca Mică ; 21. Cotu-Epuri ; 22. Cozlueni ; 23. Crăsani de Jos ; 24. Crăsani de Sus ; 25. Crunțu ; 26. Fetești ; 27. Frecăței ; 28. Gaița ; 29. Ghizdărești ; 30. Grîndul ; 31. Hotarul ; 32. Iazul ; 33. Jigălia ; 34. Jișani ; 35. Lacul ; 36. Lipoveni ; 37. Luciu-Nou ; 38. Manasia ; 39. Meteleu ; 40. Mirleanu ; 41. Moldoveni ; 42. Pandura ; 43. Patru-Frați ; 44. Pietroi ; 45. Piuă Pietrii (1) ; 46. Piuă Pietrii (2) ; 47. Poiana ; 48. Pribești ; 49. Roșani ; 50. Salciile ; 51. Sapunari ; 52. Socariciu ; 53. Stelica ; 54. Stoianesti ; 55. Țîndărei ; 56. Trîmșani ; 57. Valea-Seacă ; 58. Zlota ; 59. Zmeul ;

În afară de aceste 59 de sate mai sînt 3 orașe : Călărași — capitala — Slobozia și Urziceni.

Nu are simboluri de sate nenumite și nici o mănăstire.

Județul Ilfov (VI)

1. Afumați ; 2. Agiești ; 3. Balta-Doamnei ; 4. Bețina ; 5. Boghidani ; 6. Bolintinu ; 7. Boșniagu ; 8. Bragadiru ; 9. Brănești ; 10. Buciumeni ; 11. Budești ; 12. Buftea ; 13. Butimanu ; 14. Căldărușani ; 15. Călmoeni ; 16. Căsciorile ; 17. Cernica ; 18. Ciocănești (1) ; 19. Ciocănești (2) ; 20. Cio-rogîrla ; 21. Cîrnogi ; 22. Cornățelu ; 23. Crața ; 24. Crivețu ; 25. Cucuiești ; 26. Cuconu ; 27. Demieni ; 28. Dobreni ; 29. Domnești ; 30. Dudești-Cioplea ; 31. Faurei ; 32. Flămînzani ; 33. Florești ; 34. Frajinetu ; 35. Fun-teni ; 36. Fundulea ; 37. Fundu ; 38. Ghermănești ; 39. Goștinari ; 40. Goș-tinița ; 41. Gruiu ; 42. Herestreu ; 43. Hotaru ; 44. Jelava ; 45. Joița ; 46. Lăordeni ; 47. Lipia ; 48. Luica ; 49. Mărcuța ; 50. Mărgineanca ; 51. Mariuța ; 52. Mavrodin ; 53. Mitreni ; 54. Moara-Domnească ; 55. Moa-ra-Săracă ; 56. Moara-Sărindarului ; 57. Mogoșoaia ; 58. Movila ; 59. Mo-vilița ; 60. Netezești ; 61. Ningulești ; 62. Obilești-Nou ; 63. Obilești-Vechi ; 64. Odaia-Manciului ; 65. Odaia-Vlădica ; 66. Oltenița ; 67. Pantelimon ; 68. Pasărea ; 69. Pașcani ; 70. Petroșani (1) ; 71. Petroșani (2) ; 72. Piscu ;

73. Piteasca; 74. Pociovaliști; 75. Poianari; 76. Popeni; 77. Porcești; 78. Proajena-Nouă; 79. Radulești; 80. Rădovani; 81. Sarulești-Nou; 82. Sinești; 83. Sohatu; 84. Sputaru; 85. Surlarși; 86. Ștefănești; 87. Tamadeu; 88. Tariceni; 89. Tăntăsești; 90. Tintava; 91. Tinganu; 92. Tunnari; 93. Turbați; 94. Țigănești; 95. Ulmeni; 96. Ulmul; 97. Ungureni-Dejermiți; 98. Vacarești; 99. Valea-Dragului; 100. Varești (1); 101. Varești (2); 102. Vasilăți; 103. Vidra.

Pe lângă aceste 103 mai sînt consemnate cu simboluri 17 sate, dar nenumite. Ca orașe doar Bucureștiul care este capitala județului și a țării. Dintre mănăstiri sînt menționate 8: Cernica, Herestreu, Mărcuța, Panteimon, Pasărea, Țigănești, Vacarești și Znagovu.

Județul Mehedinți (XVII)

1. Adunați; 2. Alboniști; 3. Argetoaia; 4. Bala; 5. Balta; 6. Balta Verde; 7. Balvanesti; 8. Basești; 9. Batani; 10. Batunu; 11. Becleșu; 12. Bele; 13. Bistrița (1); 14. Bistrița (2) 15. Bîlțați; 16. Bolocitu; 17. Botalit; 18. „Bradul sau Vadra” (sic); 19. Braniști; 20. Bratovoesti; 21. Bremana; 22. Breznița; 23. Bucovicioara; 24. Bulboca; 25. Burila Mare; 26. Calinești; 27. Calugări; 28. Caraula; 29. Carcova; 30. Cazanesti; 31. Ceaporenii; 32. Cereșul; 33. Cetate; 34. Chinovu; 35. Cincereni (Tintăreni); 36. Ciorna; 37. Ciuperceni; 38. Clonaru; 39. Cloșani; 40. Coracelu; 41. Corbului; 42. Costeni; 43. Coțofeni; 44. Covrija; 45. Cozanesti; 46. Craina; 47. Creguești; 48. Crîngu; 49. Crivina; 50. Cuncu; 51. Debridoru; 52. Dednița; 53. Dejerati; 54. Dincestu; 55. Dirvaru de Sus; 56. Doloiaacu; 57. Domneasca; 58. Dragotești; 59. Drincea; 60. Dumbravița; 61. Flomînda; 62. Florești; 63. Frumos; 64. Galița; 65. Ghegușani; 66. Ghidoșița; 67. Gîrla; 68. Glogova; 69. Gogoșa; 70. Gogoșa; 71. Gorgovița; 72. Gornovodița; 73. Gotareni; 74. Greci; 75. Grozești; 76. Gura; 77. Hunia; 78. Iablanita; 79. Iilești; 80. Imoca; 81. Irdinița; 82. Izvorelu; 83. Izvorite; 84. Izvorna; 85. Izvoru (1); 86. Izvoru (2); 87. Jiana; 88. Jiana Mare; 89. Jirboveț; 90. Jirnița; 91. Jirovu; 92. Lacu; 93. Lecoda; 94. Lolești; 95. Lunca; 96. Lupoiu; 97. Maglavitu; 98. Mahala; 99. Malovețu; 100. Mărginești; 101. Merișul; 102. Merita (1); 103. Merita (2); 104. Moțaței; 105. Mozni; 106. Nedeia; 107. Negoești; 108. Negomirea; 109. Obirje de jos; 110. Obirșia; 111. Oravița; 112. Orodelu; 113. Orzești; 114. Padeșu; 115. Padinu; 116. Pațulele; 117. Petrosu; 118. Piatra; 119. Pitulatu; 120. Plovetu; 121. Plopi; 122. Plopșoru; 123. Ploștina; 124. Podeni; 125. Poiana; 126. Poroiana; 127. Presila; 128. Prestol; 129. Preșneni; 130. Prisicioiaia; 131. Prunișoara; 132. Punghina; 133. Puroiana Mare; 134. Puroșița; 135. Rețetu; 136. Risipiți; 137. Rogova; 138. Rudari; 139. Ruptura; 140. Ruseno; 141. Sacești; 142. Salcia; 143. Scacova; 144. Screța; 145. Siliștea; 146. Socolești; 147. Soma; 148. Steicu; 149. Strehaia; 150. Streinimileni; 151. Strîmba; 152. Stînjești; 153. Surji; 154. Sursoaia; 155. Șimaianul; 156. Șovarna de Jos; 157. Șovarna de Sus; 158. Șușcani; 159. Șușița;

160. Topolnița (1); 161. Topolnița (2); 162. Tunari Sîbi; 163. Turceni; 164. Țiganеști; 165. Țiroiu; 166. Uznicioara; 167. Ulmu; 168. Valea Anilor; 169. Valea Boerească; 170. Valea Ca (sic); 171. Valea Podului; 172. Valea-Popi; 173. Valea-Rea; 174. Valeni; 175. Vidimirești; 176. Vlestemați (sic); 177. Voeni; 178. Vorciorova; 179. Vornicioara; 180. Vozulești; 181. Zabanga; 182. Zodinești; 183. Zaborinești.

În afară de aceste sate mai sînt 42 sate nenumite; orașe 3: Baia de Aramă, Cerneți și Calafat care este și capitala județului.¹⁵

Dintre mănăstiri sînt menționate 5: Bistrița, Negoști, Puroșița, Stehaia și Topolnița.

Județul Muscel (X)

1. Albata; 2. Badești; 3. Biserica lui Negru-Vodă; 4. Bodeni; 5. Budișteni; 6. Chivereni; 7. Cocești; 8. Colibași; 9. Corbi; 10. Corșoru; 11. Cotenеști; 12. Cotești; 13. Dobrești; 14. Dragiciu; 15. Glimbocata; 16. Glimbocelu; 17. Golești (1); 18. Golești (2); 19. Gorganov; 20. Gura Bașcovului; 21. Hărtești; 22. Jigaru; 23. Leicești; 24. Leordeni; 25. Le-rești; 26. Micloșani; 27. Negoști; 28. Nepoiești (sic); 29. Nucșoara; 30. Ochești; 31. Pietrișești; 32. Racovița; 33. Rădeni-Pămînteani; 34. Retovoiești. 35. Rusa; 36. Slobozia; 37. Ulta; 38. Valea; 39. Valeară; 40. Valea-Popi; 41. Vale-mică; 42. Valeni; 43. Verinoești; 44. Videști; 45. Voinești; 46. Vulturești.

Pe lângă aceste 46 sate mai sînt simbolurile a încă 20 nenumite. Un singur oraș este menționat: Cîmpulung — capitală și 4 mănăstiri: Biserica lui Negru-Vodă, Cîmpulung, Nepoești și Văleni.

Județul Olt (XIII)

1. Albești; 2. Alimanеști; 3. Băneasa; 4. Basești; 5. Bercioiu; 6. Berendeu; 7. Balta-Lunga; 8. Brăbeni; 9. Bratcovu; 10. Carabanеști; 11. Cetețu de sus; 12. Ciuperceni; 13. Cîrligați; 14. Colocociovu; 15. Comani; 16. Copozul; 17. Creți; 18. Creciunu; 19. Crîmpoi; 20. Crucioara; 21. Dimitrești; 22. Dobrominetul; 23. Dorobanțu; 24. Flămînda; 25. Frunzaru; 26. Ghilmeni; 27. Greci; 28. Gruia; 29. Icoana; 30. Izbaru de jos; 31. Izvoru de jos; 32. Lița; 33. Magușești; 34. Margineni; 35. Mihocești; 36. Mirjești; 37. Mogureli; 38. Odaia; 39. Olnișu; 40. Peretul; 41. Piscani; 42. Plopii; 43. Ploviceni; 44. Potcova; 45. Prisaca; 46. Prooroci; 47. Prova; 48. Puțineți; 49. Reci; 50. Rosoasa; 51. Schitu; 52.

¹⁵ Din 1841 „rezidența județului s-au așezat la Turnul Severinului”. (Arh. St. Buc. fond Vornicia din lăuntru, dcsar 2644/1840, p—1, f. 42—43).

Schitu-Deleni; 53. Seaca; 54. Sîrbiot Mogur (sic); 55. Sloveni; 56. Slovi-tești; 57. Sivesti; 58. Spineni (1); 59. Spineni (2); 60. Stoicanеști; 61. Șer-banești; 62. Șigareți; 63. Șigareți din deal; 64. Șopia; 65. Tatulești; 66. Tecuciu; 67. Tia; 68. Timpeni; 69. Tîrlești; 70. Trufanești; 71. Țigania; 72. Uria; 73. Vai de ei; 74. Valea Mare; 75. Valeni; 76. Vespești; 77. Vineți; 78. Voicești; 79. Vulturești; 80. Zăvoiu;

În total județul cuprinde 79 de sate numite și 8 nenumite; 2 orașe: Turnu și Slatina — capitală. Nu se consemnează nici o mănăstire.

Județul Prahova (VII)

1. Băicoiu; 2. Banești; 3. Barcanеști; 4. Bratești; 5. Breaza; 6. Brebo; 7. Buda; 8. Calinești; 9. Cerna; 10. Ciorani de Jos; 11. Ciorani de Sus; 12. Ciupelnița; 13. Cocilești; 14. Colibași; 15. Comarnila (sic); 16. Cornu de jos; 17. Dumbrăvești; 18. Edera; 19. Floria; 20. Intru Bucegi; 21. Jigului; 22. Lințești; 23. Magureni; 24. Magureni de jos; 25. Margi-neni; 26. Margineni de Jos; 27. Moisicea; 28. Moreni; 29. Nedei; 30. Netoți; 31. Podu-Cheia; 32. Podu-Izvorului; 33.- Predial (sic); 34. Provița; 35. Secărd; 36. Slivna; 37. Sinaia; 38. Telega; 39. Teșel; 40. Tresteu;

În total 40 de sate pe lângă care mai figurează și simbolurile a 16 sate nenumite și 3 mănăstiri: Jigului, Mărgineni și Sinaia. Ca orașe sînt menționate trei: Ploiești, (capitala județului), Filipești și Cîmpina.

Județul Romanați (XIV)

1. Amoreștii de jos; 2. Amoreștii de sus; 3. Babici; 4. Bădastra; 5. Bădă-struța; 6. Baldovinești; 7. Baloșu (Balș); 8. Brancoveni; 9. Brastavețu; 10. Catunu; 11. Careicioara; 12. Celaru; 13. Celeiu; 14. Cilieni; 15. Ciochinești; 16. Corbeni; 17. Coșoveni; 18. Cruciorul; 19. Dacidavești; 20. Dahova; 21. Debuleni; 22. Devezelu (sic); 23. Diosti; 24. Drăghiceni; 25. Fălcoiu; 26. Frasinetu; 27. Fundu; 28. Fundulești; 29. Grădinile; 30. Grajd în Podul (sic); 31. Greci; 32. Gura-Padinii; 33. Ianca; 34. Jirlova; 35. Lacurița; 36. Leu; 37. Morunești; 38. Morunglavu; 39. Mozolea; 40. Obirșia; 41. Osica Mare; 42. Osica Mică; 43. Piatrî; 44. Potelu; 45. Racica; 46. Racovicioara; 47. Radomiru; 48. Reda; 49. Rusanеști; 50. Savonești; 51. Scărișoara; 52. Strimba; 53. Studina; 54. Tropsani; 55. Ubodu; 56. Ubogu de mijloc; 57. Ungureni; 58. Verde; 59. Vladila; 60. Veronești; 61. Vulpeni;

Pe lângă aceste 61 sate numite mai sînt 23 de sate nenumite și un oraș — Caracal — capitala județului. Se mai menționează și două mănăstiri: Brancoveni și Morunglavu.

Județul Slam-Rîmnic (Rîmnicul-Sărat)

1. Adunați de ...; 2. Amara; 3. Andreiașu; 4. Balești; 5. Balta Albă; 6. Berisești; 7. Bolboa; 8. Bolboca; 9. Bologani; 10. Borgia; 11. Broșteni; 12. Burdești; 13. Caroteni; 14. Chendești; 15. Ciocanici; 16. Ciolești; 17. Cîmpulungeni; 18. Crojeni; 19. Cucu; 20. Dealu-Lungu; 21. Dedulești; 22. Dîmarești; 23. Dolganț; 24. Domnița; 25. Donulești; 26. Dragoslaveni; 27. Faraoni; 28. Fundurile; 29. Gîrleu; 30. Gradești; 31. Greban; 32. Gurgureți; 33. Ianca; 34. Intru Rîmnic; 35. Maluri; 36. Maxineni; 37. Mînăstirea; 38. Motrinești; 39. Niculești; 40. Niculi-Mogura; 41. Obilești; 42. Paraschiveni; 43. Pîntitești; 44. Podu-Lacului; 45. Popoști; 46. Racovița; 47. Rîmniceni; 48. Seaca; 49. Scortari; 50. Sihlea; 51. Slobozia—Bălțați; 52. Slobozia—Chirigiilor; 53. Suțești; 54. Știubeiu; 55. Tîrguești; 56. Topolicieni; 57. Valea-Albă; 58. Valea-Silișu; 59. Voetinu.

La aceste 59 se mai adaugă 26 de sate nenumite, precum și un oraș Slam-Rîmnic (Rîmnicul Sărat) care este și capitala. Nu se menționează nici o mănăstire.

Județul Saac (V)

1. Apostolache; 2. Baba-Ana; 3. Bisca; 4. Bistezi de sus; 5. Boboci; 6. Bolți; 7. Borbila; 8. Breaza; 9. Bulgarusa; 10. Buștinaca; 11. Căptura; 12. Cheia; 13. Cioceni; 14. Clondiru de jos; 15. Corbunești; 16. Coșurile; 17. Curtești; 18. Drajena; 19. Fundătura; 20. Gavanu; 21. Ghîporești; 22. Glodeanu-Chirigii; 23. Glodeanu-Sărat; 24. Homoregu; 25. Inotești; 26. Isteul; 27. Izvorana; 28. Izvoranu; 29. Jălava; 30. Jigului; 31. Lăpușu Nou; 32. Margineni (1); 33. Margineni (2); 34. Milaciu; 35. Miroșu; 36. Mogureni; 37. Nehoiașu; 38. Nehoiu; 39. Plavia; 40. Podeni; 41. Podești; 42. Pusila; 43. Sapatu; 44. Satioara; 45. Scaeni; 46. Scaioși; 47. Scărișoara; 48. Singerli; 49. Slanicu; 50. Slanul; 51. Strimbeni; 52. Susa; 53. Șumare; 54. Teișani; 55. Tohani; 56. Tîrculești; 57. Vadu-Călugăreni; 58. Valea-Corbului; 59. Vîlcanești;

Acestor 59 sate li se mai adaugă 33 de sate menționate grafic, dar nenumite și patru orașe; Bucovu (capitala județului), Mezilu, Văleni și Urлаți. De asemenea mai figurează și două mănăstiri: Boboci și Borbila.

Județul Teleorman (XII)

1. Adunați, 2. Atîrnați, 3. Balțești; 4. Beiu; 5. Borca; 6. Borești de Vede; 7. Bragadirul; 8. Braticeni; 9. Bratoșani; 10. Broștianca; 11. Bucovu; 12. Bumboeni; 13. Buzorești; 14. Călinești; 15. Calofirești; 16. Ceha; 17. Cervenia; 18. Ciocești; 19. Ciolanești; 20. Ciupa; 21. Cocanești;

22. Colonești; 23. Conțeasca; 24. Corbul; 25. Cucuței; 26. Daparați; 27. Dealul; 28. Deleasca; 29. Dobrotești; 30. Fîntînelile; 31. Frumoasa; 32. Furculești; 33. Galeșești; 34. Ganjani; 35. Gaurecin; 36. Gîrdești; 37. Hirzești; 38. Hauzești; 39. Icoana; 40. Laceni; 41. Lacu; 42. Lațeni; 43. Lipurici; 44. Lunca-Corbului; 45. Magureni; 46. Mareșu; 47. Mirești; 48. Mirzanești; 49. Moldavu; 50. Mozaceni; 51. Netoi; 52. Niaga; 53. Nigania; 54. Niciulești; 55. Părul; 56. Părul-Rătunii; 57. Paseni; 58. Piatra; 59. Pietroșani; 60. Pirlita; 61. Plosca; 62. Podureț; 63. Poporeni; 64. Raca-Nouă; 65. Radonești; 66. Rața; 67. Rioși; 68. Saceni; 69. Sapata; 70. Seliști; 71. Serboeni; 72. Sfințești; 73. Sirbiot Mitropolii; 74. Slavești; 75. Sohaia; 76. Stoborești; 77. Stoloici; 78. Strimboeni; 79. Șoimul; 80. Tatarești; 81. Tecuci (1); 82. Tecuci (2); 83. Țiganești; 84. Țintăreni; 85. Unjeni; 86. Umele; 87. Urlueni; 88. Vatașu; 89. Vișoara; 90. Vîrtoapele; 91. Vulpești; 92. Zimnicele; 93. Zîmbreasa; 94. Zlotești; 95. Zmîrdioasa.

În total 95 de sate pe lingă care mai sînt 13 sate nenumite și trei orașe : Mavrodin, Rușii de Vede și Zimnicea. Nu se menționează nicio mănăstire.

Județul Vilcea (XV)

1. Arnota; 2. Babeni; 3. Barbatești (1); 4. Barbatești (2); 5. Basești; 6. Bistrița; 7. Bladești; 8. Boloșani; 9. Broșteni; 10. Camina; 11. Carsanești; 12. Chela; 13. Cingulești; 14. Ciorești; 15. Ciumați; 16. Cîrlogeni; 17. Colaceni; 18. Colibași; 19. Comanca; 20. Crițeni; 21. Debrieni; 22. Dobrușa; 23. Dobu; 24. Faulești; 25. Frasineni (1); 26. Frasineni (2); 27. Frațila; 28. Gariu; 29. Glevile; 30. Gleveni; 31. Greci; 32. Horezu; 33. Iezeru; 34. Intr-un lemn; 35. Isbășești; 36. Lagușați; 37. Lapuceata; 38. Măldărești; 39. Manulești; 40. Mieni; 41. Mînaștirenii; 42. Mcdoia; 43. Monerascu; 44. Ninciulești; 45. Ocna; 46. Olănești; 47. Pătiușna; 48. Păușești; 49. Pietrari; 50. Polovraci (1); 51. Polovraci (2); 52. Popușa; 53. Racovița; 54. Roești; 55. Roșu; 56. Rosești; 57. Rusanesti; 58. Ruțeta; 59. Salara; 60. Scunda; 61. Slatioara; 62. Slavitești; 63. Silaia; 64. Stanești; 65. Sutești; 66. Tarșești; 67. Tomșani; 68. Turtoești; 69. Ulmetul; 70. Vaide ei; 71. Valea Mare.

Deci 71 de sate numite plus 55 nenumite și trei orașe : Rîmnic, (capitala) Horezu și Drăgășani.

Dintre mănăstiri sînt menționate patru : Horezu, Isbășești, Stanești și Strilaia.

Județul Vlașca (IX)

1. Aleșu; 2. Babele; 3. Baci; 4. Beiu de jos; 5. Beiu de sus; 6. Bîscoveni; 7. Borbeasca; 8. Bratoșani; 9. Broșteni; 10. Broștina; 11. Buceșani; 12. Căcaleți; 13. Catuna; 14. Ciupa; 15. Ciuraru; 16. Cîrtojani; 17. Cîr-

tojeni; 18. Clejani; 19. Cogucar; 10. Corbu-Mare; 21. Crivinicu; 22. Dadi-
lova; 23. Daia; 24. Draganesti; 25. Epuresti; 26. Flămînda (1); 27.
Flămînda (2); 28. Frasinu; 29. Gaojani; 30. Gaureni; 31. Gavanesti;
32. Gheleteni; 33. Ghencea; 34. Ghicesti; 35. Ghimbaci; 36. Glava-
ciocu; 37. Gogoşari; 38. Gostinul; 39. Gradişti; 40. Greaca; 41. Grosul;
42. Gurueni; 43. Hodivoia; 44. Izvorile; 45. Izvorul; 46. Jugureni;
47. Lesca-Nuoa; 48. Magura Bălană; 49. Măgura-Laceanca; 50. Malu
de Jos; 51. Malu de sus; 52. Mereni; 53. Midaleşti; 54. Mîrta; 55. Mogu-
şeni; 56. Morteni; 57. Naipul; 58. Obeslavu; 59. Odaia Trestianeii;
60. Odăi; 61. Ogreneni; 62. Oinaca; 63. Paraipani; 64. Patruzeci de
Cruteni (sic); 65. Pelinei; 66. Petreşti; 67. Pietrile; 68. Podlujani;
69. Poeni; 70. Prundu; 71. Purani; 72. Puteneu; 73. Rascaeţi; 74. Ră-
suceni; 75. Roata; 76. Sgaia; 77. Sîrbeni; 78. Sîrbi ot Ciolapul; 79.
Scurtu; 80. Slobozia; 81. Stoianesti; 82. Stoneşti; 83. Sungureni;
84. Talpa (1); 85. Talpa (2); 86. Tînovu de jos; 87. Tînovu de sus;
88. Udeni; 89. Ulieşti; 90. Vadulat; 91. Vieri;

Pe lângă aceste 91 de sate mai sînt în plus 6 sate nenumite şi
un oraş — Giurgiu — capitala judeţului. Nu se menţionează nici o
mănăstire.

UN MEMORIU INEDIT PRIVIND ORGANIZAREA PRINCIPATELOR ROMÂNE (1856)

CORNEL SÎRBU

O cercetare mai atentă a unor arhive particulare, existente în depozitele diverselor instituții centrale, ne dă posibilitatea scoaterii la lumină a acelor importante materiale documentare care reflectă pregnant frământările anumitor epoci cruciale pentru evoluția ulterioară a țării noastre.

Astfel, arhiva primului nostru economist, Nicolae Suțu, aflată la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, prezintă un mare interes pentru cercetători, atât prin întinderea în timp a informațiilor cât și prin multitudinea și marea importanță a materialului documentar prezent.

Din interesanta arhivă, formată din 29 dosare, însumând peste 7000 file, cu numeroase informații documentare asupra vieții și activității lui Nicolae Suțu, sau a evenimentelor din Moldova anilor 1830—1860 și a relațiilor ei cu țările vecine, vom prezenta un amplu memoriu al economistului, scris sub formă definitivă pe la jumătatea anului 1856, în vederea susținerii drepturilor Principatelor prin informarea opiniei publice europene despre stările interne de lucruri și necesitatea unor reforme, în momentul când chestiunea organizării lor era adusă în dezbaterile unor conferințe și congrese europene.

În arhiva lui N. Suțu sînt mai multe variante cu titluri diferite, ale acestei lucrări.

Punctul de plecare îl putem considera *Aperçu sur les principales réformes à introduire en Moldavie* (30 sept. 1854)¹ scris de Nicolae Suțu la Viena cînd umase pe domnul Gr. Alex. Ghica în refugiu, la intrarea armatelor străine în Moldova, și adresat de domnitor Conferinței de la Viena.

O altă variantă a materialului este intitulată *Notions qui devraient servir de program au chef du gouvernement moldave* (mai 1855)².

În condițiile suspendării în luna iunie 1855 a lucrărilor conferinței de la Viena, fără nici un rezultat pentru organizarea Principatelor române, aceasta umînd a fi dezbătută la conferința de la Constantinopol, pregă-

¹ Bibl. Acad. R. S. România., mss. 1034, f. 11—15.

² Ibidem, mss. 1036 f. 271—274.

titoare a Congresului de la Paris, N. Suțu, continuînd cercetările asupra problemelor expuse în primele variante, scrie în noiembrie 1855 încă două materiale importante: *Mémoires pour servir de renseignement en cas de remaniement du droit politique des Principautés Danubiennes*³ și *Aperçu sur les défauts du régime gouvernemental en Moldavie*⁴.

Multe probleme din aceste variante sînt reluate aproape sub aceleași formulări și în *Exposé sommaire des bases du droit politique et public de la Moldavie; des défauts innérentes à son régime gouvernemental, et des principales conditions d'une réorganisation efficace*⁵, scris în martie 1855, deci chiar în luna în care aveau loc lucrările congresului de la Paris. Expunerea lui N. Suțu era alcătuită la cîteva zile după încheierea tratatului de la Paris — 18/30 martie 1856 — ca protest împotriva nerespectării dreptului politic al Principatelor, prin menținerea lor sub suzeranitatea turcească; ea venea în întîmpinarea cercetărilor care urmau să fie întreprinse de comisia specială de la București alcătuită din reprezentanții puterilor semnatare ale tratatului și avea ca scop, prin exprimarea punctului de vedere intern, încheierea mai grabnică a lucrărilor acestei comisii prin formularea însă a unor propuneri de organizare a țării cît mai aproape de realitățile și necesitățile interne.

Lucrarea definitivă intitulată *Considérations relative à la réforme des institutions qui régissent la Moldavie*⁶, scrisă pe la jumătatea anului 1856, constituie o sinteză a numeroaselor probleme expuse de Suțu în variantele anterioare.

După cîteva considerații generale asupra necesității studierii nevoilor generale și a ameliorărilor care trebuiau aduse în Moldova, conform planului anunțat la începutul memoriului, Suțu trata despre: I — dreptul public al țării; II — dreptul internațional al țării și relațiile sale cu agenții puterilor străine; III — atribuțiile domnului și limitele puterii sale; IV — modul de compunere și atribuțiile adunării legislative; V — componența consiliului administrativ și VI — finanțele țării. Se enunțau apoi memoriile pe care autorul intenționa să le anexeze drept capitole ale lucrării:

VII — Considerații relative la reorganizarea ordinei judiciare — scris în 1851, reluat și definitivat în anul 1858 (urma să fie anexat sub litera A);

VIII — Relațiile țăranilor cu proprietarii solului⁷ scris în 1858 (urma să fie anexat sub litera B);

IX — Abuzurile care apasă asupra țăranului⁸ scris în 1852 (urma să fie anexat sub litera C).

³ Ibidem, f. 280—284.

⁴ Ibidem, f. 287—295.

⁵ Ibidem, f. 332—344.

⁶ Ibidem, f. 211—221.

⁷ Ibidem, mss. 1032 f. 223—225.

⁸ Ibidem, mss. 1034 f. 5—8 și 1036 f. 248—251.

La acestea autorul voia să mai anexeze și alte memorii de care amintea în materialele anterioare formei definitive din 1856 :

— Despre utilitatea unui drum de fier * (1855) probabil urmînd a fi anexat sub litera D ;

— Considerații generale asupra instrucțiunii publice în Moldova⁹ (mai 1855) — sub litera D ;

— Expozeu asupra necesităților unei bănci ipotecare și a mijloacelor care o pot asigura — scris în iunie 1855 ** ;

— Proiect de organizare fundamentală¹⁰ prezentat după o scurtă expunere de motive intitulată „Notions détachées sur quelques points fondamentaux de la charte” (iunie 1856), ce urma să fie anexat la memoriul principal sub litera E.

Importanța lucrării constă în primul rînd în conținutul bogat de idei, care dă posibilitatea să se evidențieze multiplele cunoștințe ale acestui intelectual care prin scrisul său și-ar putea ocupa un loc bine-meritat nu numai în istoria gîndirii economice românești, dar și în istoria dreptului, a învățămîntului sau în istoria gîndirii politice românești. Izvorită dintr-o îndelungată și bogată experiență a autorului în conducerea treburilor publice, dintr-o cunoaștere adîncă a realităților interne, lucrarea încearcă să desprindă perspectivele dezvoltării țării și să marcheze laturile principale ale acestei dezvoltări. Multe pagini din variantele lucrării devin o adevărată frescă a societății românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, într-una din variante¹¹ N. Suțu dezvăluia în termeni aspri unele aspecte din timpul domniilor regulamentare și anume transformarea justiției într-un instrument de favoruri și persecuție ; forțarea alegerilor, încurajarea corupției, decăderea creditului și odată cu el a numeroase familii, punînd în dificultate tranzacțiile și în imposibilitate orice progres economic ; mărirea impozitelor fără a fi compensate cu avantaje care să le motiveze.

Ocupîndu-se de dreptul politic al Principatelor, după ce arăta că drepturile cîștigate de acestea prin tratatul de la Adrianopol au fost umbrite de intervenția Curții Suzerane în treburile lor interne, de abuzurile consulilor străini care căutau să anihileze autoritatea domnească și legislația internă, autorul cerea ca în cazul adoptării unei charte a Principatelor, aceasta va trebui să sublinieze în primul rînd dreptul lor politic, astfel încît relațiile cu puterile străine să capete un caracter de autenticitate, stabilitate¹².

* Acest material a fost publicat în edițiile din 1941 și 1957 ale operelor lui Nicolae Suțu, fiind considerat ca inedit. Dar materialul a apărut sub titlul „De l'utilité d'un chemin de fer” mult mai complet decît cel dat în aceste ediții, în *România literară*, Iași, 1855, nr. 3, an. 15, p. 33—34 și nr. 4, ian. 22, p. 44—46. (Într-o scrisoare către Suțu, V. Alecsandri își exprima dorința urgentării trimeriei de către Suțu a părții a doua a materialului către redacția revistei pe care o conducea, dat fiind marea lui importanță) ; și *Zimbrul*, Iași, 1855, nr. 9, ian. 26, p. 33—34 ; nr. 10, ian. 27, p. 37—38 ; nr. 12, ian. 29, 45—46 ; nr. 13, ian. 31, p. 49—50 ; nr. 14, febr. 1, p. 53—54 ; nr. 15, febr. 3, p. 57—59.

⁹ Bibl. Acad. R.S.România, mss. 1037 f. 30—303.

** Material publicat în edițiile din 1941 și 1957.

¹⁰ Bibl. Acad. R. S. România, mss. 1036 f. 357—370, iar expunerea de motive la f. 374.

¹¹ Ibidem, f. 287—295.

¹² Ibidem, f. 213.

În privința organizării interne sublinia că este necesar să se pornească de la noua situație, în care transformările interne succesive au făcut ca Regulamentul Organic să-și piardă atribuțiile de „lege fundamentală destinată să conducă țara”, noua stare de lucruri nemaifiind „în armonie cu principalele sale dispoziții”¹³. Eforturile trebuiau îndreptate în special spre înlăturarea vechilor racile ale vieții politice, sociale și economice și apoi spre adoptarea unor principii mai liberale în organizarea puterii domnești, legislative, administrative, juridice, a sistemului financiar, a raporturilor dintre proprietari și țărani etc., pentru „a așeza țara pe calea legalității și progresului”¹⁴.

Suțu arăta că deși limitele puterii domnești au fost stabilite prin Regulamentul Organic, autoritatea domnească fiind exceptată de la un control real, n-a întâlnit nici un obstacol în calea extinderii acestor limite și în consecință a exersării unei autorități arbitrare și absolute. De aici trăgea concluzia determinării clare a autorității domnești, a necesității exersării colective de către domn și adunarea reprezentanților a puterii legislative.

Autorul sublinia că noua „lege fundamentală” a țării va trebui să se ocupe în principal de trei obiective : 1 — întinderea și limitele puterii domnești ; 2 — modul de compunere și atribuțiile adunării destinate a servi de control și contrapondere autorității domnești ; 3 — exercițiul acțiunii administrative și judiciare¹⁵.

Prin Regulamentul Organic s-a încercat crearea unei adunări legislative avînd ca atribuții deliberarea asupra măsurilor de interes general, controlul asupra veniturilor publice, reprimarea excesului puterii domnești. Dar foarte curînd garanția acestei adunări a devenit iluzorie ; redusă la simplă formalitate, ea a lucrat spre un scop diametral opus rațiunii care a prezidat la crearea sa ; în loc să servească drept garanție împotriva exceselor puterii domnești, ea a fost folosită pentru a le acoperi și a le consacra prin sancțiunea sa.

Dreptul administrativ, perimat în țară, trebuia să se reorganizeze sub imperiul a două clauze indispensabile : prima, descentralizarea activității administrative și a doua eliminarea unor atribuții ale consiliului (administrativ) care erau străine de competența sa.

În ceea ce privea partea juridică, N. Suțu constata mari defecte în legislația civilă și penală care, conținînd dispoziții atît de absurde și contradictorii, deschideau calea unor numeroase lacune ce ofereau un cîmp vast de manifestare a arbitrarului și corupției.

Reluînd problema înlăturării înapoierii economice a țării, Suțu încerca să indice și mijloacele pentru îndeplinirea acestui deziderat : îmbunătățirea sau reformarea sistemului financiar, a sistemului de credit, construirea unor căi de comunicație, organizarea unui învățămînt capabil să dea cunoștințe bogate în special pentru industrie și comerț.

În această lucrare N. Suțu își exprimă poziția sa față de problema agrară, în special față de raporturile dintre proprietarii funciari și țărani. Arătînd că agricultura nu poate să progreseze în condițiile în care princi-

¹³ Ibidem, f. 287—295.

¹⁴ Ibidem, f. 211.

¹⁵ Ibidem, f. 289.

palul producător — țăranul — se afla sub povara unui mare număr de zile de clacă și totdeauna nedreptățit în fața justiției pe care o face proprietarul ca singur judecător în lipsa acțiunii unor legi stabile și a unei instituții de justiție, considera că măsura ideală pentru dezvoltarea agriculturii și rezolvarea problemei țărănești era *stabilirea unor raporturi libere între țărani și proprietari* (idee pe care o găsim în mai multe lucrări din epocă) în care „țăranului să i se recunoască dreptul de a dispune liber de facultățile sale” statul neavînd nici un amestec, în afară de organizarea instituției judecătorilor de pace care ar împăca unele diferende dintre țărani și proprietari. Astfel, Suțu exprimă poziția unei anumite părți a clasei marilor proprietari funciari interesată în ieșirea din impas a agriculturii românești, în condițiile cererii crescînde de cereale pentru export, dar care dorea ca rezolvarea situației să se facă fără lezarea intereselor ei.

Reluînd această problemă și în memoriul din 1858, anexat lucrării, după ce făcea o critică vehementă propunerilor de împroprietărire prezentate de comitetul țăranilor în divanul ad-hoc, N. Suțu susținea că nu împroprietărirea țăranului era calea rezolvării problemei agrare ci *stabilirea dreptului fiecăruia de a dispune liber „unul de munca sa altul de proprietatea sa”*. Această idee a fost susținută de N. Suțu împotriva tuturor altor propuneri contrarii din epocă, atît în Comisia Centrală de la Focșani, cît și în scrisorile trimise către Cuza Vodă la cîteva zile după reforma agrară, dar mai ales în importantul său material, „Chestiunea agrară” (1861—1868).

O importantă problemă larg dezbătută în lucrare, este starea înapoiată a finanțelor țării și remediile care se impuneau pentru înlăturarea ei. Starea în care acestea se aflau nu corespundea importanței pe care Suțu le-o acorda și anume ca „principiu al tuturor ameliorațiilor și baza mersului regulat al serviciilor”, ca „sursă al oricărui progres material”. Acestea prezentau un deficit considerabil încît, erau insuficiente să asigure nu numai un progres oarecare, dar chiar să răspundă nevoilor țării. Cauzele acestui deficit erau sistemul „arbitrar și irațional” de organizare a finanțelor, lipsa de unitate a impozitelor și de proporționalitate a lor conform averii, de echilibru între încasări și cheltuieli. Pornind de la dezvăluirea acestor cauze autorul încerca să indice și unele remedii pentru înlăturarea marelui deficit al finanțelor țării: organizarea contabilității, corelarea impozitelor cu trebuințele dar în special echitabila repartitie a lor prin impunerea tuturor, pentru a înlătura situația în care greutatea impozitelor era lăsată asupra părții sărace și muncitoare a populației care nu posedă bunuri imobiliare în timp ce clasele înstărite „sînt exceptate de la orice contribuții”. Care era substratul acestei ultime idei? Autorul dorea ca la impozite să contribuie într-o măsură mai mare și proprietarii de întreprinderi manufacturiere și comerciale. În privința marii proprietăți Suțu, luînd apărarea acesteia, considera că ar fi fost o mare eroare impunerea ei, înainte de a o elibera de marile datorii care o apăsau. Dar acest deziderat, după cum arăta el, nu se putea împlini fără organizarea pe baze noi a creditului, fără înființarea unei noi instituții de credit — a unei bănci ipotecare — a cărei necesitate fusese amplu documentată în „Expozeul...” său din iunie 1855.

În memoriul său privind învățământul public, după ce arăta succesele obținute de unele țări din Europa și starea lui în Moldova, sublinia necesitatea organizării sale corespunzătoare în raport cu nevoile materiale ale țării. În satisfacerea acestora găsea marea justificare a importanței și urgentei organizării a unor școli speciale în țară, care să dezvolte spiritul industrial și comercial, care să formeze noi profesii atât de necesare dezvoltării economice a țării — profesiunea de ingineri, de oameni de finanțe și comerț, de agronomi etc.

Ampla problematică a memoriului, oricât de succint prezentată aici, ne îndreptățește să considerăm acest manuscris al lui Nicolae Suțu drept cel mai important document de la jumătatea secolului al XIX-lea privind organizarea modernă a Principatelor. Multe din ideile exprimate de Suțu își găsesc ecou în proiectele votate în Comisia Centrală de la Focșani sau în altele de mai târziu.

Dacă ne-am referi numai la dezvoltarea economică a țării după Unirea Principatelor, am observa că ea a urmat calea pe care Suțu o considera cea mai bună și anume organizarea pe baze moderne, mai întâi a creditului, a finanțelor, a transporturilor și apoi condiționate de acestea dezvoltarea unei industrii legate de agricultură, a unui comerț intern și extern mai intens.

Locul principal pe care-l ocupă memoriul lui N. Suțu în frământările de idei ale epocii, de organizare modernă a României, îi conferă o deosebită importanță.

ÎNSEMĂRI PRIVIND PARTIDELE POLITICE

ION BITOLEANU

La începutul anului 1926 urma să se încheie legislatura guvernului național-liberal care primise mandatul în ianuarie 1922. Pregătindu-se pentru preluarea succesiunii, partidele burgheze din opoziție și fruntașii politici care le reprezentau au acționat de timpuriu pe lângă monarhie în vederea câștigării încrederii regelui Ferdinand, căruia supralicitau în a-i oferi serviciile. Nicolae Iorga, C. Argetoianu, Al. Averescu au intervenit în acest sens la Palat prin intermediul reginei, al lui Barbu Știrbey și al altor persoane apropiate regelui. Ferdinand însuși se arăta preocupat de acest aspect, așa cum rezultă din documentul prezentat mai jos.

După înfrângerea electorală suferită de Partidul Poporului în alegerile generale din 1922, gruparea lui C. Argetoianu s-a detașat de Al. Averescu la începutul anului 1924¹ fuzionînd cu Partidul Naționalist de sub președinția lui Nicolae Iorga. Partidul Naționalist al Poporului, care a rezultat astfel s-a declarat monarhic și pregătit să primească mandatul de guvernare, fără ca prin aceasta să depășească situația de formațiune politică de cadre. În ianuarie 1925 cei doi oameni politici s-au încadrat vremelnic în Partidul Național, căutîndu-și o poziție mai avantajoasă. Din notele regelui Ferdinand rezultă că amîndoi se erijau, fără temeii, în conducători ai opoziției.

Aluzia regelui la caracterul violent al acțiunilor acesteia se referă în special, la conducătorii țărăniști și la comportarea lor în ajunul alegerilor pentru Camerele de agricultură, din august 1925. Deși Partidul Țărănesc se arăta preocupat să-și afirme fidelitatea față de monarhie și atașamentul la ideea de ordine și principiile de guvernare burgheze care călăuzeau, în general, partidele claselor dominante, cercurile palatului priveau cu suspiciune graba în a revendica guvernarea, programul afirmat de pe pozițiile stîngii burgheze, cît și tactica țărănistă² care nu excludea acțiuni extraparlamentare împotriva actelor de legiferare ale guvernului național-liberal.

¹ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. IV, Edit. „Națională”, S. Ciornei, București, f.a., p. 108—111.

² Arh. St. Buc., fond Casa Regală, dosar 13/1924, f. 2—3. *Notele secretarului particular al regelui Ferdinand, Bassel, din 29 decembrie 1924.*

În februarie 1924 Comitetul Central Executiv al Partidului Țărănesc a făcut unor partide din opoziție (Partidul Național și Partidul Poporului) propunerea creării unui „bloc al opoziției unite” în vederea coordonării acțiunilor pentru răsturnarea guvernului național-liberal³. Partidul Poporului a declinat propunerea, precizînd că rămîne „pe teren constituțional”, încrezător încă din promisiunile pe care Ion I. C. Brătianu le făcuse generalului Averescu în problema succesiunii.

Partidul Național Liberal simțea, într-adevăr, nevoia existenței unui partid cît mai apropiat concepțiilor sale de guvernare cărui să-i predea, și de la care să preia, la momentul potrivit, succesiunea guvernamentală⁴. De altfel, în ciuda unor deosebiri de principii care se mențineau în sfera legiferării economice, ambele partide se completeau și se întregeau politicește, într-un cadru comun determinat de aceeași mentalitate reacționară și conservatoare. Astfel, congresul Partidului Poporului din 1923 a adoptat un nou program care, în problemele esențiale ale vieții de stat afirma ideea continuității cu guvernul național-liberal⁵. Detașîndu-se cu ostentație de poziția Partidului Țărănesc și a Partidului Național, Al. Averescu se declara sprijinitor al noii constituții, expresie a concepției sale de „ordine” — la care se referă favorabil și notele regelui Ferdinand — și care ar fi putut să-l impună monarhiei ca alternativă la guvernul național-liberal, ce se uza, și la coaliția național-țărănistă cu politica ei „agresivă”.

Un nou moment de încordare a vieții politice s-a creat în legătură cu alegerile pentru Camerele de agricultură (august 1925) care, alături de Camerele de industrie și de comerț, desemnau, prin constituție, senatori de drept, liberalilor nefiindu-le, așa dar, indiferent dacă alegerile s-ar fi făcut în timpul guvernării lor sau după aceea. Tactica guvernului de a prezida alegeri aparent tehnice, care să treacă neobservate și cărora să nu li se atribuie caracter politic⁶ a dat greș: „Opoziția unită” anunțînd că va lupta pentru ca național-liberalii să nu transforme Camerele de agricultură în instrumente politice și juridice la dispoziția guvernului,⁷ a imprimat campaniei electorale caracterul unei confruntări extrem de virulente, agitînd pretutindeni țărănimea și partizanii politici, aspect la care se referă și regele în notele adresate ministrului Palatului, Hiott.

Valoarea documentului constă în aceea că, provenind din sursa cea mai autorizată, probează că opțiunea regelui pentru un guvern Al. Averescu începuse să se contureze cu un an înainte încă. Reiese, de asemenea, în mod limpede, că Ferdinand era hotărît să mențină guvernul național-liberal pînă la promulgarea unei noi legi electorale care, rectificînd în sens reacționar principiul reprezentării proporționale, să asigure guvernului în alegeri, o majoritate parlamentară suficient de întinsă pentru a legifera și asigura stabilitatea regimului.

Iată notele:

³ „Aurora”, IV (1924), nr. 710 din 5 martie.

⁴ Biblioteca Centrală de Stat, *Scrisori*, mss. 21211, f. 14—15. Ștefan Zeletin, *Programul Partidului Poporului*,

⁵ *Programul Partidului Poporului*, București, 1923.

⁶ „Viitorul”, XVII (1925), nr. 5208 din 15 iulie.

⁷ „Țărănismul”, I (1925), nr. 11 din 21 iunie.

"For Hi[ott] 16 Mai 1925.

Iorga a dit l'autre jour a S.M. la Reine qu'il est la maitre de l'opposition et qu'il dispose comme d'un clavier des différents éléments qui la compose — 24 heures plus tard Argetoianu m'a fait dire par Stirbey dans des termes presqu'indentiques que c'est *lui* qui conduit tout et qui fait ce qu'il veut des mêmes éléments.

A cette occasion il a fait ressortir le grand avantage d'avoir un monarchiste, réactionnaire même, qui dispose à son gré des extrémistes pouvant devenir des factuels de désordre et d'anarchie. Il s'est plaint que S.M. n'appréciait pas assez la force qu'il représente et qu'il ressentait de la part de S.M. de la malveillance. S.M. a pensé un instant vous prier de l'aussurer de Sa part que cette dernière supposition était infondée; S.M. a apprécié les services politiques qu'il a rendu au gouvernement Averescu et personnellement S.M. a trouve de l'agrément dans Ses relations personnelles avec lui, S.M. n'a donc aucune raison pour lui être défavorable.

Quand à la seconde affirmation S.M. voudrait en constater le bien fondé dans les manifestations de l'action politique qu'il considère diriger à sa guise.

Pour le moment S.M. a deja une réserve à faire dans le fait, que, le jour où l'opposition se compose d'éléments extrêmes, elle a la prétention de manifester avec violence dans la rue; ce que tout homme d'ordre ne peut pas ne pas reconnaître être inopportun et dangereux. Les jours et les semaines qui suivent feront la preuve du véritable caractère de l'action de l'opposition tant dans le parlement que dans la rue, ce caractère nous permettra de constater clairement qui sont les véritables maitres de cette action qui jusqu'ici, d'après les premières manifestations témoignent plutôt l'influence „țaraniste" et n'a profité qu'à Stere.

Après réflexion J'ai préféré transmettre Ma réponse par celui qui m'a fait la communication considérant que la faisant porter par vous c'était donnez au message une importance inopportune. Mais j'ai pensé que vous deviez en être informé pourque, le cas échéant, vous puissiez donner la même note.

J'ajoute que Je ne puis considérer qu'avec défaveur toute action violente, et, qu'à l'heure actuelle, tant qu'une nouvelle loi électorale ne sera pas votée il ne me convient pas d'enviesager un changement de gouvernement entraînant des élections sans fondement constitutionnel.

Aussi ai — Je donné Mon approbation aux mesures d'ordre rigoureuses que Bratiano veut prendre. Ce n'est pas le moment de jouer à la révolution. Depuis mon avènement au Trone Je suis fermement décidé à éviter tout ce qui pourrait laisser croire que Je suis homme à Me laisser intimider par la violence; dans ces conditions loin de les approcher du gouvernement, et, n'importe quelles seraient mes sympathies personnelles pour tel ou tel personnage politique, de semblables campagnes de violence ne peuvent que donner de l'avantage au parti du général Averescu qui affirme non sans habileté un esprit d'ordre et un souci conservateur d'autant plus marqué qu'il voit ses concurrents se précipiter dans l'agitation" *.

* Arh. St. Buc., fond Casa Regală, dosar 1/1925

ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU THEODOSIE

(Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de Gh. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și Gh. Mihăilă. Editura Minerva, 1970, 426 p.)

Recent apărut^{*} volum consacrat remarcabilei opere de la începutul secolului al XVI-lea reprezintă o temeinică reeditare a textului traducerii românești păstrate în manuscrisul cel mai vechi și mai bun, acela al lui Ștefan Cantacuzino. Această ediție este însoțită de note și comentarii rezultate din colacionarea cu alte manuscrise, precum și din compararea versiunii românești cu originalul slavon, cu versiunea greacă și cu izvoarele care, cum se presupune de către autori, au stat la baza originalului slavon. Textul astfel completat constituie un pas înainte pe calea editării științifice a acestei lucrări de o valoare incontestabilă din punct de vedere istoric și filologic, precum și din cel al culturii noastre naționale dintr-o perioadă prosperă a spiritualetății noastre, perioadă în care se afirmă incipient influența tot mai directă a limbii române literare asupra scrisului slavon ecleziastic și laic. Nu întâmplătoare este folosirea limbii poporului în scrisul laic al cancelariei domnitorului și chiar în cel al demnitarilor din consiliile principalelor municipii. În acest sens este elocventă scrisoarea din 1521 a consilierului de Cîmpulung, Neacșu, pentru avertizarea brașovenilor cu privire la o apropiată invazie otomană în Europa, scrisă în românește și cu conținut similar unei alteia, expedită de domnitor sibiienilor, dar redactată, de această dată, în slavonă. De altminteri se socotesc întemeiate afirmațiile privitoare la existența

traducerilor românești din texte de cult încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea.

Cu atât mai mult este explicabil deosebitul interes cu care a fost așteptată această valoroasă apariție editorială. Multe din periodice au consacrat rînduri abundente prezentării acestui volum¹. Referințele la cuprinsul volumului sînt în mare măsură edificatoare, astfel că în rîndurile care urmează voi evita să le repet. Voi insista însă asupra promisiunii autorilor ediției, de reeditare a textului original, din nou după manuscris, în cadrul unei ediții trilingve o dată cu ducerea pînă la capăt a identificării izvoarelor în limba slavonă². Faptul ar fi constituit într-adevăr cum doreau autorii un monument care ar fi comemorat, în toamna

¹ Articolul lui Gh. Mihăilă, „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie” publicate într-o primă ediție științifică (Epilogul unor vechi controverse istorice), în „Magazin”, nr. 686 din 28 noiembrie 1970; recenziile lui Constantin C. Giurescu, „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie”, în „Contemporanul”, nr. 2 (1261) din 8 ianuarie 1971; recenziile radiodifuzată a prof. B. Cazaacu într-o emisiune „Viața editurilor” de la începutul lunii ianuarie 1971; amplul extras al lui Eugen Barbu din *Căielele Principelui*, 1965, intitulat „Învățăturile lui Neagoe Basarab” (O capodoperă a literaturii române vechi), în „Săptămîna culturală a Capitalei” (serie nouă), nr. 8 din 29 ianuarie 1971; V. o bibliografie adusă la zi în Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab și învățăturile către fiul său Teodosie*, (Probleme controversate), Edit. Minerva, București, 1973.

² V. în volumul recenzat studiul lui Gh. Mihăilă „Originalul slavon al „Învățăturilor” și formația culturală a lui Neagoe Basarab”, p. 104.

* Aceste note au fost redactate în februarie 1971.

anului 1971, împlinirea a 450 de ani de la moartea marelui voievod cărturar.

Diversitatea și abundența problemelor pe care le pune o ediție trilingvă, comparativă, a celor trei texte, în succesiunea lor (slavon, românesc și grecesc) ar necesita, după părerea noastră, o confruntare simultană a lor prin așezarea, pe coloane, într-o ordine care să permită cercetătorului posibilitatea de a trage mai toate concluziile din interpretarea faptelor furnizate de materialul oferit. În acest caz este, credem, de mai mare utilitate o traducere juxtalinară, cit mai adecvată contextelor slavon și grecesc. Deci nu o traducere, oarecum liberă de context, actualizată structural potrivit cu topica frazei românești contemporane (cum este cea oferită în ediția recenzată acum) în extrem de mare măsură fidelă celei din „Cronicile slavo-române”³ și nici, așa cum susține, pe drept cuvânt Eugen Barbu în articolul amintit, „mai artistică”, după cum este calificată tălmăcirea, literar valoroasă de altminteri, a lui Vasile Grecu, la versiunea grecească a „Învățăturilor”⁴. Cu alte cuvinte este necesară o traducere „de exactitate filologică a originalului slavon” după cum just observă Dan Zamfirescu în studiul său introductiv⁵. Deci, după textul originalului slavon să urmeze traducerea sa juxtalinară, alături de care să se găsească pasajul respectiv din versiunea românească din secolul al XVII-lea așa cum apare el în ediția Floricăi Moisi, apoi traducerea juxtalinară a aceluiași pasaj din versiunea grecească, textul grecesc fiind situat pe ultima coloană. Confruntarea celor trei contexte ale aceluiași conținut ar putea dovedi, în ultimă instanță, poziția de dependență a celor două versiuni (românească și grecească) față de originalul slavon fără interpunerea uneia dintre ele între sursă și rezultanta colaterală.

Pe de altă parte, editarea textelor trebuie făcută cu foarte multă atenție pentru a se evita erorile, inerente tiparului, dar derutante pentru cercetător. Susținem acest lucru întrucât publicarea celor 13 pagini inedite din manuscrisul slavon, de către Gh. Mihăilă⁶, este făcută defectuos, erorile referindu-se nu numai la litere și la suprascrieri, ci și la cuvinte și chiar la rînduri întregi. Iată câteva exemple: *narečēši* se în loc de *narečēši se* 76 r/9, *popečnia* în loc de *popečēnia* 79r/8, *maši(m)* în loc de

naši(m) 81r/5, *papečlozlobie* în loc de *papečlozlobie* 81v/6, *nacc* în loc de *pače* 83r/20, *lovavyi(x)* în loc de *lokavyi(x)* 84r/4, *vedēšnš(m)* în loc de *vedēšny(m)* 84v/2, *zemčnyi(x)* în loc de *zemčnyi(x)* 84v/13—14; suprascrierea (s)l este redată eronat în *rados(t)* în loc de *rado(st)* 81r/9 (ceea ce, de altminteri, reprezintă o inconsecvență în sistemul de transcriere față de frecvent întâlnita formă de transcriere *e(s)* în loc de *e(st)* sau încă *re(č)* în loc de *re(č)* [e] (t) (apare chiar grafia *re(č)l*), normală în care, ca regulă de suprascriere în caz de vocale duble, se omite una din ele și se „aruncă” o „coroană” peste consoana ridicată între rînduri, iar în caz că în cuvîntul dat la finală este un -t, coroana redă tocmai valoarea acestui -t final; sint omise cuvînte ca *i (oukrašenš i živš)* 76r/2, -*že (na stra/šnēm-že sdišti)* 92r/19, etc. (*s6 protivleqšet se... voli ego*) 84v/12 etc.; sau rîndurile 7—8 de pe pagina 75 r (...*s6tvoriti ili t6(st). da drougomu kako može(t) dobrodēlē...*) ceea ce este deosebit de grav pentru un volum de 1/10 din întregul text. Din fericire, alături de transcrierea textului slavon s-au dat și fotocopiile paginilor respective, așa că înlăturarea erorilor de tipul celor de mai sus este imediat posibilă.

Credem că în mod arbitrar se renunță la accente și „spirite” pe motivul că „de multe ori nu au nici o valoare”⁷, deoarece tocmai acest manuscris oferă cu o consecvență remarcabilă posibilități de studiu asupra accentuației de frază, pe grupuri de cuvînte și chiar a cuvîntelor izolate, întrucît textul comportă trei feluri de accente („/”, „\”, „\”) aproape constant utilizate. De ce? — se pune întrebarea. Tocmai de aceea „Învățăturile”, în forma lor slavonă, pot constitui o „normă” pentru explicarea multor fenomene pe care le prezintă textele și documentele slave care stau la baza materialului pentru un dicționar al slavonei din Țările Române.

Nu ar trebui să se renunțe nici la punctuația manuscrisului original care, probabil după unele principii de oratorie, grupează lanțurile în unități enunțative în jurul unui accent logic sau intonațional, ajutînd totodată și la o mai judicioasă apreciere a însuși contextului.

De exemplu, textul slavon original glăsuiește: ... *Tāže i tŷ sŷe moi, āste/pōlzueši slougy tvoŷ s6 slā/dostie v 6 s 6 g d a. tŷ-ze velk6 pribŷtok6 xōšēši priēti (33v/20—34r/3)*, în traducere juxtalinară: (Tot)-așa-dară (încă)și tu, fiule [al] meu, dacă folosești slugile tale cu dulceață (= blin-

³ Publicate de Ioan Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1950, pp. 263—316.

⁴ *Învățăturile lui Neașoe Basarab domnul Țării Românești*, ed. de V. Grecu, București, 1942.

⁵ În vol. recenzat, p. 11.

⁶ În „Romanoslavica” XIV, 1907, pp. 364—375.

⁷ Ibidem, p. 362

dețe) totdeauna. tu-daiă (= chiar) mare ciștig (= folos, avantaj) vei căpăta (= obține).

În traducerea din ediția recenzată, textul sună astfel: Așa și tu, fiul meu, dacă vei folosi slugile tale cu cuvinte dulci, întotdeauna vei dobîndi mare folos (p. 376), deci, neținîndu-se seama de punctuația originalului și, ca urmare, denaturîndu-se sensul, se ajunge la ideea falsă a obținerii cu tot dinadinsul a avantajului (subliniat prin „totdeauna” = neapărat), pe cîtă vreme originalul slav nu sugerează o atare obligativitate (e posibil că vei dobîndi mare folos — uneori). Intervenția din ediția recenzată, nu pare a fi cea mai justificată în comparație cu cea a lui Bogdan-Panaiteescu: Așa și tu, fiul meu, dacă folosești slugile tale întotdeauna cu blindețe, tu vei dobîndi mare răsplătă (p. 281).

În sfîrșit, și traducerea, ca și textul original, cade-se a fi redactată cu mai mare atenție, în așa fel încît ea să furnizeze un plus de sugestii atît pentru interpretarea lingvistică a conținutului formal al variantelor românească și grecească, cît și pentru evaluarea justă și justificată a conținutului de idei.

Dacă într-adevăr există pasaje de o oarecare confuzie în chiar manuscrisul slavon, apoi numărul lor nu se cade a fi sporit prin traduceri echivoce ale unor rînduri în care ideea este de-acum exprimată cu claritate. De exemplu:

...egdă sēdēši na trāpezy, zákonō nē(st) sōditi, ni-zē dār-ove razdāti (32v/9—11) — „... cînd șezi la masă, lege (= nu se cade) nu-i [a] judeca, nici daruri [a] împărți (= [a] da)”, iar în recenta ediție a „Învățăturilor”: „dacă judeci (?) la masă, nu este lege să judeci, nici să împărți daruri.” (p. 376).

În primul rînd *sēdēši* a fost interpretat greșit (mai întîi de Bogdan-Panaiteescu, și apoi și de Gh. Mihăilă) ca *sōdīši*, iar în al doilea rînd, formula „nu este lege să judeci” este obscură, întrucît nu s-a ținut seama de sensul de absolută interdicție, imposibilitate, dat de „nē(st)”, cf. „nē(st) vō koupe dso i tēlo oukrašati” — „nu este, (= e imposibil) totodată (= în același timp) [și] sufletul și trupul [a] împodobi” (12r/13—15). În aceste cazuri accentul logic cade pe expresia restrictivă „nē(st)” care, formal, se leagă de infinitiv și nu de substantivul-obiect, care, în acest caz, — de negație a obiectului și nu a acțiunii — ar fi avut semnul distinctiv al genitivului după negație (cf. da... ne pogūbiši emu rēda (32v/19—21) — „să nu-[i] strici lui rîndu[ia](a)”).

Vom mai releva cîteva pasaje în care, datorită neînțelegerii unui cuvînt se denaturează sensul întregii fraze: „el, gol între *robi* să șadă sfios” și. Incă, „iar pe el îl lași să șadă cu *robii*” (p. 361) în care *vō rpbē(x)* înseamnă „(îmbrăcat) în post-țel(ur)” (= în haine grosolane) (cf. rus. rubaxa, rubit6; cf. rom. ru(m)pe); „ci vor numai să vadă haina harului” (p. 362), unde *vēdēti* „a afla” a fost contaminat de *videti* „a vedea”; „vă trimite la *corturile* acelor sfinți” (p—362), unde *k sēni(m)* a fost răstălmăcit eronat, întrucît *sēnō* înseamnă „umbră”; (și *fig*); duh, spirit; prin extensie fantomă; „să ne îmbrăcăm în *hainele* binefacerilor ca *scut*”, deși *orōžie* mai înseamnă și „zale, armură, platoșă” și deci și *orōžnici* înseamnă nu „scut”, ci „șteni îmblătoșiți, cavaleri medievali”; „glasovy (Instr.) da *vōzglasat* prē(d) toboŭ” a fost redat prin „cîntecele să răsunē în fața ta” (p. 374), deși înțelesul ar fi „(cu) cîntece să glăsuiească (ei, cei din jurul tău) înaintea ta”; „o mulțime de cuvinte ca *mārgārita-rele*” (p. 380) redă, prin neînțelegerea cuvîntului *bystrā* (= „repezi”, despre cuvinte) ca un *bisera* (încă și accentul separă cele două cuvinte unul de altul) sau „a priceput el că *tāria* și *puterea* de la dumnezeu sînt” (p. 384), unde *ouvrōž(d)enie* a fost înțeles ca *o(u)lvrōž(d)enie* „întărire”, iar *sila* a fost luat în accepciunea largă de „forță” și nu de „silă”, „silnicie” (deși contextul sugerează restrîngerea înțelesului general, întrucît împăratul Assa, după ce fusese „aruncat” afară, pe gunoște, abia atunci a priceput el că această „disgrație” și „ofensă” brutală se datora celui pe care-l jignise la rîndu-i, „nesmerindu-se” înaintea lui) etc.

Se remarcă ușor că incredibil de corectele forme gramaticale utilizate în acest cu adevărât „homerice” monument de creație literară (după expresia lui D. Russo) furnizează prin ele însele posibilitatea de justă interpretare analitică a contextului pe deplin normativ: *ouvrōž(d)enie* nu putea fi înțeles întrucît nu există un prefix out-, iar pe de altă parte, prefixul ∞(t)- totdeauna are consoana suprascrisă, indiferent de poziția în care se află (înainte de vocală sau de consoană).

De aici marea importanță care trebuie acordată editării științifice a originalului slavon, în comparație cu care se pot trage concluzii fondate asupra celorlalte două versiuni, iar, pe de altă parte, acesta poate constitui un corpus normativ pentru valorificarea tezaurului lingvistic slavon din țara noastră ca primă formă de manifestare a scrisului românesc.

GENEALOGICA ET HERALDICA. VIENA, 1972

Către finele anului 1972 a apărut la Viena, în editura Academiei de Medicină-culegera în două volume sub titlul „Genealogica et Heraldica”, cuprinzând textul comunicărilor prezentate cu prilejul celui de al 10-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică, ținut în capitala Austriei între 14 și 19 septembrie 1970. La importanta reuniune științifică au participat cu referate și 6 delegați români (majoritatea lor urmînd a deveni membri fondatori ai Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie creată în mai 1971 pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga”), titlurile comunicărilor românești cit și numele autorilor lor fiind menționate într-o dare de seamă publicată anul acesta în revista „Studii”¹.

Congresul a lucrat în 9 secții și anume: trei de genealogie (1. teorie și izvoare; 2. genealogie locală; 3. genealogie individuală și socială), două de heraldică (1. teorie și izvoare; 2. heraldică locală și personală), apoi secțiile de sfragistică, vexilologie, iconografie și insignologie. Atît din textele referatelor cît și din amplele dezbateri ce au avut loc pe marginea lor, s-a putut constata nu numai stadiul prezent al cercetărilor în numitele domenii, dar și interesul sporit pentru aceste discipline auxiliare ale istoriei (dintre care unele tind chiar la o existență independentă, urmărind să devină științe autonome), precum și orientarea lor actuală. Astfel în materie de genealogie, problematica dominantă a lucrărilor de teorie și izvoare (secția I-a) a constatat în dorința de realizare a unei cît mai ample sistematizări a cercetărilor, atît prin folosirea ultimelor metode tehnice de investigație (automatică², ordinari, ș.a.) cît și prin abordarea de pe poziții noi a diferitelor teme prezentate. Astfel, în numita disciplină s-a analizat, spre deosebire de trecut, nu numai ascendența suveranilor și nobilimii³, ci și a altor categorii sociale — de pildă

orășenii⁴, negustorimea⁵, simplii enoriași ai unor parohii⁶, coloniștii din America de Nord⁷ etc. — încercîndu-se în același timp să se găsească și să se indice și alte soluții privitor la modalitățile de efectuare ale viitoarelor studii genealogice⁸.

Principiile teoretice de mai sus s-au aplicat și în materie de genealogie locală (secția II-a), majoritatea referatelor abordînd probleme legate de categorii sociale de cele mai diverse apartenențe (triburi de Piei-Roșii⁹, grupări confesionale nord-americeane¹⁰, familii din patriciatul orășenesc¹¹, neamuri nobile din diferite țări central-europene¹² etc). În privința genealogiei individuale și sociale (secția III-a), tematica s-a axat de asemenea pe variate subiecte privind atît personalități culturale sau politice (nu neapărat de obîrșie aristocratică)¹³, cît și grupări de familii avînd o

⁴ Werner Debrunner (Elvetia), *Genealogische Quellen im Kanton Zürich und der übrigen deutschsprachigen Schweiz*, în *Ibidem*, p. 49–54.

⁵ Jean Thierry Du Pasquier (Franta), *L'importance de la genealogie pour l'étude des milieux d'affaires protestants aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în *Ibidem*, p. 113–118.

⁶ Dr. Karl Heinz Burmeister (Austria), *Die Personenslandregister der Rabbinales für Tirol und Vorarlberg (1769–1890)*, în *Ibidem*, p. 43–48.

⁷ Roland-J. Auger (Canada), *Comment retracer ses ancêtres au Québec*. (v. Mémoires de la Société Généalogique Canadienne-Française, Montréal, 1970, vol. 21).

⁸ John H. Stables (S.U.A.), *The genealogical Resed arch Paper Its Inception, Purpose, Application and Future* în „Genealogica et Heraldica”, I, p. 135–140; Dr. Siegfried Rösche (R.F.G.), *Die Ahnenschaft einer Biene*, în *Ibidem*, p. 131–134.

⁹ C. Gregory Crampton (S.U.A.), *Collection of Oral History from the North American Indians*, în *Ibidem*, p. 143–148.

¹⁰ Delbert Grütz (S.U.A.), *Mennonite Genealogical Research*, *Ibidem*, p. 165–170.

¹¹ Andreas Kubinyi (Ungaria), *Deutsche Ratsbürgerfamilien von Ofen am Ende des Mittelalters und ihre Verwandten in Wien und im oberösterreichischen Raum*, în *Ibidem*, p. 195–196.

¹² Gueffo conte Gueffi Camasiani (Italia), *Familles d'origine autrichienne et allemande dans la noblesse italienne*, în *Ibidem*, p. 171–178; baron Alessandro Monti della Corte (Italia), *Les familles italiennes dans la noblesse austro-hongroise et allemande*, în *Ibidem*, p. 203–208.

¹³ Jaroslava Hoffmannova (Cehoslovacia), *Zur Ahnentafel des Bundespräsidenten Franz Jonas*, în *Ibidem*, p. 239–246; Claude Paternostre de La Mairieu (Belgia): *Descendance de Pieter-Paul Rubens*, în *Ibidem*, p. 253–258; Ernst Tompos (Ungaria), *Dr. Christoph Lackner, Bürgermeister von Ödenburg*, în *Ibidem*, p. 303–308; Dr. Helmut Schmolz (R.F.G.), *Der deutsche Naturforscher und Arzt Dr. Julius Robert von Mayer und seine Vorfahren*, în *Ibidem*, p. 283–288; Dr. Wilhelm Rausch (Austria), *Neue Erkenntnisse zur Genealogie der Wallseer im 13. Jhd.*, în *Ibidem*, p. 259–264 etc.

¹ V. I. N. Mănescu, *Activitatea Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga” în 1971–1972*, în „Studii”, t. 20, 1973, nr. 1, p. 165. Textul acestor referate se află în mss. în arhiva numitei Comisii.

² George H. Fudge (S.U.A.), *The Genealogist and Automation*, în „Genealogica et Heraldica”, Wien, 1972, I, p. 67–72.

³ Leslie Gilbert Pine (Anglia), *My Twenty Five Years with Burke*, în *Ibidem*, p. 119–124; Ildebrando Coccia Urbani (Italia), *Le fonti di studio e di ricerca genealogica nel granducato di Toscana*, în *Ibidem*, p. 55–60; Leif Pålsson (Suedia), *Genealogische Handbücher des in Schweden nicht introduzierten oder naturalisierten Adels*, în *Ibidem*, p. 105–112.

sorginte comună¹⁴ sau o amplasare geografică identică a reședinței lor¹⁵.

Referitor la disciplina heraldică sub aspectul său teoretic și al izvoarelor (secția IV-a), Congresul a înregistrat contribuții interesante ale citorva distinși cercetători de specialitate, dintre care unii au pus în discuție probleme inedite — ca de pildă fenomenul similarizării în arta heraldică¹⁶ — alții au analizat diverse aspecte ale științei blazonului în corelație și cu alte discipline (etnografia¹⁷, astronomia¹⁸) sau cu noile metode tehnice de investigație (computerii¹⁹). În continuare, în cadrul aceleiași secții, unele referate au abordat domeniul — devenit în ultimii ani în centrul atenției cercetătorilor de specialitate — al heraldicii municipale²⁰ și comunale²¹, iar altele s-au ocupat de studiul diverselor armoriale²² sau diplome armoriate²³ din diferite orașe sau regiuni central-europene. S-au prezentat de asemenea și teme legate de realitățile aflate la baza unor armerii simbolice²⁴ sau a așa numitelor steme de fantezie²⁵, s-au analizat și manifestările preheraldice²⁶, precum și caracteristicile heraldice malteze²⁷.

Cît privește heraldica locală și personală (secția V-a), comunicările prezentate au tratat subiecte referitoare atît la heraldica militară (stemele din armata portugheză²⁸

sau cele ale marinei belgiene²⁹) cît și la heraldica dezvoltată pe teritoriul doar a unei singure țări (Finlanda³⁰, Luxemburg³¹, Cipru³², Africa de Sud³³, S.U.A.³⁴ etc.). Teme legate de heraldica municipală și comunală au fost reluate și în cadrul menționatei secții prin două referate, primul asupra stemelor orașelor și ținuturilor din Carintia³⁵, cel de al doilea asupra stemelor comunale din Austria de sud după 1945³⁶. În continuare, se mai studiază și reprezentări de heraldică ecleziastică³⁷, precum și de heraldică personală (brizurile în stema familiei Montmorency³⁸, adaosurile de arme în stemele nobililor poloni ante 1772³⁹, caracteristicile armeriilor de familie ale emigranților scoțieni în Suedia⁴⁰, în sfîrșit stemele unor familii de săteni din republica țărănească din Bregenzwald⁴¹ (Austria de vest).

Tematica variată a secției de sfragistică (secția VI-a) pune în evidență atît sigiliile antichității⁴², cît și cele din epoca medievală⁴³; probleme de vexilologie (secția VII-a) sînt studiate prin diverse referate ce tratează despre delimitarea granițelor care separă heraldica de vexilologie⁴⁴, despre steagurile gărzilor elvețiene din serviciile unor suverani străini⁴⁵, despre drapele ca însemne ale autorității teritoriale a statelor

¹⁴ Dr. Herbert Vossberg (R.F.G.), *Der gegenwärtige Stand der Neihart-, Gränewald- und Gneisenau-Forschung*, în *Ibidem*, p. 309–314.

¹⁵ C. George Younkin (S.U.A.), *Rejects from the Dawes Rolls: Five Civilized Tribes*, în *Ibidem*, p. 321–326.

¹⁶ Sven Tito Achen (Danemarca), *La similarisation — Un côté oublié des études héraldiques*, în *Ibidem*, p. 329–340.

¹⁷ Dr. Walter Berger (Austria), *Heraldik und Volkskunde*, în *Ibidem*, p. 341–344.

¹⁸ Adolf F. Karlovsky (Elveția), *Astronomical motifs as Armorial charges*, în *Ibidem*, p. 383–388.

¹⁹ Thomas Stothard (Anglia), *Identification of Emblems Armorial by computer*, în *Ibidem*, p. 439–444.

²⁰ Dr. Vladimír Jan Sedláč (Cehoslovacia), *Über den Ursprung der Städtewappen*, în *Ibidem*, p. 427–432.

²¹ Dr. Klemens Stadler (R.F.G.), *Grundsatzfragen der neuzeitlichen Kommunalheraldik*, în *Ibidem*, p. 433–438.

²² Dr. Hanns Jäger-Sunstenau (Austria), *Wappenbücher in Wiener öffentlichen Sammlungen*, în *Ibidem*, p. 377–382.

²³ Dr. Alois Pfibyl (Cehoslovacia), *Über böhmische Hofpalatzen und einige Palatin-Wappenbriefe aus dem 17. und 18. Jahrhundert*, în *Ibidem*, p. 409–414; Dr. Dénes Radocsay (Ungaria), *Über den Stil einiger Wiener Wappenbriefe der Spätgotik und Renaissance*, în *Ibidem*, p. 415–420.

²⁴ Dr. Manfred Zips (Austria), *Tristan und die Ebersymbolik*, în *Ibidem*, p. 445–460.

²⁵ Dr. Otfried Neubecker (R.F.G.), *Realitätsgehalt der sogenannten Phantasiewappen*, în *Ibidem*, p. 397–402.

²⁶ Dr. Otto Höfler (Austria), *Vorformen der Heraldik*, în *Ibidem*, p. 363–370.

²⁷ Baron Gayre de Gayre and Nigg (Anglia), *Characteristics of Maltese Heraldry*, în *Ibidem*, p. 357–362.

²⁸ José de Campos e Sousa (Portugalia), *Le système héraldique actuel de l'armée portugaise*, în *Ibidem*, II, p. 453–460.

²⁹ Roger Harmignies (Belgia), *Héraldique de la force navale belge*, în *Ibidem*, p. 481–486.

³⁰ Bo Tennberg (Finlanda), *Modern design in Finnish Heraldry*, în *Ibidem*, p. 579–580.

³¹ Robert Matagne (Luxemburg), *Considération au sujet d'un projet de loi*, în *Ibidem*, p. 539–540.

³² O.H.M. baron Haxthausen (Danemarca), *Heraldry in Cyprus*, în *Ibidem*, p. 487–492.

³³ Dr. C. Panna (Africa de Sud), *Civic heraldry in South Africa*, în *Ibidem*, p. 553–558.

³⁴ D-na Harry Joseph Morris (S.U.A.), *Heraldry in the United States of America*, în *Ibidem*, p. 547–552.

³⁵ Dr. Karl Dinklage (Austria), *Siegel und Wappen der Kärntner Städte und Märkte*, în *Ibidem*, p. 461–471.

³⁶ Dr. Franz Stundner (Austria), *Gemeindeheraldik in Niederösterreich nach 1945*, în *Ibidem*, p. 567–572.

³⁷ Prof. Augustin Maissen (Elveția), *Österreichische Heraldik im Nachbarland Graubünden*, în *Ibidem*, p. 519–531.

³⁸ Duele de la Force (Franta), *Les brisures des Montmorency*, în *Ibidem*, p. 513–518.

³⁹ Dr. Adam Heymowski (Suedia), *Les armoiries polonoises augmentées par les empereurs avant 1772*, în *Ibidem*, p. 493–507.

⁴⁰ Davies baron Reid of Robertland (Anglia), *Some observations on the heraldry of Scottish Emigrants to Sweden*, în *Ibidem*, p. 561–566.

⁴¹ Helmut Gastner (Austria), *Über die Bauernrepublik des hinteren Bregenzer Waldes*, în *Ibidem*, p. 461–470.

⁴² Dr. Erich Kittel (R.F.G.), *Antike Siegel*, în *Ibidem*, p. 597–602.

⁴³ Sonia Leiss (Austria), *Geistliche Siegel der Gotik in Österreich*, în *Ibidem*, p. 603–608; Dr. Ilse Spielvogel (Austria), *Die Siegel der Wiener Ratsbürger des 14. Jahrhunderts*, în *Ibidem*, p. 611–616 etc.

⁴⁴ Whitney Smith (S.U.A.), *An antipodean dilemma*, în *Ibidem*, p. 631–637.

⁴⁵ Louis Mühlemann (Elveția), *Heraldik auf Fahnen von Schweizerregimenten in fremden Diensten*, în *Ibidem*, p. 619–624.

suverane⁴⁶, în sfârșit despre tehnica restaurării și conservării steagurilor⁴⁷.

Iconografia este și ea prezentă (secția VIII-a) prin cîteva comunicări ce privesc devizele figurate germane pînă în secolul al XVI-lea⁴⁸, portretele regilor Boemiei⁴⁹, arhiva iconografică și colecția de portrete ale Bibliotecii Naționale din Viena⁵⁰, precum și iconografia heraldică din operele cronicarilor elvețieni ai secolului al VI-lea⁵¹.

În sfârșit insignologia (secția a IX-a) abordează o tematică ce tratează despre răspîndirea coroanelor de rang în imperiul romano-german și în Ungaria⁵², despre istoricul țării pontificale⁵³, despre cele două tipuri de coroană denumită „a lui Carol cel Mare”⁵⁴, despre insignologie ca disciplină științifică⁵⁵, în sfârșit despre felurile ordine cavaleresci și decorații⁵⁶.

Amintim că Congresul al X-lea de Genealogie și Heraldică de la Viena — pus sub înaltul patronaj al președintelui Republicii Austria, dr. Franz Jonas — a fost organizat de societatea vieneză de heraldică și genealogie „Adler”, care și-a serbat cu acest prilej cei 100 de ani de existență. Președintele numitei societăți, prof. dr. Hanns Jäger-Sunstenau, a fost desemnat în același timp și președinte al Congresului al X-lea.

Revenind la culegerea intitulată „Genealogia et Heraldica”, menționăm că prima parte a sa conține o dare de seamă amănunțită asupra organizării și a programului, cit și lista organizatorilor și a participanților la numitul Congres; partea a II-a cuprinde date despre desfășurarea ședin-

țelor festive de deschidere și de închidere a amintitei însemnate reuniuni internaționale; partea a III-a este alcătuită din textele comunicărilor ce am analizat mai sus; în sfârșit, partea a IV-a însumează concluziile ce se desprind din analizarea în ansamblu a manifestărilor Congresului al X-lea de Genealogie și Heraldică din septembrie 1970.

Din numărul de 105 referate prezentate în cadrul celor 9 secții ale menționatului Congres, socotim util să recomandăm pe acelea care pot deschide noi perspective de studiu și pot ajuta și din punct de vedere al indicării de izvoare, disciplinele românești aparținînd aceluiași specialități. Astfel, cităm în domeniul științei genealogice, referatul lui Teodoro Amerlinck y Zirion⁵⁷ care propune pe viitor — din cauza creșterii rapide a populației actuale a globului — ca în registrele de stare civilă să fie menționate și numele bunicilor declarantului pentru o mai precisă identificare ulterioară a acestuia. Semnalăm apoi referatul dr.-ului Heinz F. Friederichs⁵⁸ privind situația actuală a genealogiei, comunicare ce ne permite să ne orientăm asupra perspectivelor de viitor ale numitei discipline. De asemenea, referatul lui John Knodel⁵⁹ lămurește în mod clar raporturile între genealogie și demografia istorică, în timp ce comunicarea dr.-ului Remy J. Leenaerts⁶⁰ relevă rolul și însemnătatea bibliografiei pentru studii și practica genealogiei, heraldicei și istoriei familiale. Tot astfel, referatul lui John H. Stables⁶¹ indică atît modalitățile cit și oferă sugestii pentru viitor în domeniul investigației genealogice. În ajutorul cercetărilor de aceeași speță asupra familiilor românești din Transilvania, considerăm de utilitate și comunicarea dr.-ului Erik Fügedy⁶² care tratează despre mobilitatea nobilimii ungare în secolul al XV-lea.

În materie de știință heraldică, subliniem ca deosebit de interesant referatul lui Sven Tito Achen⁶³ abordînd problema similărității, practică de însușire voluntară sau de conferire intenționată a unei steme ce prezintă mari asemănări cu o alta luată ca model; această metodă necesită firește lămurirea mobilului unei asemenea imitări de armerii. De asemenea, crează interes pentru

⁴⁶ C. G. U. Scheffer (Suedia), *Das Wappen und die Flagge als Zeichen der territorialen Machtausübung des souveränen Staates*. In *Ibidem*, p. 625–630.

⁴⁷ Dr. Georg Wacha (Austria), *Fahnen – Restaurierung und Verwahrung*. In *Ibidem*, p. 645–650.

⁴⁸ Helmut Nickel (S.U.A.), *Über die Bildweise in Deutschland bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*. *Ibidem*, p. 661–666.

⁴⁹ Dr. Karl Schwartzberg (Austria), *Die böhmischen Herrscherbilder*. In *Ibidem*, p. 667–671.

⁵⁰ Dr. Walter G. Wieser (Austria), *Bildarchiv und Porträtssammlung der Österreichischen Nationalbibliothek*. In *Ibidem*, p. 673–678.

⁵¹ Dr. Werner Eichhorn (Elvetia), *Heraldik und Ikonographie eidgenössischer Christen des 15. Jahrhunderts*. In *Ibidem*, p. 653–660.

⁵² Dr. Ivan Bertényi (Ungaria), *Zur Verbreitung der Rankkronen im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation und in Ungarn*. In *Ibidem*, p. 681–686.

⁵³ Dr. Carl Gerold Fürst (Austria), *Beiträge zur Geschichte und Verwendung der Tiara*. *Ibidem*, p. 687–692.

⁵⁴ Baron Hervé Pinoteau (Franta), *Les deux couronnes françaises „de Charlemagne”*. *Ibidem*, p. 721–725.

⁵⁵ Dr. Franz Gall (Austria), *Insignologie – Umfang und Aufgaben*. In *Ibidem*, p. 698–697.

⁵⁶ Aldo Pezzana (Italia), *Le prove genealogiche nell'ordine di Malta*. In *Ibidem*, p. 716–719; Dr. K. Gerhard Kletmann (R.F.G.), *Der Einfluss der Französischen Revolution auf das europäische Ordenswesen*. In *Ibidem*, p. 703–708; Dr. Bela Kézdy Vászárhelyi de Kézdy (Suedia), *Ungarische Ordengemeinschaften*. *Ibidem*, p. 699–701.

⁵⁷ *Agrupaciones genealogicas*, in *Ibidem*, I, p. 41–42.

⁵⁸ *Der heutige Stand der Genealogie als Wissenschaft*. In *Ibidem*, p. 73–77.

⁵⁹ *Historical Demography and Genealogy*. In *Ibidem*, p. 79–85.

⁶⁰ *Importance de la bibliographie pour l'étude et la pratique de la généalogie, l'héraldique et l'histoire familiale*. In *Ibidem*, p. 93–104.

⁶¹ v. nota 8.

⁶² *Die Mobilität der ungarischen Aristokratie im 15. Jahrhundert*. In *Ibidem*, p. 229–234.

⁶³ v. nota 16.

heraldica noastră și comunicarea dr-ului Walter Berger⁶⁴ asupra corelației dintre arta heraldică și elementele etnografice, ca de altfel și referatul dr-ului Otto Höfler⁶⁵ ce ne informează asupra diferitelor manifestări de factură preheraldică. Problemele legate de heraldica comunală și municipală sînt amplu tratate în referatele dr-ilor Vladimir Sedlák⁶⁶, Franz Stundner⁶⁷ și Klemens Stadler⁶⁸, lucrări ce pot servi și studiului aceluiași domeniu în România. Thomas Stothers⁶⁹ aduce soluții inedite asupra identificării armeriilor cu ajutorul computerului, sistem putînd eventual fi folosit și la noi cu un egal succes.

Concluziile interesantului referat al dr-ului Ottfried Neubecker⁷⁰ ce analizează așa numitele arme de fantezie, pot fi utilizate și în heraldica românească. De asemenea problema creării, prin multiple contribuții științifice, a unui armorial al suveranilor și marilor feudali din evul mediu european — inițiativă propusă de Léon Jequier⁷¹, președintele Academiei Internaționale de Heraldică, în referatul său cu un astfel de conținut — este aplicabilă și țărilor române; ca atare, e de dorit ca și aportul nostru la această mare operă heraldică să

se poată realiza într-un viitor cit mai apropiat.

În materie de vexilologie, remarcăm utilul referat al dr-ului George Wacha⁷² referitor la tehnica restaurării și conservării steagurilor, în timp ce în domeniul iconografiei, comunicarea lui Helmut Nickel⁷³ asupra devizelor figurate germane între secolele XIV și XVI ne poate servi și în studiul heraldicei și emblematicei noastre sigilare din aceeași epocă și de mai tirziu.

În sfîrșit, interesantul referat al dr-ului Franz Gall⁷⁴ precizează conținutul și limitele științei insignologiei, disciplină urmînd a se dezvolta foarte curînd și la noi în țară.

În concluzie, culegerea de comunicări ale Congresului al X-lea de Genealogie și Heraldică de la Viena prezentată mai sus prezintă un deosebit interes nu numai pentru specialiști ci și pentru marele public iubitor de istorie, calitatea referatelor cit și a subiectelor tratate fiind — după însăși aprecierea participanților — net superioare tuturor celor abordate și prezentate în cadrul congreselor internaționale de acest gen ținute pînă în prezent.

DAN CERNOVODEANU

GHEORGHE PĂRNUȚĂ: *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească sec. XVII-XIX*, Edit. Didactică și Pedagogică, [București, 1971, 352 pagini.

Lucrarea lui Gheorghe Părnăuță: *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească în secolele XVII — XIX* apărută în Editura didactică și pedagogică, cuprinde patru capitole cuprinzătoare cu documentate referiri la învățămîntul în limba română în secolele XVI, XVII, XVIII și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Volumul se deschide cu o scurtă privire istorică referitoare la știința de carte în Țara Românească în secolele X—XV. Autorul dovedește documentar că meșteșugul scrierii a fost cunoscut înainte de întemeierea statului feudal Țara Românească, iar între deținătorii acestei științe erau și români. Cercetînd documentele emise în secolul al XV-lea în Țara

Românească, autorul a alcătuit o listă care însumează un număr de 68 de grămătică, pisari, scriitori de documente. Cei mai mulți dintre ei (22) au scris documente la Tirgoviște, 18 la București, iar ceilalți la Giurgiu, Pitești, Râmnic, Argeș, Cîmpulung, Tismana, Didrih, Glavacioc, Cozia, Gherghița, Creața.

În secolul al XVI-lea se dezvoltă și mai mult cultura scrisă, mai ales în cadrul orașelor. Cercetarea mai atentă a documentelor din această perioadă ne-a dat la iveală un număr de 497 de astfel de scriitori de documente, cunosători ai limbii slavone, desigur și ai limbii române. Aceștia erau români. Dacă însă din primele secole (X—XV) nu avem dovezi privitoare la scrisul în limba română aceasta s-a datorat mai ales faptului că documentele domnești care s-au păstrat au fost scrise în limba slavonă, care era limba cancelariei domnești și a celei mitropolitane.

⁶⁴ v. nota 17.

⁶⁵ v. nota 26.

⁶⁶ v. nota 20.

⁶⁷ v. nota 36.

⁶⁸ v. nota 21.

⁶⁹ v. nota 19.

⁷⁰ v. nota 25.

⁷¹ *Armorial des souverains et grands feudataires au moyen âge*, în *Ibidem*, II, p. 509—512.

⁷² v. nota 47.

⁷³ v. nota 48.

⁷⁴ v. nota 55.

În capitolul I, *Învățămîntul în limba română în secolul al XVI-lea*, autorul dovedește, bazat pe surse arhivistice inedite, că în acest secol știința de carte capătă o răspîndire mai mare. Ea nu rămîne numai apanajul bisericii și al curții domnești. De ea se interesează din ce în ce mai mult pătura orășenească, mai ales neguțarii. Ideile pedagogice ale societății feudale le găsim prezente și în pravile.

Capitolul II privește învățămîntul în limba română și gîndirea pedagogică în secolul al XVII-lea, atît la sate cît și la orașe. Problema existenței școlilor sătești în secolele al XVII-lea pînă în al XIX-lea în Țara Românească a fost tratată pînă în prezent într-o mai mică măsură. Înființarea unor astfel de școli în anul 1838 de către guvernul domnitorului Alex. Dimitrie Ghica, acreditase părerea că despre un învățămînt în lumea satelor nu se poate vorbi decît de la această dată. Cercetările recente permit însă să se reliefeze existența unor preocupări pentru școală și știință de carte în satele din Țara Românească, cu mult înainte de această dată.

Cercetarea documentelor de arhivă a scos la iveală existența unui mare număr de școli la sate. Unele dintre acestea au fost întemeiate de către mitropolie sau episcopii, pe moșii lor, altele de către proprietarii de moșii, care condiționau susținerea acestor școli pentru săteni de anumite avantaje materiale (scutiri de dări pentru blciuri și alte privilegii). De asemenea în documente se evidențiază și existența unor școli susținute direct de săteni.

Despre toate aceste categorii de școli înființate în lumea satelor se ocupă Gh. Părnuță în capitolele II, III și IV ale lucrării continuînd și adîncind vechi studii ale ei în acest domeniu¹. Se fac referiri amănunțite privind conținutul învățămîntului și se reliefează cărturarii și dascălii care au promovat școala românească în aceste secole.

Capitolul IV al lucrării privește două perioade deosebite: învățămîntul în limba română perioada 1800—1831; școli la orașe în etapa 1832—1848; școli în mediul rural 1800—1838; învățămîntul din mediul rural în etapa 1838—1848. Se fac ample considerații privind conținutul învățămîntului, ideile pedagogice ce se desprind din legislația școlară (diferite instrucțiuni, rapoarte și cuvîntări). Ca un fir roșu central se desprinde ideea unității naționale legată de școală și de revoluția de la 1848.

Numeroase tabele ilustrează situația școlilor urbane și rurale în Țara Românească în perioada 1800—1848 pe județe. Lucrarea se

încheie cu o bogată bibliografie de documente, cărți, studii și articole, un indice de nume și un indice de locuri. Interesul monografiei sporește prin reușitele reproduceri de documente, foi de titlu, portret, clădiri de școli, statistici, diagrame.

Lucrarea de față este rezultatul unei minuoase cercetări de documente aflate în depozitele Arhivelor Statului București și ale Bibliotecii Academiei R.S. România — activitate care s-a desfășurat timp de mai mulți ani.

Autorul a pornit în cercetare de la ipoteza că învățămîntul în Țara Românească trebuie să fie o veche realitate, care din începuturi îndepărtate a existat nu numai la orașe ci și în mediul rural.

În acest scop au fost studiate documentele din secolele XIV și XVII privitoare la Țara Românească, unele publicate altele inedite. S-au alcătuit liste de dieci, grămăticii, logofeți, dascăli etc., care au redactat documente în limbile slavonă și română. S-a văzut prin aceasta că știutorii de carte reprezintă un număr însemnat ca urmare a ariei de răspîndire. De unde Nicolae Iorga și V. A. Urechia menționau în lucrările lor doar doi dieci în secolul al XV-lea și 50 în secolul al XVI-lea, din documentele cercetate de autor s-au găsit aproape 500 de dieci, grămăticii etc. Aceștia, fiind în marea lor majoritate români, cunoscînd alfabetul chirilic, au scris de la început atît în limba slavonă cît și în limba română. Au fost cercetate apoi condicile domnești, diferite condici mănăstirești care însumează 10.000 de file, din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, pentru a descoperi documente privitoare la învățămînt. S-au găsit peste 350 de documente referitoare la școlile din Țara Românească alcătuit de colecție aproape completă de documente școlare. L-a preocupat îndeosebi problema învățămîntului în limba română. Autorul a făcut această precizare căci diferite articole și lucrări au subliniat că la Sf. Sava, în 1818 s-a auzit pentru prima dată limba română predată pe aceste meleaguri, iar în unele studii recente se menționează că în secolul al XVIII-lea nu se poate vorbi de organizarea unui învățămînt la sate² sau se precizează că la sate n-au fost școli pînă în anul 1838³.

Din documente rezultă că încă din vremuri îndepărtate românii au avut o școală în limba română atît la orașe cît și la sate. Autorul a fost preocupat de învățămîntul pentru fete. Tot pe bază de documente inedite autorul dovedește relațiile dintre Țara Românească și Transilvania, prezența tinerilor transilvăneni în școlile de peste munți, sprijinul acordat de Țara Românească dezvoltării

¹ Gh. Părnuță, Contribuții la cunoașterea începuturilor învățămîntului sătesc din Țara Românească (sec. XVII—XIX, în *Din istoria pedagogiei românești*, vol. II, pag. 76—105), Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1960.

² *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 527.

³ *Istoria pedagogiei*, vol. I. București, 1958, p. 160.

școlilor din străinătate (Peninsula Balcanică și Orientul apropiat), participarea masivă a cadrelor didactice la revoluția de la 1848. Pe baza izvoarelor documentare s-a subliniat și strinsa interferență dintre școală și gândirea pedagogică în perioada respectivă. Au fost prezentate mai amănunțit școlile din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea pentru a face unele precizări în această problemă. Preocuparea autorului s-a îndreptat către învățământul elementar, acesta fiind mai mult în limba română, cu caracter oarecum de masă și mai puțin cercetat pînă în prezent. Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea s-a prezentat dezvoltarea învățământului pe probleme, deoarece în această perioadă numărul școlilor este mult mai mare și nu se putea ocupa de fiecare în parte. Autorul a urmărit și a reușit să aducă

unele contribuții de istoria învățământului în limba română și a gândirii pedagogice din Țara Românească în secolele XVII–XIX pînă în 1848. El a fost călăuzit de ideea meritoasă că trebuie dat la iveală tot ceea ce constituie probleme de învățămînt și educație în trecutul școlii noastre, pentru a dovedi că în această privință avem o bogată tradiție. Lucrarea se adresează unui cerc larg de cititori care găsesc aci informații necuprinse în paginile lucrărilor de pînă acum, pentru a cunoaște unele pagini nescrise din istoria învățămîntului în limba română din Țara Românească.

Lucrarea poate constitui un îndreptar în alcătuirea monografiilor de școli. În volum sînt prezentate și date referitoare la primele biblioteci publice, școlare.

VICTORIA POPOVICI

Hrvatsko – Srpsko – Slovensko – Makedonski – englesko-francusko – njemacko – rusko – talijanski Rječnik Arhivske terminologije Jugoslavije, Zagreb, 1972, 77 p.

Ca și în alte țări în R.S.F. Iugoslavia, odată cu dezvoltarea pe care a cunoscut-o arhivistica după cel de al doilea război mondial, s-a simțit necesitatea să se stabilească o terminologie arhivistică uniformă prin publicarea unui vocabular arhivistic. Misiunea de a redacta o astfel de lucrare a revenit Uniunii Asociațiilor de arhiviști din Iugoslavia care a decis la 6 iulie 1963, în reuniunea sa de la Zagreb, ca un grup de experți în domeniul arhivelor să redacteze un vocabular de terminologie pentru arhivele din această țară. Redactarea volumului s-a făcut de către Ljubomir Gerasimov din Macedonia, Olga Jacimovic din Serbia, Kresimir Nemeth pentru Croația, Miloš Milosevic din Muntenegru și Joze Zontar din Slovenia, care au redactat terminologia arhivistică folosită în republicele respective, avînd ca redactor șef pe Mirko Androic din Croația, Vocabularul a fost redactat pe baza unor consultații permanente în scris cu toate Arhivele din Iugoslavia și cu toate Asociațiile de arhiviști din toate republicele și provinciile autonome.

Termenii acestui vocabular sînt în limbile croată, sîrbă, slovenă și macedoneană, la care redacția a adăugat ori de cîte ori a fost posibil termenii arhivistici respectivi în limbile engleză, franceză, germană, rusă și italiană.

Redacția a urmărit să facă un vocabular practic relativ la arhivele din Iugoslavia, cu

un număr mare de termeni, clasăți pe grupe și categorii dictate de practica Arhivelor, la care s-au adăugat cîteva termeni turci mai des folosiți și fără a se trata diferitele teorii și practici ale terminologiei germano-romano-ruse. Numărul total al termenilor este de 350 împărțiți în patru mari categorii.

Categoria I – *Generalități* cu grupa A – *Arhivistica și științe istorice auxiliare* – are 16 termeni; grupa B – *Arhivele și arhivele curente* – 16 termeni; categoria II – *Documentele de arhive* cu grupa A – *genuri de acte de arhive* – 16 termeni și grupa B – *genuri de documente* – 100 de termeni; categoria III – *Practica Arhivelor* cu grupa A – *Misiunea arhivelor în instituții* – 4 termeni, grupa B – *Descrierea arhivelor* – 39 termeni, grupa C – *Seleționare* – 14 termeni, grupa D – *Instrumente de lucru* – 25 termeni, grupa E – *Biroul de informații și sala de studii* – 11 termeni, grupa F – *Publicarea documentelor din Arhive* – 23 termeni, grupa G – *Activitatea cultural-educativă* – un termen, categoria IV – *Servicii tehnice* cu grupa A – *Clădiri și echipament de arhive* – 16 termeni, grupa B – *Conservarea și restaurarea arhivelor* – 25 termeni, grupa C – *Reproducerea documentelor* – 44 termeni.

Fiecare termen poartă un număr de ordine, de la 1–350 (de ex. 7. Diplomatică; 108 unicat; 348. Fototeca etc.). Pentru fiecare termen se reproduce în coloana I-a corespun-

dentul termenului respectiv în limba croată cu alfabet latin, în a doua în limba sârbă cu alfabet chirilic, în a treia în limba slovenă cu alfabet latin și în a patra în macedoneană cu alfabet chirilic.

Sub definiția termenilor se găsesc termenii corespunzători în limbile engleză, franceză, germană, rusă și italiană. Nu se dă indicația termenilor într-o limbă străină atunci când nu a fost posibil să se găsească un termen identic în această limbă sau pentru termenii internaționali care sînt aceiași în Iugoslavia și în limbile străine, cum este de exemplu cazul pentru categoria IV — Servicii tehnice, grupa B — Păstrare și restaurare; C — Reproducerea documentelor. La sfîrșitul lucrării există patru indexuri în limbile croată, sîrbă, slovenă și macedoneană cu trimiteri la numărul de ordine al cuvintelor în cuprinsul vocabularului.

După cum am menționat, probleme terminologiei arhivistice constituie o preocupare de prim ordin pentru unele Arhive de Stat din diferite țări și lexicoane sau vocabulare arhivistice s-au publicat în Anglia, Cehoslovacia, Polonia ș.a. O încercare de editare a unui lexicon arhivistic internațional o constituie *Elsevier's lexicon of Archive Terminology*¹ în care s-a publicat un număr de 175 termeni arhivistici folosiți în șase limbi (franceză, engleză, germană, spaniolă, italiană și olandeză). După cum s-a constatat însă la Congresul al VII-lea Internațional arhivistic ținut la Moscova în 1972 în legătură cu terminologia instrumentelor de lucru în arhive, „dicțio-

narul termenilor arhivistici Elsevier, ne ajută enorm, dar nu i se poate pretinde prea mult. Acest dicționar trebuie să se mulțumească a prezenta paralel termenii sinonimi, astfel că nu se putea angaja să prezintă forme concrete ce ar putea reprezenta concepții foarte diferite, după cum el nici nu putea lua în considerație toate regiunile lingvistice actuale, ca și regiunile cu țări în care, din motive istorice sau lingvistice s-au dezvoltat tradițiile cele mai variate de terminologie”². Problema terminologiei arhivistice a făcut obiectul și al altor reuniuni arhivistice internaționale. Astfel, la Congresul Internațional extraordinar ce a avut loc la Washington între 9—13 mai 1966, s-a cerut într-o rezoluție Comitetului de terminologie să completeze vocabularul apărut în 1964 (*Elsevier's lexicon*), pentru a stabili echivalențe în alte limbi decît acelea care figurează în această lucrare (portugheză, limbi slave, scandinave, terminologie americană)³. Și în țara noastră există preocupări în ce privește terminologia arhivistică și în *Revista Arhivelor* s-au publicat termeni arhivistici românești. Desigur publicarea unui lexicon arhivistic românesc, indiferent care ar fi denumirea sa (lexic, glosar, vocabular etc.), folosind experiența acumulată în alte țări este necesară căci avem o terminologie destul de veche și foarte variată începînd din secolele XIII—XIV și a cărei problemă nu este încă destul de clarificată.

MIHAIL FĂNESCU

ARCHIVUM. *Revue internationale des Archives* publiée sous les auspices de l'UNESCO et du Conseil International des Archives Vol. XX, 1970 și vol. XXI, 1971, Paris, Presses Universitaires de France. 242 p. (vol. XX) și 239 p. (vol. XXI).

În anul 1967 UNESCO a decis ca în revista ARCHIVUM să se publice textele principalelor legi arhivistice în prezent în vigoare în diferite țări. Dat fiind numărul acestora și pentru unele țări amploarea lor, Comitetul de Redacție al revistei a hotărît să le publice în patru volume dintre care două să fie consacrate țărilor europene (vol. XVII și XIX)⁴ și ultimele două (XX și XXI) celorlalte continente (Africa, Asia și Oceania).

În volumul XX pe anul 1970 se publică legislația din țările Africii și Asiei, respectiv pentru Africa: Africa de Sud, Botswana, Camerun, Africa Centrală, Republica Populară Congo, Coasta de Fildeș, Dahomey, Gabon, Gambia, Ghana, Kenya, Lesotho, Malawi, Republica Malgașă, Mali, Maroc, Insulele Mauriciu, Mauritania, Nigeria, Uganda, Republica Arabă Unită, Rhodezia, Senegal, Sierra Leone, Sudan, Tanzania, Togo, Tunisia Zair și Zambia; pentru Asia: Afganistan,

¹ v. recenzie în *Revista Arhivelor*, IX, 1966, nr. 1 p. 323—324.

² F. Biljan, *Les instruments de travail au service de la science*, Moscova, 1972, p. 9—10.

³ *Revista Arhivelor*, 1971, XLVIII, vol. XXXIII, nr. 1, p. 163.

⁴ Asupra acestora și a metodelor de publicare v. *Revista Arhivelor*, anul I, 1973, vol. XXXV, nr. 1, p. 131—134 unde se dau informații amănunțite în această privință.

Arabia Saudită, Ceylon, India, Indonezia, Irak, Iran, Israel, Japonia, Laos, Liban, Malaczia, Nepal, Pakistan, Filipine, Singapur, Siria, Thailanda ș.a.

În volumul XXI al aceleiași reviste pe anul 1971 se editează în continuare acciași legislație pentru următoarele continente și țări: *America*: Argentina, Barbados, Brazilia, Canada, Chile, Columbia, Costa Rica, El Salvador, Ecuador, Statele Unite, Guatemala, Haiti, Jamaica, Mexic, Panama, Peru, Porto Rico, Trinidad și Tobago, Uruguay, Venezuela.

Oceania: Australia, Insulele Fidji și Noua Zeelandă.

Redactorul șef al ambelor volume ca și al celor două precedente (XVII și XIX) este tot Michel Duchein de la Arhivele Naționale din Paris.

Stringerea textelor ce formează cele două volume, precizează M. Duchein, a fost deosebit de dificilă datorită mai ales depărtării geografice a celor mai multe țări incluse în ele. O contribuție deosebită la întocmirea lor au adus — afirmă M. Duchein — Jeffrey R. Ede, Keper la Public Records Office din Londra, Giovanni Antonelli de la Direcția generală a Arhivelor Statului din Italia, Marie-Antoinette Ménier de la Arhivele Naționale din Paris și Charles Kecskeméti, secretarul Consiliului Internațional al Arhivelor.

Normele de publicare au fost aceleași ca și pentru legislația arhivistică din țările europene (vol. XVII și XIX ale revistei ARCHIVUM) și au fost stabilite de Comitetul de redacție al revistei ce a avut loc la 6 mai 1970, la Amsterdam. Cu acel prilej s-a hotărât să se lărgască în mod sensibil conceptul de lege incluzând în funcție de situația existentă în fiecare țară, atât legile propriu-zise precum și alte texte legale (decrete, ordonanțe, decizii, instrucțiuni, regulamente, circulare și altele).

În sensul hotărârii de mai sus s-au publicat texte care privesc organizarea generală a Arhivelor, controlul acestora asupra arhivelor locale și ale diferitelor instituții, relațiile cu arhivele particulare, Consiliul superior al Arhivelor, structura și atribuțiile Direcției generale a Arhivelor, publicarea și arhivistica (darea în folosință a documentelor, preluări și controlul arhivelor în curs de formare, norme de selecționare etc.).

Nu s-au publicat textele care au un caracter specific țării respective cum ar fi pregă-

tirea profesională, norme de cercetare, termene de păstrare speciale și în genere orice dispoziții cu caracter temporar sau tranzitoriu. Toate textele sînt publicate într-una din limbile oficiale ale revistei: engleză, franceză și spaniolă, limbi folosite în continentele amintite.

Se încheie astfel seria celor patru volume ale prestigioasei reviste de arhivistică internațională, consacrate legislației arhivistice din întreaga lume, ce vor constitui pentru arhiviștii din toate țările un instrument de informare și de lucru de prim ordin în activitatea lor cotidiană, într-un domeniu în care pînă acum posibilitățile de informare erau extrem de reduse. Arhivele din tinerele state în curs de dezvoltare care și-au obținut recent independența și își organizează Arhive de Stat, vor avea la dispoziție experiența de mai multe secole a Arhivelor din statele cu o veche civilizație. Aici trebuie observat că în unele din țările afro-asiatice legislația arhivistică, spre deosebire de aceea din țările europene (publicată în volumele XVII și XIX ale revistei ARCHIVUM), este destul de redusă și uneori inexistentă (de ex. Republica Populară Congo, Bostwana, Uganda, Afghanistan, Arabia Saudită, Nepal) simțindu-se necesitatea unor legi moderne care să protejeze patrimoniul lor arhivistic național.

Ultimul volum (XXI) cuprinde un indice pe materii în limbile engleză, spaniolă și franceză pentru ambele volume (XX și XXI) Ca și la celelalte două volume pentru țările europene indicele are unele limite nefiind exhaustiv; se fac trimiteri numai la paginile unde cuvîntul indice este reprezentat printr-o scurtă explicație. S-au exclus referințele la instituții sau dispoziții regulamentare specifice numai unei anumite țări ce nu ar putea fi comparate cu acelea ale unor instituții analoge din alte țări. Indicele, așa cum arată Michel Duchein redactorul șef al volumelor, regroupează metodic diferitele chestiuni sau probleme din textele de legi și regulamente publicate, fiind întocmit după aceleași principii după care a fost întocmit acela al volumelor XVII și XIX consacrate legislației arhivistice din țările europene. Trimiterile se fac la pagini, respectiv pentru țările din Africa și Asia la volumul XX, iar pentru cele din America și Oceania la volumul XXI.

MIHAIL FĂNESCU

LISTA DOCUMENTELOR PUBLICATE ÎN VOLUMUL XXXV *

Nr. crt.	Nr.	Pag.
1. 1526 (7034) martie. Radu de la Afumați întărește lui Voico ocină la Hăești	1	43
2. 1602 (7110) august 16. Radu Șerban voievod întărește lui Staico mai multe ocine la Uteșciori.	1	44
3. 1605 (7113) iulie 23, Tirgoviște. Radu Șerban voievod întărește lui Rați Ianăș agă stăpinirea peste satul Drenicul	1	46
4. Înainte de 1611. Radu Mihnea voievod scutește satul Cristiani al mănăstirii Rîncăcirov de dările și prestațiile de peste an.	1	48
5. 1611 (7119) martie 23. Radu Mihnea voievod întărește lui Dumitru logofăt stăpinirea peste satul Pârceani.	1	50
6. 1614 (7122) iunie 22, Tirgoviște. Radu Mihnea voievod întărește lui Neacșu pircălab și soției lui Dragomirna, ocine la Mătăul de Jos.	1	50
7. 1685 (7193) august 20. Constantin vodă Cantemir întărește stăpinirea lui Lupașco Bogdan aga peste cumpărăturile făcute de tatăl acestuia Ghiorghe Bogdan fost comis, în Denisești, Glăvănești, Iubănești, Hulpășani, Ivănești, Săbănești, Palocini și Belcești.	3	
8. 1705 decembrie 22. Hotărnicia moșiei satului Mișei, jud. Argeș	2	408
9. 1791. Lista pădurilor din Moldova ale Fondului bisericesc bucovinean.	1	13
10. 1799. Tabel cuprinzînd moșiile din Moldova ale Fondului bisericesc bucovinean.	1	14—15
11. 1808. Memoriu întocmit de Pavel Gavrilovici Divov asupra situației economico-sociale a Țării Românești.	1	55
12. 1832 martie 1. Dare de seamă asupra veniturilor și cheltuielilor Moldovei și Țării Românești pe perioada 1 martie 1828 — 1 martie 1832.	1	73
13. < 1836 — 1841 > Hartă fizică, economică și administrativ — politică a Țării Românești.	4	653
14. 1848 aprilie 11, Reghin. Protopopul unit al Districtului Reghin, Mihai Crișan, convoacă prin intermediul preoțimii, poporul la prima adunare din Reghin fixată pentru ziua de 15 aprilie 1848.	Supl.	
15. 1848 aprilie—septembrie. Proclamația către români de la Singiorgiul de Pădure.	Supl.	

* În listă sînt cuprinse și documentele publicate în suplimentul „Revista Arhivelor“, an. L, vol. XXXV din 1973.

Nr. crt.	Nr.	Pag.
16. 1848 mai «ante 16», Reghin. Relatarea lui Pop Elek preotul reformat din Reghin, corespondentul local al ziarului „Ellenör” din Cluj, asupra desfășurării adunării populare din 8 mai 1848 din Reghin.	Supl.	
17. 1848 mai 1, Reghin. Protopopul unit al Districtului Reghin, Mihai Crișan convoacă prin intermediul preoției, poporul la cea de a doua adunare populară din Reghin, din 8 mai 1848 premergătoare Adunării Naționale de la Blaj.	Supl.	
18. 1848 mai 14, Reghin. Firtosály, corespondentul pentru comitatul Turda al ziarului „Nemzeti politikai Hirlap” din Budapesta, relatează asupra stării de spirit din Transilvania insistând deosebi asupra mișcărilor naționale și sociale din împrejurimile Reghinului, redând dezbaterile programului națiunii române în adunarea din Reghin din 8 mai 1848.	Supl.	
19. 1848 iunie 16. Raportul administratorului județului Prahova I. D. Negulici către Ministerul din Năuntru în care arată că în județ se menține liniștea și ordinea.	Supl.	
20. 1848 iunie 22. Raportul subadministratorului plășii Podgoria, județul Prahova, prin care solicită ajutor pentru a ocupa acest post deoarece fostul administrator s-a împotrivit.	Supl.	
21. 1848 iunie. Adresa ministrului din Lăuntru, N. Golescu prin care îi comunică lui I. D. Negulici numirea în funcția de administrator al județului Prahova.	Supl.	
22. 1848 iulie 2. Raportul subadministratorului plășii Tirgșor către Administrația județului Prahova referitor la încetarea lucrului de către muncitorii cărăuși pentru un timp.	Supl.	
23. 1848 iulie 5. Ordinul ministrului din Lăuntru N. Golescu către administratorul județului Prahova de a schimba din funcțiile administrative pe cei ce nu-și fac datoria.	Supl.	
24. 1848 iulie 7. Ordinul Cîrmuirii județului Prahova către subocîrmuirea plaiului Prahova pentru a lua măsuri împotriva locuitorilor telegeni răzvrățiți.	Supl.	
25. 1848 iulie 9, Ploiești. Ordinul de numire a lui Ioan Fiñtescu ca subadministrator la plasa Tirgșor județul Prahova.	Supl.	
26. 1848 iulie 9. Adresa ministrului din Lăuntru, N. Golescu prin care face cunoscut Administrației județului Prahova că este de acord cu numirea lui Ioan Baldovin ca prezident al Magistratului și a lui I Vancea Polihrone ca „mădular”.	Supl.	
27. 1848 iulie 10. Raportul Cămarășiei Ocnelor Telega către Administrația județului Prahova de a lua măsuri pentru supunerea locuitorilor.	Supl.	
28. 1848 iulie 11, București. Ordinul șefului oștirii către comandantul punctului Oltenița privind trimiterea de ostași pentru liniștirea locuitorilor unor sate din partea locului.	Supl.	
29. 1848 iulie 17, București. Ordinul șefului oștirii către colonelul R. Golescu, comandantul regimentului nr. 2 de la Brăila privind trimiterea a 30 de ostași la Focșani pentru liniștirea locuitorilor unor sate.	Supl.	
30. 1848 iulie. Ordin dat de administratorul județului Prahova, I. D. Negulici către subadministratorul plășii Filipești să asigure efectuarea lucrărilor agricole și să mențină ordinea.	Supl.	
31. 1848 august 23, Giurgiu. Raportul locotenentului Coresis către generalul Tell privind trimiterea a 30 de ostași pentru liniștirea locuitorilor a șase sate din județul Vlașca.	Supl.	
32. 1848 august 25. Cererea lui D. Alămășanu, comisar extraordinar către administrația județului Prahova de a i se achita onorariul pentru propaganda făcută constituției.	Supl.	

Nr. crt.	Nr.	Pag.
33. 1848 august 30, Craiova. Raportul colonelului N. Pleșoianu, comandantul regimentului nr. 1, către generalul Tell, șeful oștirii, privind trecerea cu un vas în josul Dunării a colonelilor I. Odobescu și I. Solomon.	Supl.	
34. 1848 august. Jalba locuitorilor din Slănic, lucrători la ocnă, prin care cer drepturile ce li s-au luat.	Supl.	
35. 1848 septembrie 7. Ordin dat magistratului orașului Ploiești de a organiza alegerile pentru deputați și să instaleze pe membrii ce au activat înainte de revoluție.	Supl.	
36. 1848 septembrie 14. Ordinul Departamentului din Lăuntru prin care clucerul Costache Filipescu este numit în funcția de cîrmuitor al județului Prahova.	Supl.	
37. 1848 septembrie 15. Ordinul Cîrmuirii județului Prahova prin care instalează la subocîrmuire pe subocîrmuitorii ce au condus înaintea revoluției.	Supl.	
38. 1848 septembrie 24. Ordinul Departamentului din Lăuntru către Cîrmuirea Prahova de a reveni la ordinea dinaintea revoluției.	Supl.	
39. 1848 septembrie 29. Ocenele Mari. Raportul căpitanului Alexandru Cutarida, comandantul punctului Ocnă Mare, către Dejurstva Oștirilor, privind desființarea taberei generalului Magheru și atitudinea sa ostilă față de acesta.	Supl.	
40. 1848 septembrie. Instrucțiuni trimise de Departamentul din Lăuntru Cîrmuirii județului Prahova privind modul în care trebuie să procedeze la restabilirea liniștii publice.	Supl.	
41. 1848 octombrie 2. Raportul plaiului Teleajen adresat Cîrmuirii Prahova despre fuga profesorului revoluționar David Almășan.	Supl.	
42. 1848 octombrie 9. Magistratul orașului Ploiești înaintează Cîrmuirii Prahova gazetele „Monitorul român” și „Pruncul român”.	Supl.	
43. 1848 octombrie 18. Lista pachetelor formate din hîrțile de publicații emise de guvernul provizoriu și conținutul pe scurt al acestor publicații.	Supl.	
44. 1848 octombrie 29. Ordinul Departamentului din Lăuntru către Cîrmuirea Prahova privind răspunderea ce o are pentru persoanele propuse în posturi de conducere.	Supl.	
45. 1848 octombrie. Adrese prin care Cîrmuirea Prahova recheamă pe foștii subocîrmuitori în funcțiile lor.	Supl.	
46. 1848 octombrie. Scrisoarea lui Alecu sin Dumitrache Buzatu din Vălenii de Munte către subcîrmuitorul plaiului Teleajen prin care îi face cunoscut că a înlesnit fuga profesorului revoluționar David Almășan.	Supl.	
47. 1848 octombrie. Adresa subocîrmuirii plășii Tirgșor prin care înaintează Cîrmuirii Prahova patru țărani din satul Podul Văleni care răzvrătesc pe locuitori.	Supl.	
48. 1848. Instrucțiunile date de N. Golescu, ministrul din Lăuntru, privind organizarea gărzii naționale.	Supl.	
49. 1848. Ordin prin care dorobanții sînt trimiși la plasa Podgoria pentru a instala pe noul subadministrator.	Supl.	
50. 1849 martie 18/30, Cîmpeni. Scrisoarea lui Petre Dobra referitoare la modul de apărare a munților Apuseni în anii 1848—1849.	Supl.	
51. 1849 noiembrie 26. Memoriu întocmit de N. Rosetti-Roznovanu privind problema agrară în România și cauzele mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova.	Supl.	
52. 1850 februarie 18, București. Adresa Departamentului Trebilor din Lăuntru către Dejurstva Oștirilor prin care solicită emiterea unui ordin către toate punctele de graniță pentru a nu se permite intrarea în țară a revoluționarului Marin Serghiescu.	Supl.	

Nr. crt.		Nr.	Pag.
53.	1850 aprilie 20, Giurgiu. Raportul comandantului punctului Giurgiu către Dejurstva Oștirilor privind întoarcerea în țară a fostului revoluționar Constantin Romanescu.	Supl.	
54.	1850 iulie 7, Brăila. Raportul comandantului punctului Brăila către Dejurstva Oștirilor privind întoarcerea în țară a foștilor revoluționari Scarlat Filipescu și Nicolae Ipătescu.	Supl.	
55.	1850 iulie 29, București. Adresa Departamentului Trebilor din Lăuntru către Dejurstva Oștirilor prin care solicită emiterea unui ordin către punctele de graniță pentru a nu se permite intrarea în țară a revoluționarului Mărgărit Moșoiu.	Supl.	
56.	1850 iulie 30, Breaza. Raportul comandantului punctului Breaza către Dejurstva Oștirilor privind venirea în țară, de la Brașov a lui Mărgărit Moșoiu.	Supl.	
57.	1850 august 7, București. Adresa Departamentului Trebilor din Lăuntru către Dejurstva Oștirilor, prin care se solicită emiterea unui ordin către toate punctele de graniță pentru a nu se permite intrarea în țară a 17 participanți la revoluția de la 1848.	Supl.	
58.	1850 august 10, Breaza. Raportul comandantului punctului Breaza către Dejurstva Oștirilor privind cererea adresată de Maria Magheru, soția generalului Magheru, de a i se permite intrarea în țară.	Supl.	
59.	1850 august 16, Focșani Munteni. Raportul comandantului punctului Focșani și Virteșcoiu privind expulzarea peste graniță a lui Mihalache Marghiloman, participant la revoluția de la 1848.	Supl.	
60.	1850 august 24, București. Adresa Departamentului Trebilor din Lăuntru către Dejurstva Oștirilor privind venirea la Schela Cladovei a lui Grigore Peretz, participant la revoluția de la 1848.	Supl.	
61.	1856. Memoriul lui Simion Balint referitor la călătoria din 1851 a lui Franz Iosif în Transilvania.	Supl.	
62.	1866 august 6/18, Iași. Scrisoarea lui Ion Nădejde către A. C. Guza referitoare la critica lui Dobrogeanu Gherea la adresa lui Titu Maiorescu.	3	551
63.	1866 octombrie 29, Atena. Scrisoarea Comitetului Central al Societății Amicilor din Atena către Constantin Fotiropoulos prin care-i încredințează sarcina de a se deplasa în Țara Românească pentru înființarea de comitete care să sprijine revoluția.	1	26
64.	1866 decembrie 19, București. Statutele Asociației centrale filantropice din Principatele Unite însoțite de proclamația lui Gr. Ipsișanti.	1	22
65.	1866. Variantă a Apelului lui Ipsișanti comunicat de principele Brincoveanu lui Edder, consulul Austriei la București.	1	24
66.	1866. Listă de subscripții ale membrilor Asociației centrale filantropice.	1	25
67.	1872 mai 3. Actul de deces al lui Ioan Heliade Rădulescu.	Supl.	
68.	1872 august 20. Actul de deces al lui Dimitrie Bolintineanu.	Supl.	
69.	1872 septembrie 13. Discursul funebru rostit de protopopul greco-ortodox al Zarandului, N. I. Mihăilășian la moartea lui Avram Iancu.	Supl.	
70.	1872 septembrie 13. Discursul funebru rostit de avocatul Georgiu Secula din Baia de Criș la moartea lui Avram Iancu.	Supl.	
71.	1872 septembrie 24, Baia de Criș. Raportul solgabirăului cercului Baia de Criș, Albert Veress către fișpanul comitatului Zarand, Alexandru Haller privind înmormintarea lui Avram Iancu.	Supl.	
72.	1872 septembrie 25, Crișciov. Raportul solgabirăului cercului Brad, Ladislau Papp către fișpanul comitatului Zarand, Alexandru Haller privind înmormintarea lui Avram Iancu.	Supl.	

Nr. crt.		Nr.	Pag.
73.	1872 septembrie 25, Baia de Criș. Raportul prim-notarului comitatului Zarand, Sigismund Borlea către fișpanul comitatului Zarand, Alexandru Haller privind înmormîntarea lui Avram Iancu.	Supl.	
74.	1872 septembrie 26, Baia de Criș. Declarația percepției regale maghiare Pirner Arpad privind întrunirea intelectualilor români ce a urmat înmormîntării lui Avram Iancu.	Supl.	
75.	1872 septembrie 26, Baia de Criș. Raportul solgabirăului Albert Veress către fișpanul comitatului Zarand, Alexandru Haller privind motivele pentru care s-a dispus la moartea lui Avram Iancu tragerea clopotelor în orașul Baia de Criș.	Supl.	
76.	1872 septembrie 27, Valea. Declarația avocatului Francisc Ribiczey privind înmormîntarea lui Avram Iancu.	Supl.	
77.	1872 septembrie 27, Baia de Criș. Raportul fișpanului comitatului Zarand, Alexandru Haller prin care înaintează ministrului Afacerilor Interne regal maghiar Toth Vilmos rezultatele cercetărilor întreprinse asupra desfășurării înmormîntării lui Avram Iancu.	Supl.	
78.	1872 septembrie 28, Budapesta. Adresa ministrului Afacerilor Interne regal maghiar Toth Vilmos către ministrul de Justiție maghiar — Pauler Tivodar privind manifestările prilejuite de moartea lui Avram Iancu.	Supl.	
79.	1872 octombrie 9, Budapesta. Ordinul ministrului Afacerilor Interne regal maghiar, Toth Vilmos către fișpanul comitatului Zarand, Alexandru Haller prin care se interzice în orice împrejurare arborarea drapelului românesc.	Supl.	
80.	1873 februarie 13, Budapesta. Adresa ministrului de Justiție maghiar Pauler Tivoda prin care comunică ministrului Afacerilor Interne regal maghiar, Toth Vilmos, că manifestările prilejuite de moartea lui Avram Iancu nu pot fi obiectul unor acțiuni penale.	Supl.	
81.	1875 aprilie 9. Actul de deces al lui Al. Rosetli.	Supl.	
82.	1881 februarie 27. Actul de deces al lui Cezar Bolliac.	Supl.	
83.	1885 noiembrie 28. Actul de deces al lui Grigore Alecsandrescu.	Supl.	
84.	1895 noiembrie 30, Brașov. Scrisoarea lui Axente Sever în care dă numele prefectilor, tribunilor și centurionilor pe care i-a cunoscut în timpul revoluției.	Supl.	
85.	1925—1926. Scrisorile lui C. G. Costaforu adresate studenților din care se remarcă concepțiile sale progresiste despre viață și societate, democratismul și patriotismul său profund.	3	538
86.	1948 iunie 11. Comunicatul Președinției Consiliului de Miniștri cu privire la prezentarea proiectului de lege pentru naționalizarea întreprinderilor miniere, bancare, de asigurări și de transport.	2	156
87.	1948 iunie 11. Textul cuvîntării dr. Petru Groza cu ocazia supunerii spre deliberarea Marii Adunări Naționale a proiectului de lege pentru naționalizarea întreprinderilor.	2	157
88.	1948 iunie 11, Căiuș. Adresa sindicatului Unit al muncitorilor din Industria lemn și forestier Căiuș, județul Bacău către Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român prin care se exprimă bucuria muncitorilor față de actul naționalizării întreprinderilor.	2	158
89.	1948 iunie 11, Băicoi. Moțiune a salariaților întreprinderii „Astra Română” Schela Băicoi—Țîntea cu ocazia actului naționalizării întreprinderilor, prin care salută cu entuziasm această hotărîre.	2	159
90.	1948 iunie 11, Putna. Moțiune a tineretului din județul Putna prin care salută actul naționalizării.	2	159
91.	1948 iunie 11, Mărășești. Moțiune a Comisiei locale a sindicatelor Mărășești adresată Marii Adunări Naționale și Partidului Muncitoresc Român prin care—și exprimă bucuria față de actul naționalizării.	2	160

Nr. crt.	Nr.	Pag.
92. 1948 iunie 11, Cîmpina. Moțiune adresată de salariații societății petroliere „Steaua Română” — Cîmpina Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român prin care transmit entuziasmul față de actul naționalizării.	2	161
93. 1948 iunie 11, Racoșul de Jos. Moțiunea muncitorilor Societății Anonime de minegrănit din Poieni și S.A.R., Mine de bazalt — Racoșul de Jos adresată Partidului Muncitoresc Român cu ocazia actului naționalizării.	2	161
94. 1948 iunie 11, Ghimbav. Moțiune adresată de muncitorii, tehnicienii și funcționarii fabricii „Corona” din Ghimbav cu ocazia actului naționalizării.	2	162
95. 1948 iunie 11, Mediaș. Moțiunea votată de muncitorii de la Societatea Națională de gaz metan Mediaș cu ocazia naționalizării întreprinderilor.	2	163
96. 1948 iunie 12, București. Adresa organizației de bază a Partidului Muncitoresc Român din cadrul orchestrei Filarmonică de Stat către Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român prin care-și exprimă bucuria față de actul naționalizării.	2	163
97. 1948 iunie 12, Salina Slănic. Moțiune a Organizației de partid Salina Slănic, adresată Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român cu ocazia actului naționalizării întreprinderilor.	2	164
98. 1948 iunie 14, București. Circulară dată de conducerea întreprinderii „Assan” către toate secțiile și serviciile privind organizarea conform legii naționalizării.	2	164
99. 1948 iunie 14. Știre transmisă de Agerpres în legătură cu desfășurarea ședinței plenare extraordinare a salariaților din serviciile centrale ale Ministerului Afacerilor Interne cu ocazia naționalizării întreprinderilor.	2	165
100. 1948 iunie 18. Articol apărut în ziarul „Zori noi” din Hunedoara în legătură cu modul în care au primit muncitorii de la exploatarea auriferă Concordia vestea naționalizării.	2	165
101. 1948 iunie 30. Instrucțiuni referitoare la modul în care urmează să se aplice prevederile legii naționalizării întreprinderilor asupra abatoarelor particulare, preselor mecanice și morilor sistematice.	2	166
102. 1948 iulie 23. Circulara Oficiului industrial al uleiurilor vegetale privind păstrarea secretului de fabricație.	2	167
103. 1948 august 27, București. Circulara Centralei Industriale Electrotehnice prin care se cere luarea de măsuri pentru reducerea prețurilor la articolele de consum.	2	168
104. 1948 septembrie 2. Circulara Centralei Industriale a morilor și produselor făinoase referitoare la organizarea și noul regim al întreprinderilor naționalizate.	2	169
105. 1948. Adresa Întreprinderii Noua Industrie Chimică trimisă administrației financiare, sector II Negru prin care comunică naționalizarea conform legii 119/1948.	2	170
106. 1948, București. Extras din expunerea privind realizările obținute după 23 August 1944.	2	171

REVISTA ARHIVELOR

ORGAN AL DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVELOR STATULUI
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Apare de patru ori pe an
Redacția : București, str. Arhivelor nr. 2, Sectorul VI
Telefon : 13.37.77

CUPRINSUL

STUDII ȘI COMUNICĂRI

I. DUMITRU, C. CIOCHINĂ G. D. ISCRU	— Aplicarea informației în activitatea Arhivelor din România	581
	— Date și considerații privind învățământul la sate în Țara Românească și Moldova până în 1838	597
Al. ZUB	— M. Kogălniceanu și Gr. A. Ghica	609

PAGINA ARHIVARULUI

V. NICULA	— Dosarul — unitate de bază în constituirea arhivei curente	631
-----------	---	-----

DOCUMENTE

Al. UNGUREANU	— Hărți referitoare la Țările Române în arhivele și bibliotecile pariziene	637
L. IANCOVICI	— O hartă a Țării Românești din deceniul al IV-lea al secolului al XIX-lea	653

ADDENDA ET CORRIGENDA

C. SÎRBU	— Un memoriu inedit privind organizarea Principatelor Române (1856)	669
I. BITOLEANU	— Însemnări privind partidele politice	675

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

— Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie (Ediție îngrijită de: Florica Moisil, Dan Zamfirescu, Gh. Mihăilă), Edit. Minerva, București 1970, 426 p. (MIRCEA VOICULESCU)	679
— <i>Genealogica et Heraldica</i> , Viena, 1972 (DAN CERNOVODEANU)	682
— Gheorghe Pirnuță, <i>Istoria învățământului și gândirea pedagogică din Țara Românească secolele XVII—XIX</i> , Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, 352 p. (VICTORIA POPOVICI)	685
— <i>Hrvatsko-Srpsko-Slovensko -Makadonski-englesko-francusko-njemackorusko -italijanski Rjecnik Arhivsko terminologije Jugoslavi je</i> Zagreb, 1972, 77 p. (MIHAIL FĂNESCU)	687
— <i>Archivum</i> , vol. XX, 1970 și vol. XXI, 1971, Paris, Presses Universitaires de France, 242 p., (vol. XX) și 239 p. (vol. XXI) (MIHAIL FĂNESCU).	688

LISTA DOCUMENTELOR PUBLICATE ÎN VOL. XXXV	691
---	-----

REVISTA ARHIVELOR

ORGANE DE LA DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES D'ÉTAT
DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

Paraît quatre fois par an
Rédaction : București, 2, rue Arhivelor, VI-è,
Téléphone : 13.37.77.

SOMMAIRE

ÉTUDES ET COMMUNICATIONS

I. DUMITRU, C. CIOCHINĂ G. D. ISCRU	— Application de l'informatique dans les Archives de Roumanie	581
	— Dates et considérations concernant l'enseignement rural en Valachie et Moldavie jusqu'en 1838	597
AL. ZUB	— M. Kogălniceanu et Gr. A. Ghica	609

PAGE DE L'ARCHIVISTE

V. NICULA	— Le dossier — unité de base dans la constitution des archives courantes	631
-----------	--	-----

DOCUMENTS

AL. UNGUREANU	— Cartes concernant les Pays Roumains dans les archives et les bibliothèques parisiennes	637
L. IANCOVICI	— Une carte de la Valachie datant de la IV-e décennie du XIX-e siècle	653

ADDENDA ET CORRIGENDA

C. SÎRBU	— Un mémoire inédit concernant l'organisation des Principautés Roumaines (1856)	669
I. BITOLEANU	— Notes concernant les partis politiques	675

COMPTES-RENDUS ET PRESENTATIONS

— <i>Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie</i> (Édition îngrijită de : Florica Moisil, Dan Zamfirescu, Gh. Mihăilă) Editura Minerva, 1970, 426 p. (MIRCEA VOICULESCU)	679
— <i>Genealogica et Heraldica</i> , Viena, 1972 (DAN CERNOVODEANU)	682
— Gheorghe Pirnuță, <i>Istoria învățămîntului și gîndir i pedagogică din Tara Romanească, secolele XVII—XIX</i> , (Histoire de l'enseignement et la pensée pédagogique en Valachie aux XVII-e XIX-e siècles), Ed. Didactiques et pédagogiques, București, 1971, 352 p. (VICTORIA POPOVICI)	685
— <i>Hrvatsko — Srpsko — Slovensko — Makedonsko — englesko — francusko — syemacko — rusko — Fali janski Rjecnik Arhivska terminologija Jugoslavi je</i> . (Dictionnaire de terminologie archivistique horvate-serbe — slavène — macedonienne — anglaise — française — allemande — russe — italienne de Jugouslavie), Zagreb, 1972, 77 p. (MIHAIL FĂNESCU)	687
— <i>ARCHIVUM</i> , vol. XX, 1970, et vol. XXI, 1971, Paris, Presses Universitaires de France, 242 p. (vol. XX) et 239 p. (vol. XXI) (MIHAIL FĂNESCU)	688

LISTE DES DOCUMENTS PUBLIES DANS LE VOL. XXXV 691

REVISTA ARHIVELOR

ORGAN OF THE GENERAL DIRECTION OF THE STATE ARCHIVES
IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF ROMANIA
QUARTERLY

Editorial Office: 2, Arhivelor Str., Sector 6,
Telephone: 13.37.77

CONTENTS

STUDIES AND COMMUNICATIONS

- I. DUMITRU
G. CIOCHINĂ
G. D. ISCRU
AL. ZUB
- The application of cybernetics in the activity of Romanian Archives 581
- Information and opinions concerning the rural teaching system in Wallachia and Moldavia in 1838 597
- M. Kogălniceanu and Gr. A. Ghica 609

THE ARCHIVIST'S PAGE

- V. NICULA
- The dossier — a basic unit in compiling the current archives 631

DOCUMENTS

- AL. UNGUREANU
L. IANCOVICI
- Maps concerning the Romanian Principalities in the archives of Paris libraries 637
- A map of Wallachia from the forth decade of the 19th century 653

ADDENDA ET CORRIGENDA

- C. SÎRBU
I. BITOLEANU
- An unpublished report concerning the organization of the Romanian Principalities (1856) 669
- The notes on the former political parties 675

BOOK REVIEWS AND PRESENTATIONS

- *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (Ediție îngrijită de: Florica Moisil, Dan Zamfirescu, Gh. Mihăilă) Editura Minerva, 1970, 426 p. (MIRCEA VOICULESCU) 679
- *Genealogica et Heraldica*. Viena, 1972 (DAN CERNOVODEANU) 682
- Gheorghe Pirnuță — *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică în Tara Românească, secolele XVIII—XIX* — (The History of Teaching and the pedagogical thought in Wallachia in 17 — 19 centuries. The Didactic and Pedagogical Publishing House, 1971, 382 p. (VICTORIA POPOVICI) 685
- *Hrvatski-Srpsko-Slovesko-Makedonski-inglesko-francusko-nemseko-jrusko iталијenski Rječnik Arhivske terminologije Jugosloviје*, Zagreb, 1972, 77 p. (MIHAIL FĂNESCU) 687
- *Archivum*, vol. XX, 1970 and vol. XXI, 1971, Paris, Presses Universitaires de France, 242 p. (vol. XX) and 239 p. (vol. XXI) (MIHAIL FĂNESCU) 688

THE LIST OF RECORDS PUBLISHED IN THE XXXV THE VOLUME

691

REVISTA ARHIVELOR

ORGAN DER GENERALDIRECTION DER STAATSARCHIVEN
DER
SOZIALISTISCHEN REPUBLIK RUMÄNIEN

Erscheint viermal jährlich
Redaktion: Bukarest, str. Arhivelor nr. 2, Sect. VI
Fernruf: 13.37.77

INHALT

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

- I. DUMITRU
C. CIOCHINĂ
G. D. ISCRU
AL. ZUB
- Die elektronische Datenverarbeitung in den Archiven Rumäniens 581
- Daten und Betrachtungen über das Lehrwesen in den Dörfern der Walachei und der Moldau bis ins Jahr 1838 597
- M. Kogălniceanu und Gr. A. Ghica 609

FÜR DEN ARCHIVAR

- V. NICULA
- Die Akteneinheit als Grundlage des entstehenden Archivs. 631

DOKUMENTE

- AL. UNGUREANU
L. IANCOVICI
- Landkarten die Rumänischen Länder betreffend — in Archiven und Bibliotheken von Paris 637
- Eine Landkarte der Walachei aus dem 4. Jahrzehnten des 19. Jhds 653

ADDENDA ET CORRIGENDA

- C. SIRBU
I. BITOLEANU
- Ein unveröffentlichtes Memorandum über die Organisation der Rumänischen Fürstentümer (1856) 669
- Aufzeichnungen über die politischen Parteien 675

REZENSIONEN UND ANNOTATIONEN

- *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (Ediție îngrijită de: Florica Moisil, Dan Zamfirescu, Gh. Mihăilă) Editura Minerva, 1970, 426 p. (MIRCEA VOICULESCU) 679
- *Genealogica et Heraldica*. Viena, 1972 (DAN CERNOVODEANU) 682
- Gheorghe Pirnuță, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Tara Românească secolele XVII—XIX*, (Die Geschichte des Unterrichts und des pädagogischen Denkens in der Walachei im 17.—18.Jh.), Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1971, 352 S. (VICTORIA POPOVICI) 685
- *Harvatsko-Srpsko-Slovensko-englesko-francusko-njemecko-rusko-talijenski Rječnik Arhivsko terminologije Jugoslavije*, Zagreb, 1972, 77 S. (MIHAIL FĂNESCU). 687
- ARCHIVUM, Bde XX u. XXI, Paris, 1970 u. 1971, Presses, Universitaires de France 242+239 S. (MIHAIL FĂNESCU) 688

DAS VERZEICHNIS DER DOKUMENTE, DIE IM XXXV.
BD. VERÖFFENTLICHT WURDEN

691

Издается четыре раза в год

Редакция: Бухарест, str. Arhivelor, nr. 2, sector 6.

Телефон: 133777

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ

И. ДУМИТРУ К. ЧОКИНЭ	— Применение информатики в деятельности Архивов Румынии	581
Г. Д. ИСКРУ	— Данные и соображения относительно образования в селах Валахии и Молдавии до 1838 г.	597
АЛ. ЗУБ	М. Когэлничану и Гр. А. Гика	609

СТРАНИЦА АРЗИВАРИУСА

В. НИКУЛА	— Дело — основная единица в составлении текущего архива	631
-----------	---	-----

ДОКУМЕНТЫ

АЛ. УНГУРЯНУ	— Карты относительно Румынских княжеств в французских архивах и библиотеках	637
Л. ЯНКОВИЧ	— Карта Валахии четвертого десятилетия XIX века	653

ADDENDA ET CORRIGENDA

К. СЫРБУ	— Неизвестный меморандум об организации Румынских княжеств (1856)	669
И. БИТОЛЯНУ	— Заметки относительно Политических партий	675

РЕЦЕНЗИИ И ПРЕДСТАВЛЕНИЯ

— <i>Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie</i> (Editie îngrijită de Florica Moisil, Dan Zamfirescu, Gh. Mihăilă), Edit. Minerva, București, 1970, 426 p. (MIRCEA VOICULESCU). (<i>Заветы Нягое Басараба своему сыну Теодосие</i> (Тщательное издание Флорикки Мойсил, Дана Замфиреску. Г. Михэилэ), издательство, Минерва, Бухарест. 1970, 426 стр. (МИРЧА ВОЙКУЛЕСКУ))	679
— <i>Genealogica et Heraldica</i> , Viena, 1972 (Genealogica et Heraldica), Viena, 1972 (ДАН ЧЕРНОВОДЕАНУ)	682
— Георге Пырнуцэ, <i>История образования и педагогическое мышление в Валахии XVII-XIX вв.</i> , Дидактическое и педагогическое издательство, Бухарест, 1971 352 стр. (ВИКТОРИЯ ПОПОВИЧ)	685
— <i>Hrvatsko-Srpsko-Slovensko-Makedonski-englesko-frankusko-njemscko-rusko-talijanski Rječnik Arhivska terminologije Jugoslavije</i> , Загреб, 1972, 77 стр. (МИХАИЛ ФЭНЕСКУ)	687
— <i>Archivum</i> , том XX, 1970 и том XXI, 1971, Париж, Presses Universitaires de France, 242 стр. (том XX) и 239 стр. (том XXI) (МИХАИЛ ФЭНЕСКУ)	688

CĂTRE AUTORI

„Revista Arhivelor” publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică, numismatică, izvoare, instituții și alte științe auxiliare ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe materiale de arhivă, documente, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materialele în patru exemplare dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat.

Articolele nepublicate nu se restituie.

Autorii primesc gratuit 30 de exemplare „extrase” cu copertă comună.

